

ISSN 1561-4999

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

4'2012

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ
ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ
та 15-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

IN LEGIBUS SALUS

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

4'2012

Виходить щоквартально

Засновано у листопаді 1993 року

Засновник:

Одеська національна юридична академія

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. — № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. — № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція):
ISSN 1561-4999 (18 березня 1999.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

М. П. Орзіх

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

В. М. Дрьомін

С. В. Ківалов

А. В. Луняченко

В. К. Мамутов

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

(зам. голов. редактора)

П. М. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Технічний редактор

С. С. Сон

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.

Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 15.12.2012 р., протокол № 2

Адреса редакції:
Україна, 65009, Одеса-9
Піонерська, 2, каб. 405
Тел. / факс: (048)719-88-15, 0674802353
Ел. пошта: constitutional law@onua.edu.ua

Здано до набору 17.12.2012.
Підписано до друку 21.12.2012.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,45.
Тираж 1000 прим. Зам. № 53.

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 4'2012

Укр., рос., англ. мовами

Друкарня видавництва «Юридична література»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4284 від 23.03.2012 р.)
Одеса, вул. Піонерська, 7.
Тел. (048) 777-48-79

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — 2009. — № 5. — С. 26–30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель — 14, через 1,5 інтервалу), інші матеріали — до 6 аркушів — у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ФАЙЛ У ФОРМАТІ MS Word З НАБОРОМ ТЕКСТУ, який висилається на адресу: constodessa@ukr.net

2. СТАТТЯ У РУКОПИСУ — 2 прим.

3. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи відділу, кафедри науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

4. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

5. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою — не менш 5).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ ТА 15-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»	
Привітання Президента України В. Януковича з нагоди 165-ї річниці Одеської правової школи та 15-річчя від дня утворення Національного університету «Одеська юридична академія»	5
Указ Президента України «Про відзначення державними наго- рами України працівників Націо- нального університету “Одеська юридична академія”»	6
С. В. Кивалов Національний університет «Одес- ская юридическая академия» — ли- дер юридической науки и образова- ния Украины.	7
Кафедри Національного університету «Одеська юридична академія»: пошуки, здобутки, перспективи	
Ю. Оборотов Кафедра теорії держави і права.	16
М. Аракелян Кафедра історії держави та права	24
М. Орзих Кафедра конституційного права.	29
С. Ківалов, Л. Біла-Тіунова Кафедра адміністративного і фінансового права	40
Є. Додін Кафедра морського та митного права	47
Є. Харитонов, О. Цибульська Кафедра цивільного права.	56
О. Харитонova, Ю. Симонян Кафедра права інтелектуальної власності та корпоративного права	60
Р. Мінченко, І. Андронов Кафедра цивільного процесу	67
О. Подцерковний Кафедра господарського права і процесу	75
Г. Чанишева Кафедра трудового права та права соціального забезпечення.	81
І. Каракаш Кафедра аграрного, земельного та екологічного права	87
В. Туляков Кафедра кримінального права	94
Ю. Аленін, І. Гловюк Кафедра кримінального процесу.	99
В. Др'омін, Т. Мельничук Кафедра кримінології та криміналь- но-виконавчого права	105
В. Тищенко Кафедра криміналістики	112
Ю. Полянський Кафедра організації судових та правоохоронних органів.	117
Н. Пашковський, Т. Короткий Кафедра міжнародного права і міжнародних відносин	121
О. Вишняков, Х. Бехруз Кафедра права Європейського Союзу та порівняльного правознавства	131
МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	
В. Завальнюк Правовий плюралізм як прояв правової антропологізації.	135
О. Сидоренко Догма права як компонент правової реальності.	141
ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ	
С. Скуріхін Поняття та особливості правової соціалізації в умовах військової служби	148

І. Козій
Правові засади провадження у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві 153

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРИЇ

В. Хохуляк
Формування фінансово-правових поглядів у вітчизняній науці XVIII століття 161

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

І. Корнієнко
Проблематика цивільного процесу як науки та навчальної дисципліни у творчій спадщині Є. В. Васьковського 167

В. Муллер
Деякі евристичні можливості герменевтичного підходу в порівняльно-правовій науці 172

Д. Волкова
Регламентация громадських організацій Законом «Про об'єднання громадян» та Законом «Про громадські об'єднання» (порівняльний аналіз) 177

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Б. Пережняк
В специализированных ученых советах Национального университета «Одесская юридическая академия» 183

ПЕРСОНАЛІЇ

Івану Михайловичу Сироті — 85 . . . 185

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ
ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ
ТА 15-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Президент України

**Ректору, професорсько-викладацькому
складу, співробітникам, студентам і
випускникам Національного
університету
"Одеська юридична академія"**

Дорогі друзі!

Прийміть мої сердечні вітання з нагоди 165-ї річниці Одеської правової школи та 15-річчя від дня утворення Національного університету "Одеська юридична академія".

Національний університет "Одеська юридична академія" зберігає найкращі традиції своїх попередників – Одеської правової школи, багата історія якої сягає своїм корінням ще в середину XIX століття.

Сьогодні Університет є сучасним освітнім центром європейського рівня з розвинутою інфраструктурою забезпечення навчального процесу і наукових досліджень. Йому притаманні ґрунтовність і системність знань, постійний творчий пошук та впровадження новітніх технологій навчання.

Переконалий, що ваші зусилля і надалі будуть спрямовані на вирішення стратегічних завдань удосконалення системи підготовки висококласних правників, а професорсько-викладацький склад і надалі залишатиметься справжньою інтелектуальною елітою нашої країни.

Щиро бажаю усім міцного здоров'я, невичерпного джерела життєвої енергії та нових здобутків в ім'я Української держави.

 В.ЯНУКОВИЧ

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
**ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНИМИ НАГОРОДАМИ УКРАЇНИ
ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

За вагомий особистий внесок у забезпечення розвитку вітчизняної юридичної освіти та науки, багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність та з нагоди 15-річчя заснування Національного університету «Одеська юридична академія» **постановляю:**

Нагородити орденом «За заслуги» III ступеня

Крикливого Миколу Федоровича — проректора
Сироту Івана Михайловича — професора кафедри

Нагородити орденом княгині Ольги III ступеня

Солодухину Марію Миколаївну — директора бібліотеки

Присвоїти почесні звання:

«ЗАСЛУЖЕНИЙ ДІЯЧ НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ»

Вишнякову Олександрю Костянтинівичу — завідувачеві кафедри
Дрьоміну Віктору Миколайовичу — проректорові
Тішенку Валерію Володимировичу — завідувачеві кафедри
Харитоновій Олені Іванівні — завідувачеві кафедри
Чанишевій Галії Інсафівні — завідувачеві кафедри

«ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК ОСВІТИ УКРАЇНИ»

Скуріхіну Сергію Миколайовичу — завідувачеві кафедри.

*Президент України
В. ЯНУКОВИЧ*

29 листопада 2012 року
№ 659/2012

**ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ
ТА 15-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

УДК 378.634

С. В. Кивалов,

доктор юридических наук, професор, академик Національної академії правових наук України,
президент Національного університету «Одеська юридическа академія»,
народний депутат України

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧЕСКА АКАДЕМІЯ» — ЛІДЕР
ЮРИДИЧЕСКОЇ НАУКИ І ОБРАЗОВАННЯ УКРАЇНИ**

Сегодня университет — это и символ прошлого, и эталон сегодняшнего, и перспектива будущего. Был создан настоящий храм науки с вековыми учебно-воспитательными и культурными традициями, новейшими научными и образовательными открытиями — эти приветственные слова официального сайта Национального университета «Одеськая юридическая академия» отражают все, что было сделано, делается сегодня и то, к чему мы стремимся в будущем.

Национальный университет «Одеськая юридическая академия» является преемником богатых традиций одесской правовой школы, история которой уходит своими корнями еще в 1847 год (время существования юридического факультета Ришельевского лицея — первого высшего учебного заведения Одессы). В 1865 году юридический факультет вошел в состав Императорского Новороссийского университета. В 1997 году, когда юридической науке и образованию в Одессе исполнилось 150 лет, Юридический институт Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова был преобразован в Одесскую государственную юридическую академию. Уже через год этот вуз приобрел членство в Ассоциации европейских университетов, а в 2000 году академия получила статус национального высшего учебного заведения. Указом

Президента Украины от 2 сентября 2010 года № 893/2010 академия была реорганизована в Национальный университет «Одеськая юридическая академия».

В 2012 году Национальный университет «Одеськая юридическая академия» отмечает свое 15-летие, пройден ответственный этап целенаправленной работы трудового и студенческого коллектива университета. Все это время университет активно проводит модернизацию образования, решает задачи по повышению качества подготовки специалистов, интенсификации научных исследований для осуществления коренных преобразований в социально-экономической сфере нашей страны.

НУ «ОЮА» достиг лидирующих позиций в системе национального образования и занимает одно из первых мест в государстве среди вузов юридического профиля. Хронология достижений следующая: 1998 год — Одесской государственной юридической академии предоставлено членство в Ассоциации европейских университетов. 2000 год — Указом Президента Украины № 601/2000 от 20 апреля 2000 года за значительный вклад Одесской государственной юридической академии в развитие национального высшего образования и юридической науки, а также принимаемая во внимание общегосударственное и международное признание результа-

тов ее деятельности, постановлено предоставить Одесской государственной юридической академии статус национальной и в дальнейшем именовать ее — Одесская национальная юридическая академия. Начиная с 2005 года академия ежегодно признается Советом ректоров лучшим учебным заведением Юга Украины. 2007 год — юридическому образованию и науке в Одессе исполнилось 160 лет; Одесской национальной юридической академии — 10 лет. На 10-й юбилейной международной выставке учебных заведений «Современное образование в Украине — 2007» ОНЮА присвоено звание «Лидер современного образования». Трудовой коллектив академии награжден Почетной грамотой Кабинета Министров Украины за значительный вклад в развитие отечественной науки и высшего образования, подготовку высококвалифицированных специалистов, воспитание молодежи, весомые достижения в научно-педагогической деятельности. 2008 год — Ассоциацией ректоров Европы ОНЮА была номинирована на присвоение награды «Европейское качество образования». 2009 год — ОНЮА предоставлено членство в Европейской ассоциации публичного права. 2010 год — ОНЮА участвовала в тринадцатой международной выставке «Современное образование в Украине — 2010» (г. Киев) и была награждена тремя медалями. Золотая медаль была вручена ОНЮА в номинации «Инновации во внедрении ИТ-технологий в учебный процесс». Весомый вклад коллектива Национального университета «Одесская юридическая академия» в развитие интеграции высшего образования Украины в европейский образовательный и научный простор был отмечен организаторами выставки серебряной медалью.

В мае 2010 года академия признана лучшим вузом Украины по результатам общенационального рейтинга юридических высших учебных заведений «Святой Владимир».

Согласно Указу Президента Украины № 635/2010 от 21 мая 2010 года «Вопросы Национальной академии пра-

вовых наук Украины» и Постановлением Президиума Национальной академии правовых наук Украины № 70/4-2 от 26 марта 2010 года на базе Одесской национальной юридической академии создан Южный региональный научный центр Национальной академии правовых наук Украины.

В университете работают пять ведущих научных школ: общетеоретическая юридическая научная школа (руководитель — доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Ю. Н. Оборотов), местного самоуправления и его правового обеспечения (руководители — доктора юридических наук, профессора М. Ф. Орзих и А. Р. Крусян), административного права и управления (руководитель — доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН С. В. Кивалов); рецепции римского частного права (руководитель — доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Е. О. Харитонов), уголовного права (руководитель — доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН В. А. Туляков).

Научно-исследовательскую деятельность осуществляют 570 научно-педагогических работников, 89 аспирантов дневной формы обучения, 10 докторантов и 2 сотрудника научно-исследовательской части, которыми только за прошедший 2011/12 учебный год опубликовано 1237 научных работ, в том числе 40 монографий, 25 учебников (8 — с грифом МОН), 82 учебных пособия и 66 научно-методических разработок.

В университете функционируют четыре специализированных ученых совета, в которых только за прошедший год было защищено 53 диссертации, из которых 5 докторских.

Сотрудники университета активно участвуют в доктринальном обеспечении нормотворчества и правоведческой деятельности, в частности, количество докладных записок и экспертных заключений по законотворческой деятельности в 2011 г. увеличилось до 125, что на 56 % выше показателя 2010 года. По результатам научных исследований

в 2011 году были подготовлены 60 законопроектов или заключений по ним, предложения по их усовершенствованию и 12 проектов нормативных актов локального регулирования. Ученые университета приняли участие в 13 рабочих комиссиях по разработке законопроектов. На базе Национального университета «Одесская юридическая академия» систематически проводятся конференции, симпозиумы, научные семинары и круглые столы. Университет издает 13 сборников научных трудов, из которых 7 входят в утвержденный ВАК перечень научных изданий, в которых могут публиковаться результаты диссертационных исследований. В университете эффективно работает электронное научное специализированное издание: «Европейские студии и право», являющееся первым в Украине аналитическим изданием научно-практического направления, созданным в соответствии с международными стандартами академического издательства. Указанный журнал основан в рамках проекта имени Жана Моне при поддержке Европейской комиссии.

С первых дней существования НУ «ОЮА» мы стремились, прежде всего, создать демократическое высшее учебное заведение, которое было бы национальным по форме, духу и содержанию. Для этого постоянно совершенствовали качество образования, применяли современные технологии в организации учебного процесса, использовали положительный инновационный опыт ведущих зарубежных вузов, модернизировали материально-техническую базу. Работали не покладая рук для того, чтобы академия получила признание и мировую известность, стала лидером современного образования в Украине.

2 сентября 2010 года Президент Украины Виктор Янукович своим указом (№ 893) поддержал предложение правительства относительно сохранения статуса Национального университету «Одесская юридическая академия», который создается в связи с реорганизацией Одесской национальной юридической академии.

Подписав Хартию вольностей европейских университетов, НУ «ОЮА» один из первых среди украинских вузов поддержал важнейший принцип высшего образования в Европе — принцип самоуправления высших учебных заведений. Именно в нашем университете прошел первый в истории независимой Украины Всеукраинский съезд представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений Украины. Также в стенах НУ «ОЮА» впервые состоялась встреча руководителей высших органов судебной власти Украины и Российской Федерации и был создан Координационный совет юстиции России и Украины.

Знаковым событием для нас стало создание обособленных подразделений — филиалов НУ «ОЮА», их у нас уже 8 в Украине (Киев, Николаев, Симферополь, Ивано-Франковск, Кривой Рог, Черкассы, Черновцы, Никополь) и 2 за рубежом (Тирасполь, София).

Накопленный нами богатейший опыт работы, несомненно, будет содействовать успешному и эффективному реформированию правовой системы нашего государства, разработке новых законопроектов, создающих правовое поле функционирования всех органов государственной власти. Уже сегодня коллектив Юридической академии определяет перспективные направления развития юридического образования и науки, генезис законодательства Украины.

Так, ученые НУ «ОЮА» принимали активное участие в разработке Кодекса Украины об административных правонарушениях, Кодекса административного судопроизводства Украины, Уголовного кодекса Украины, Уголовно-процессуального кодекса Украины, Гражданского процессуального кодекса Украины, Хозяйственного процессуального кодекса Украины, законов Украины «Об органах самоорганизации населения», «О муниципальной службе», «О национальном заведении (учреждении) Украины», «О третейских судах», «Об адвокатуре», законопроекта «О судостроительстве и статусе судей» и многих дру-

гих. Кроме того, наши разработки являются составной частью международных программ ЕС, США, Канады, Венгрии, Швейцарии, Швеции и других стран мира. Учеными академии предоставляются экспертные выводы относительно ратификации международных договоров Украины.

Гармоничное сочетание плодотворного труда с высокой профессиональностью преподавательского состава, новейших учебных технологий с возможностями современной материально-технической базы позволило академии стать ведущим учебным заведением, координационным центром науки и образования Юга Украины, известным далеко за ее границами.

Главным стратегическим заданием университета на современном этапе модернизации системы высшего образования Украины является обеспечение качества подготовки специалистов на уровне международных требований.

Впервые за 15 лет представители студенчества Национального университета «Одесская юридическая академия» были удостоены чести участвовать в финале международной олимпиады по праву в Вашингтоне и достойно представили наш университет.

В основу стратегии развития университета положены следующие приоритеты: модернизация и всестороннее совершенствование учебно-воспитательного процесса и профессионального образования; переход к инновационной модели с целью обеспечения высокого качества подготовки специалистов; интеграция в европейское и мировое образовательное сообщество; активное развитие научно-исследовательской работы и усиление влияния ее результатов на разрешение проблем в законодательстве и правоприменительной деятельности; усиление воспитательных компонентов в подготовке специалистов на основе систематической целенаправленной работы по развитию у студентов высоких моральных качеств, духовности, патриотизма, осознанного отношения к учебе, физического совершенствования; создание благоприятных материально-бытовых

условий для проведения учебного процесса, работы преподавателей и сотрудников.

Значительный вклад нашего университета в развитие высшего образования и юридической науки был неоднократно оценен руководством страны и общественностью. Наш вуз удостоен почетного звания «Лидер современного образования», наград «За высокие творческие достижения в совершенствовании содержания научно-воспитательного процесса», «Европейское качество образования», «Лидер современного образования», многочисленных наград Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины за весомый вклад в модернизацию и инновационное развитие национальной системы образования и других.

За цикл работ «Комплекс научных исследований проблем судебно-правовой реформы в Украине в 2001–2011 годах и их использование в специальной подготовке юристов» четверо ученых НУ «ОЮА» — С. В. Кивалов, В. В. Долежан, М. В. Косюта, Ю. Е. Полянский — Указом Президента Украины от 8 октября 2012 года были удостоены Государственной премии Украины 2012 года в области образования — в номинации «Научные достижения в области образования».

Все эти награды очередной раз подтверждают высокий статус и престиж нашего университета, который сохранил и приумножил вековые традиции юридического образования на Юге Украины, умело сочетая их с внедрением современных технологий, методик и направлений в учебном процессе.

В нашей повседневной работе мы сконцентрированы на поддержание высокого уровня образовательной деятельности, обеспечивающей подготовку специалистов соответствующих образовательно-квалификационных уровней и соответствующей государственным и международным стандартам высшего образования; осуществление образовательной деятельности, включающей учебную, научную, методическую, воспитательную, культурную деятельность,

ДО 165-І РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

командировки студентов, аспирантов, докторантов, преподавателей и сотрудников на стажировку в отечественных и зарубежных учебных, научных и других учреждениях; обеспечение приобретения студентами знаний, умений и навыков, подготовка их к профессиональной деятельности; осуществление научной, научно-технической, научно-информационной, творческой, художественной, культурно-воспитательной, спортивной и оздоровительной деятельности; обеспечение выполнения государственного заказа и договоров на подготовку специалистов с высшим образованием.

Вместе с преподаванием классических правовых дисциплин мы обеспечиваем условия для овладения студентами системой знаний о человеке, государстве и обществе, формирования социально зрелой, творческой личности с высокой правовой культурой, воспитания морально, психически и физически здорового поколения граждан, утверждения гражданской позиции, патриотизма, собственного достоинства, готовности к трудовой деятельности, ответственности за свою судьбу, судьбу общества, государства и человечества, обеспечения высоких этических норм, юридической этики, атмосферы доброжелательности и взаимного уважения в отношениях между сотрудниками и студентами.

В Национальном университете «Одесская юридическая академия» осуществляется подготовка научных и научно-педагогических кадров, а также их аттестация, предоставляется возможность получения второго высшего образования, переподготовки и повышения квалификации кадров.

Развитие тесных связей нашего вуза с зарубежными учебными заведениями, а также международными организациями и учреждениями дало толчок в становлении нового направления его деятельности — предоставлении возможности студентам изучать выбранные ими учебные дисциплины на английском и немецком языках. Национальный университет «Одесская юридическая академия» имеет плодотворные научные связи с зарубежными учебными заведениями:

Университетом Пасау, Университетом Регенсбурга (Германия), Американским университетом в г. Вашингтон, Университетом штата Мичиган, Университетом штата Юта (США), Университетом Бордо, Университетом Пантеон-Ассас Париж II (Франция), Центральноевропейским университетом (Венгрия), Вроцлавским университетом, Люблинским Католическим университетом им. Иоанна Павла II (Польша), Бакингерским университетом (Великобритания), Зальцбургским университетом, Венской дипломатической академией (Австрия), Университетом Едитепе, Университетом им. 19 Мая, Университетом Озегин (Турция), Эгейским институтом морского права (Греция), Московским институтом международных отношений / Университет, Московским государственным университетом, Российской академией гуманитарного образования, Московской государственной юридической академией им. О. Е. Кутафина, Новосибирским государственным техническим университетом, Саратовским государственным университетом им. Чернышевского, Университетом дружбы народов, Пензенским государственным университетом, Белгородским государственным университетом (Россия), Бакинским государственным университетом (Азербайджан), Кишиневским государственным университетом, Университетом «УЛИМ», Университетом политических и экономических европейских знаний «Константин Стере» (Молдова), Бернским университетом, Международной академией экономики и права (Швейцария), Никосийским университетом (Кипр), Университетом для иностранцев в г. Перуджа (Италия), Таджикским национальным университетом (Таджикистан) и другими. Благодаря настолько обширным международным связям Национальный университет «Одесская юридическая академия» в 2012 году был признан лидером международной деятельности на Международной выставке «Современные учреждения образования — 2012» (г. Киев).

Одной из первых в Украине в Одесской, тогда еще государственной, юри-

дической академии была открыта бесплатная юридическая консультация «Pro Vopo», роль которой как в социальном разрезе помощи нуждающемуся в правовой помощи населению, так и для повышения квалификации и опыта студентов сложно переоценить. Успешное функционирование «Юридической клиники» по сей день свидетельствует о правильно избранном направлении развития нашего вуза, подчеркивает очень высокий уровень подготовки студентов, могущих оказывать достойное сопротивление вихрю суровых юридических проблем действительности.

Крайне полезным нововведением является открытие в 2009 году филиала кафедры хозяйственного права в Хозяйственном суде Одесской области, что позволило студентам и аспирантам нашего вуза получать не только теоретические, но и практические навыки, а научным сотрудникам академии — заниматься научной работой.

Помимо классических форм занятий (лекций, семинаров), появляются все новые, позволяющие студентам наглядно продемонстрировать отдельные аспекты юриспруденции, в большей степени заинтересовать, развивать творческий подход к разрешению различных, даже самых привычных правовых вопросов. Различного рода дебаты, летние школы, «круглые столы», профориентационные экскурсии в высшие органы государственной власти и управления, моделирование судебных процессов, парламентское моделирование, брейн-ринги и многие другие проводимые в университете необычные учебные мероприятия значительно повышают уровень профессиональной подготовки будущих юристов, делая акцент на практическое применение полученных теоретических знаний.

Стремительное развитие информационно-коммуникационной составляющей жизни общества, повышение роли всемирной паутины Интернет во всех сферах нашли свое отражение в учебном процессе университета. Так, визитной карточкой вуза стали видеолекции ведущих профессоров и доцентов универси-

тета, с которыми можно ознакомиться на официальном сайте НУ «ОЮА», что дает не только возможность студентам повторить материал в удобное для них время, но и всем желающим познакомиться с некоторыми основами юриспруденции, а также лично убедиться в высоком уровне и качестве преподавания. Кроме того, значительно упрощена система поиска, изучения и обработки нормативной и специальной литературы, созданы электронные версии многих научных трудов ученых университета, что значительно расширяет возможности студентов при подготовке к семинарским, практическим занятиям и сдаче зачетных и экзаменационных сессий.

Все это в свою очередь стало одной из главных предпосылок недавней победы Национального университета «Одесская юридическая академия» в конкурсе Совета Европы ТЕМПУС «Поддержка инноваций через совершенствование юридического обеспечения системы высшего образования в Украине» в составе консорциума с университетами Лунд (Швеция), Ковентри (Великобритания), Порту (Португалия). Такое достижение не случайно, поскольку наш университет во все времена шел в ногу со временем, внедряя на различных этапах своего развития новые методики, технологии обеспечения учебного процесса, отвечающие реалиям времени.

Сегодня важнейшей мировой тенденцией современного образования является его интеграция и интернационализация, ведущая к сближению стран, созданию условий для формирования единого мирового образовательного пространства. Присоединение Украины к Болонской декларации, принятой большинством европейских стран, означает движение нашей страны в направлении сближения образовательных систем. При этом юридические вузы разных стран все активнее переходят к новым образовательным технологиям и такой переход в современных условиях возможен лишь на основе инноваций и использования инновационных технологий. В соответствии с международными стандартами инновация определяется

как конечный результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде: нового или усовершенствованного продукта, внедренного на рынке нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности; в новом подходе к социальным услугам.

Инновации в юридическом образовании — это актуально значимые и системно самоорганизующиеся нововведения, возникающие на основе разнообразия инициатив и новшеств, которые становятся перспективными для эволюции образования, позитивно влияют на развитие всех форм и методов обучения. Понятие «инновационная деятельность» применительно к развитию современного юридического образования может быть рассмотрено как целенаправленное преобразование содержания обучения и организационно-технологических основ образовательного процесса, направленное на повышение качества образовательных услуг, конкурентоспособности образовательных учреждений и их выпускников, обеспечение всестороннего личностного и профессионального развития обучаемых. Инновации в системе юридического образования имеют закономерный характер, их содержание, формы и способы осуществления зависят как от глобальных проблем развития человечества, так и от социально-экономических, правовых, духовных и политических процессов реформирования общества.

К современным тенденциям развития образования относятся такие, как диверсификация, индивидуализация, развитие опережающего и непрерывного образования, его интенсификация и компьютеризация.

Диверсификация проявляется в расширении разнообразных подходов к содержанию образования, с развитием новых дисциплин и специальностей, форм обучения, методов и технологий образования. На этой основе возникает новое качество специальностей и дисциплин, методов и технологий в управлении образованием. Не менее важной тенденцией является индивидуализа-

ция обучения, нацеленная на то, чтобы перейти от сложившейся в прошлом системы единообразного обучения для всех к современному качественному образованию для каждого. Такой подход может быть осуществлен посредством разработки разных образовательных программ в соответствии с индивидуальными возможностями как учащихся, так и преподавателей.

В условиях индивидуализации обучения юридическое образование должно быть непрерывным. Необходимость непрерывного современного образования обусловлена как потребностью человека в постоянном пополнении знаний в течение своей профессиональной деятельности, так и прогрессом науки и техники.

Современное инновационное образование — это опережающее образование, отличительной особенностью которого является разработка передовых методов и способов приобретения знаний, формирующих личность в едином мировом информационно-образовательном пространстве. Суть опережающего образования заключается в том, чтобы обеспечить приоритетное развитие системы юридического образования на фоне других социально-экономических факторов.

Интенсификация образования называется необычайно востребованным процессом в условиях резкого увеличения потока информации. В связи с этим в системе юридического образования появляется механизм интенсификации знаний, основанный на новых методах информационного и методического обеспечения, структуры образовательной программы, комфортности условий получения образования.

Важнейшими направлениями компьютеризации юридического образования являются: формирование виртуальной информационной среды на уровне учебного заведения; системная интеграция информационных технологий в образовании, поддерживающих процессы обучения, научных исследований и организационного управления; построение и развитие единого образователь-

ного інформаційного простору; постійне забезпечення новою науково-технічною та науково-методичною інформацією; створення широкої мережі інформаційних центрів, орієнтованих на вирішення завдань інформаційного забезпечення системи освіти комп'ютерними програмами.

Внедрення інноваційних технологій в юридичну освіту вимагає нових підходів до навчання на основі сучасних освітніх технологій, які повинні працювати на творче формування особистості кожного студента.

Основним напрямком трансформації повинен стати перехід від переважно інформуючого навчання, заснованого на засвоєнні діючого законодавства та формування спеціаліста, орієнтованого на різноманітну правову інформацію, до вивчення основних положень юридичної науки, вироблених нею та перевірених багаторічною практикою правових інститутів, категорій та конструкцій, поєднаних з науковим аналізом законодавства та практикою його застосування, заснованих на використанні сучасних інформаційних технологій.

Особливістю освітньої програми з юриспруденції є орієнтація на підготовку спеціалістів, здатних до самостійної правової діяльності, в т.ч. і законопроектної. Розмова йде про цілу систему формування знань, навичок та умінь, які дозволяють аналізувати сучасну ситуацію, знаходити адекватні рішення, перекладаючи їх на мову жорстких норм права. Така підготовка можлива, коли професійне знання формується не на вузькоспеціалізованій основі, а в широкому контексті гуманітарного знання, передбачаючого, що сучасний юрист добре знає соціальну специфіку правових явищ, культуру, традиції, а також з реальною юридичною практикою.

Крім того, необхідним атрибутом професійної придатності юриста

в сучасному суспільстві є вміння використовувати інформаційні технології, їх інструментарій та методологію для роботи з інформацією.

Ми в нашому університеті робимо все для того, щоб випускники, отримавши диплом, були негайно трудоустроєні, почали застосовувати свої теоретичні знання на практиці. Багато численні відгуки наших випускників свідчать, що теоретична підготовка в університеті дійсно є фундаментальною, розуміння правової системи нашої держави допомогло їм — вже давно практикуючим юристам — стати успішними в самому початку своєї кар'єри та по багатьох пунктах обійти своїх колег — випускників інших вузів. Це не випадково, адже рівень наукового потенціалу нашої університету та вимоги до студентів настільки високі, що вони стають нормою їхньої майбутньої життя, і ця вимога до себе дисциплінує, виховує почуття відповідальності за прийняті рішення і, безсумнівно, визначає успіх в професії.

Все, що ми сьогодні створюємо та робимо для наших студентів — відкриваємо Комп'ютерний дім, Музей книги, Музей зброї та стрілецький тир, Спортивно-оздоровчий комплекс, сучасні спеціалізовані аудиторії, будуємо вдома затишні жителі та літню базу відпочинку в Затоці — все це наші спільні успіхи та загальна перемога викладацького та студентського колективів. І, можливо, для стороннього людини за всіма зовнішніми ознаками не завжди помітна праця кожного співробітника академії, але від цього не стає менше її значущість та цінність. Наш колектив навчився працювати однією командою. Ми розуміємо, що вуз — це живий організм, який постійно потрібно підживлювати новими ідеями та ініціативами. Вчасно прийняти необхідне рішення, зробити правильний крок, добре підготувати лекцію, отримати високу оцінку на екзамені, перемогти в спортивних змаганнях, побудувати нові навчальні корпуси...

Хочу подчеркнуть: открытие на территории нашего юридического высшего учебного заведения первого и единственного в Украине и в Одессе студенческого Храма — большая благодать и воля Божья. Мы всегда ставили перед собой задачу не просто готовить для нашего государства хороших правоведов, но также воспитывать равнодушную молодежь. Этого требует специфика юридической профессии — быть отзывчивым, терпеливым, добрым, иногда даже милосердным. Эти лучшие человеческие качества необходимо прививать нашим студентам.

Это все равно, что поливать молодые деревья, чтобы потом отдыхать в их тени. Есть глубокое изречение: «Пусть потомки наслаждаются в тени деревьев, посаженных их предками». Недавно к 15-летию Юридической академии вместе с преподавателями и студентами НУ «ОЮА» мы высадили возле нашего высшего учебного заведения зеленую аллею — 120 молодых деревьев! Очень верю в то, что саженцы добра и любви, которые взрастим мы, с годами превратятся в могучие деревья.

Наверное, это и есть счастье: воплощать в жизнь свои идеи, проекты и мечты, делать то, что велит сердце.

В Конституции США записано право человека на счастье. У нас такой законодательной нормы нет, но, думаю, у коллектива нашего университета очень даже неплохо получается быть счастливыми в стенах родного вуза. В НУ «ОЮА» мы нашли свое счастье — в любимой работе, в учебе, в карьере. И теперь нам остается только спешить быть счастливыми, чтобы успеть сделать как можно больше.

Ключові слова: Одеська правова школа, Національний університет «Одеська юридична академія», традиції та новації.

У статті розглядаються досягнення одного з провідних юридичних вузів України — Національного університету «Одеська юридична академія».

В статті розглядаються досягнення одного з провідних юридичних вузів України — Національного університету «Одеська юридична академія».

The article reviews the achievements of one of the leading law schools in Ukraine — National University «Odesa Law Academy».

**КАФЕДРИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»:
ПОШУКИ, ЗДОБУТКИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

УДК 340.12

Ю. Оборотов,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри теорії держави і права

КАФЕДРА ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кафедра теорії держави і права створена у січні 1998 р. Її першим завідувачем був видатний учений і талановитий спеціаліст у сфері теорії та історії держави і права д.ю.н., проф. Олексій Васильович Сурілов. Його високий науковий авторитет став запорукою подальшого розвитку кафедри.

З 1999 р. по теперішній час кафедру теорії держави і права очолює Юрій Миколайович Оборотов. Він є доктором юридичних наук, професором, заслуженим юристом України, членом-кореспондентом Національної академії правових наук України. Вищу юридичну освіту він здобув в Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова, який закінчив у 1973 р. та розпочав викладацьку діяльність як асистент кафедри теорії та історії держави і права. У 1979 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Основні питання теорії правової активності особистості соціалістичного суспільства». У 2003 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти». Ю. М. Оборотов є автором більше 200 наукових праць, серед яких монографії «Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права)» (Одеса, 2002), «Введение в украинское право» (Одеса, 2009, у співавторстві), «Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції» (Одеса, 2012). Особливе місце в наукових розробках Ю. М. Оборотова посідають проблеми

філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції. У 2011 р. під його редакцією видано написаний колективом кафедри теорії держави і права підручник «Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс», який отримав гриф МОНмолодьспорту України.

Завідувач кафедри теорії держави і права Ю. М. Оборотов заснував новий напрямок в загальнотеоретичній юридичній науці, що займається дослідженням традицій та новацій правового і державного розвитку. Основні положення цієї школи пов'язані з тим, що епоха постмодерну затверджує плюралістичну парадигму, відмовляється від європоцентризму й етноцентризму, проголошує принцип множинності цивілізацій, правових культур, загострення уваги до індивіда, його внутрішнього світу, у тому числі його правових складових. Право має сприяти формуванню постмодерністської моделі державної системи, що відрізняється економічністю, інноваційністю з максимальною передачею повноважень на нижні поверхи управління й самоврядування. Проникнення в суть процесів правового буття епохи постмодерну пов'язане з необхідністю визначення стратегії правового розвитку України. Тут з'ясовується фундаментальне значення власної правової спадщини і правових традицій, актуальність пріоритетного використання розробок вітчизняної юридичної науки, розвиток нормативно-правової бази й державних інститутів, що відповідають правовому менталітету й державній ідеології народу України. Юридичний образ пост-

модерну, тобто глибинні зміни у праві й державі нової епохи, потребує свого відбиття у правовій політиці й системі юридичної освіти. Загальнотеоретичний розгляд традицій і новацій у правовому розвитку з урахуванням сучасного стану правової реальності й державних інститутів України дозволяє позначити специфіку юридичної географії України, визначитися з належністю її правової системи до євразійської правової сім'ї, виділити основні засади правової політики України в сучасних умовах.

Сьогодні кафедра теорії держави і права — одна з найбільших у Національному університеті «Одеська юридична академія»: педагогічний колектив об'єднує 31 викладача, серед яких шість докторів наук та 16 кандидатів наук. Тут працюють професори Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, А. П. Овчиннікова, В. В. Дудченко, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижановський, О. Л. Копиленко, доценти І. А. Бальжик, П. П. Богуцький, С. П. Кравченко, О. С. Мельничук, В. В. Тароева, Г. М. Чувакова, О. О. Джураєва, С. С. Павлов, В. В. Колесніченко, А. І. Кормич, С. М. Скуріхін, З. М. Юдін, ст. викл. Ю. В. Тіщенко, асистенти Л. П. Арнаутова, К. В. Горобець, О. М. Іванченко, О. Г. Осадча, А. В. Дзевелюк, В. В. Кубинець, С. В. Ковбасюк, А. В. Кожухар, В. С. Личко, М. Ю. Рязанов, В. А. Федоров.

Відповідальними за організацію роботи кафедри, технічне забезпечення діловодства і навчального процесу є лаборанти Л. П. Арнаутова, О. Л. Дубова та Є. М. Чудновська.

Працівники кафедри читають навчальні дисципліни: «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Історія вчень про державу і право», «Ораторське мистецтво», «Методологія юридичної науки», «Церковне право», «Адвокація прав дитини», «Медіація в юридичній практиці», «Дія права», «Правонормування та мова українського права», «Тлумачення права», «Основи теорії держави і права», «Історія політичних та правових учень». Вони беруть активну участь у реаліза-

ції ініціативи президента університету С. В. Ківалова щодо викладання юридичних предметів англійською мовою. Зокрема, Н. М. Крестовська, О. С. Мельничук, К. В. Горобець, М. Ю. Рязанов читають лекції та проводять семінарські заняття англійською із дисциплін «Legal philosophy» та «History of political and legal doctrines».

Кафедра теорії держави і права є найактивнішою у наукових дослідженнях з загальнотеоретичної юриспруденції. За останні три роки тут захистили докторські дисертації Н. М. Крестовська та А. Ф. Крижановський, кандидатами юридичних наук стали І. А. Бальжик, В. В. Тароева, П. П. Богуцький, С. С. Павлов, С. М. Скуріхін, І. В. Галицький, І. В. Долматов, К. В. Горобець, В. В. Колесніченко, О. В. Ткаля, Д. Г. Манько. Нині над докторськими дисертаціями успішно працюють В. В. Завальнюк та О. С. Мельничук, а завершують роботу над кандидатськими дисертаціями — С. В. Ковбасюк, В. В. Кубинець, В. С. Личко, О. Г. Осадча, М. Ю. Рязанов.

Серед концептуальних ідей та наукових положень останніх років, що вироблені представниками кафедри, можна виділити такі:

Ю. М. Оборотов, д.ю.н., професор: Питання правового і державного розвитку України не можуть бути вирішені без урахування тих проблем, які торкаються цивілізаційної, геополітичної, релігійної та інших важливих складових людського буття. Це особливо значимо на фоні поширення ідей про руйнацію національних культур і локальних цивілізацій під тиском процесів глобалізації і просування до інформаційного, індивідуалізованого суспільства.

Український місцерозвиток є історично заданим і не дає нам вибору, оскільки його соціально-історичне середовище і територія реально існує, а тому постановка питання про європейський вибір є ілюзорною. Необхідно уявляти свою культурну і цивілізаційну приналежність для того, щоб зберегти свій місцерозвиток в його релігійних, культурних, економічних, політичних, правових та

ін. особливостях. Цивілізаційна ідентичність України — це її право бути не схожою на Західну Європу в силу своєї спадщини і традицій, ціллю та покликанням, ментальністю та долею.

Апологізація права може визначатися ідеєю висування суб'єкта права в центр правового розвитку. На цьому шляху бачиться просування від регулювання як визначної стратегії епохи модерну до координації як визначальної стратегії доби постмодерну, з використанням договірної права і договірного правопорядку. При цьому право модифікується у ціннісно-нормативну систему з ієрархізованою системою цінностей в правовій сфері і уявленнями про можливості розрізнення між такими визначальними цінностями, як свобода, справедливість і порядок, і в цьому зв'язку із ситуативними перевагами кожної з цих цінностей правового буття сучасного суспільства.

В. В. Завальнюк, к.ю.н., професор: Специфіка юридичної антропології полягає в її наявній здатності формулювати напрями своїх досліджень на основі несистематизованих, фрагментарних знань інших наук, і вже на цій основі будувати власні наукові підстави. Юридична антропологія повинна аналізувати не ество психічних процесів людини, а розуміти їх в контексті природних особливостей людини, що піддаються впливу правової культури, соціальних організацій і інститутів суспільства. Юридична антропологія інтерпретує якості реальної окремої людини і виказує відповідні рекомендації з позиції своїх даних.

До парадигм юридичної антропології відносяться: парадигма людини як центру права і критерію соціально-нормативного регулювання, парадигма правового розвитку (прогресу, регресу, стагнації), парадигма структурної функціональності правового середовища людини. Вказані парадигми через їх специфічний зміст можуть і повинні використовуватися теорією держави і права як початкові теоретичні побудови, що визначають нові напрями теоретико-правового аналізу. Людина і її світ вивчається багатьма науками, кожна з яких висвічує сторони

об'єкта, що цікавлять її. Антропологічне знання здатне виконати роль критерію оцінки висновків не тільки теорії держави і права, але і інших юридичних теорій. Загальні принципи антропологічної науки здатні проявити себе як теоретичний інструмент оцінки ефективності і правильності нових ідей, методів і положень, які сьогодні висуваються правознавством. По суті, це така оцінна діяльність, яка пов'язана з отриманням інформації про те, чи відповідають процеси, що протікають в юридичній науці і практиці, критеріям і принципам, що виробляються юридичною антропологією.

В. В. Дудченко, д.ю.н., професор: Про плідність чи слабкість будь-якої правової теорії, будь-якого дослідницького методу в правознавстві говорять на підставі здатності такої теорії вирішити питання джерел права. Тож це питання універсальне, таке, що має відношення до будь-якого права без винятку.

Ідучи вслід за теорією «юридичного плюралізму», варто наголосити, що правова практика будь-якого суспільства охоплює різні правові уклади, які утворюють свою ієрархію і почасти конкурують при застосуванні до тотожних правових ситуацій. Країни з високою правовою культурою характеризуються гетерогенністю, компліментарністю і ієрархією таких джерел або форм права, як звичай, договір, законодавство, правова доктрина, судова практика. У зв'язку з цим і постає запитання: якою є підстава нормативної або зобов'язуючої сили звичаєвої, договірної, законодавчої, доктринальної судової норми?

Для того щоб відповісти на це запитання, треба заглибитися в право і спробувати з'ясувати джерело, яке живить його зобов'язуючою силою. Необхідно виявити «джерела джерел», тобто первісні і значимі самі по собі джерела, на яких ґрунтується авторитет і ефективність вторинних джерел. Априорно первісне джерело самим своїм існуванням втілює цінності, надає гарантію реальної ефективності правової норми. Таким джерелом є справедливість. Мовою філософії можна сказати й так: субстанційною сутністю права є справедливість;

зовнішніми модифікаціями цієї сутності є звичай, договір, закони, правова доктрина, судова практика.

Доктор мистецтвознавства, професор А. П. Овчиннікова: Для юриспруденції важливу роль відіграють дослідження форми риторичного описання, яке одним уявляється як набір логічних операцій, іншими — як сума нормативних проскрипцій. Насправді цей засіб пов'язується з античним «техне», коли знання та уміння, теорія та метод, розум та мова розглядаються у жорсткій єдності, що забезпечує повноту розуміння. І розуміння це базується на віковому емпіризмі риторики.

Риторикою описується алгоритм мовного акту, а спосіб описування є принципово породжувальним. Риторика не повинна розумітися тільки як набір ораторських рекомендацій, що зводять її до обмежувального тлумачення виключно в галузі дидактики; в ній є визначений епістемологічний зміст, включений до сучасного знання.

А. Ф. Крижановський, д.ю.н., професор: Звернення до проблеми гарантії законності і правового порядку визначається саме тим, що ця категорія є вузловою у більш широкій проблематиці правового впорядкування суспільної життєдіяльності, складає той «місток», який поєднує теоретичний і прикладний рівні вирішення питань у цій сфері. То ж фактори, які некритично називаються «гарантіями законності і правопорядку», насправді зовсім не гарантують суспільству і особі задоволення їхніх потреб щодо міцної правозаконності і надійного правового порядку, бо діалектика суспільного правового розвитку майже ніколи не створює абсолютно позитивний збіг цих факторів, які теоретично може й змогли б «гарантувати» близькі до ідеалу законність і правопорядок, проте перевірити цю гіпотезу неможливо через «недосконалість» законів буття.

Цілком очевидно, що конструкт «гарантії правопорядку і законності» створює у даній проблематиці ситуацію категоріальної «розмитості», коли використовувані у науковому обігові, юридичній практичній діяльності і у

викладанні правничих дисциплін поняття наділяються різними смислами, а відтак, сприймаються не як чіткі категоріальні одиниці науки і практики, а як образи (метафори). Особливо шкідливим це є для студентів, бо метафоричність цих важливих понять важко поєднати з уявленнями про право як «математику свободи, формальної рівності і справедливості». Теорія ж права, що своїм корінням виходить із дисципліни «Енциклопедія права», має оперувати категоріями, які адекватно і точно відбивають реальні правові явища і можуть переноситися із теоретичної сфери у прикладну та ефективно там працювати.

Н. М. Крестовська, д.ю.н., професор: Скарбниця є неодмінною ознакою держави і тому управі «претендувати» на місце в рамках предмета загальнотеоретичної юриспруденції, що й зумовило її вибір як підстави для типології держави. Здатність мобілізувати фінансові кошти зумовлюється право-договірним або силово-примусовим характером взаємовідносин публічно-владного апарату та підлеглого владі населення. Податок за своєю природою виступає як фінансовий еквівалент суспільного договору. Силевий спосіб формування публічних коштів має два різновиди: стягнення данини та експлуатація державою різними шляхами набутої, у тому числі вилученої у підлеглих власності. Такі організації публічної влади пропонуються назвати відповідно данницькими та рентними.

Загальноєвропейська тенденція розвитку держави — від данницької до рентної і далі — до податкової держави. Вітчизняна українська тенденція є суттєво відмінною від цієї еволюції податкової держави — від данницької до рентної, з невеликим періодом існування податкової держави (практично — це лише початок ХХ ст.) і далі у складі СРСР — до рентної, а на сьогодні — до данницької держави. В сусідній Росії, яка є класичною ресурсною державою, цей зворотний напрям «застряг» на рентному рівні.

Застосування для типологізації державної скарбниці дало можливість

оцінити держави в рамках трьох типів: данницькі, рентні, податкові. Лише податкові держави реально можуть бути охарактеризовані як демократичні, правові та соціальні, оскільки взаємовідносини між державним апаратом та громадянським суспільством тут ґрунтуються на засадах економічних та правових законів.

С. П. Кравченко, к.ю.н., доцент: Шляхи формування цілісного розуміння поняття правонормування вимагають визначення місця та ролі герменевтичного методу, а також лінгвістичних методів у процесі інтерпретації правового тексту, специфіку та особливості правових текстів на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях, розкриття особливостей семантичної природи мови права. Робота над тезаурусом полягає в аналізі правної термінологічної лексики, текстів діючих законодавчих та інших нормативних актів. Тезаурус, який був складений на базі лексики конкретного нормативно-правового матеріалу і її старанної обробки, являє собою вичерпуючу систематизацію правничої термінології, яка реально існує і є інструментом, який нормалізує відношення регулювання правничої термінології.

Напрямок дослідження є виявлення онтологічної єдності мови і права, яка отримує свій вираз у процесі формування правової дійсності у мовно-знаковій системі. Аналізується мова юриспруденції як континуум правних понять та термінів. Мова права досліджується як особлива соціально-правова та культурна область, що характеризується високим когнітивним та інтерпретаційним потенціалом, який обслуговує широкі можливості її логіко-семантичного та лінгвогерменевтичного розвитку.

О. С. Мельничук, к.ю.н., доцент: Вивчення правового образу міста веде до подальших результатів у формуванні образу сучасного міського права. Усвідомлюючи себе комунікативною єдністю, будь-яке співтовариство прагне до самоідентифікації і визнання своєї територіальної відособленості. Світоглядна функція правового сприйняття міста пов'язана з формуванням рівня

правосвідомості. Правовий образ міста включає уявлення про норми поведінки в місті взагалі. У той же час кожному місту властива своя специфіка нормативності, уявлення про «нормальне» та «правильне». Міста і городяни відрізняються один від одного за нормами поведінки. Взаємний вплив один на одного справляють правила і уявлення про них, що призводить до результатів міської правової соціалізації.

Слід відзначити, що проблематика понятійно-функціонального наповнення міського права як специфічного правового образу безпосереднім чином пов'язується з питаннями формування та обґрунтування категорії правового образу міста. Все це складає самостійний предмет вивчення, що набуває значущості в умовах розвитку сучасної юриспруденції і осмислення значень, що поєднують історико-правові традиції та нові елементи правової реальності.

З. М. Юдін, к.ю.н., доцент: Класичні ознаки договору не можуть в повній мірі вважатися його атрибутами, оскільки на практиці часто укладаються нерівноправні та несправедливі договори. Розглядаючи проблему співвідношення свободи та справедливості як філософських категорій, стверджується, що важко виступати проти вимог свободи і справедливості. Використовуючи положення герменевтики, можна стверджувати про синтез свободи і справедливості в етиці відповідальності. Звідси визначальними ознаками договору у сучасному суспільстві є: 1) те, що договір є сумісним правовим актом; 2) має місце уособленість волевиявлень його учасників (як їх індивідуалізація); 3) сторони виступають як взаємно відповідальні. У цілому ж, виходячи з цього, договір можна визначити як сумісний правовий акт, в якому на основі принципу взаємної відповідальності відображена узгоджена воля суб'єктів права, що закріплює бажану модель правової поведінки його учасників.

К. В. Горобець, к.ю.н., асистент: Цінності правової сфери — це цілісна система, що є унікальною для кожної правової системи, виражає специфічні ідейні засади функціонування та роз-

виту права та формує особливий феномен — аксіосферу права.

Принципове значення має взаємозв'язок аксіосфери права з нормосферою права. Нормосфера права завжди є функціонально залежною від аксіосфери права структурою, оскільки трансформація і рух цінностей безпосереднім чином впливає на те, як організована нормативна складова правової реальності. При цьому нормосфера і аксіосфера права пов'язані і інтегровані одна в одну і на глибинному рівні представляють собою єдине ціле.

Питання про взаємодію аксіосфери і нормосфери права полягає у виявленні таких елементів права, які були б одночасно і правовими цінностями, і нормативними конструкціями. Серед таких феноменів особливе місце займає верховенство права. У широкому контексті верховенство права постає як інтегруючий елемент структури права, що поєднує його ціннісну сферу з нормативною сферою. При цьому ступінь реалізації того образу верховенства права, який властивий певній правовій системі, є показником зрілості аксіосфери та ефективності нормосфери. Верховенство права зосереджує в собі інструментальні характеристики правових цінностей і є засобом формування та привнесення у право нових цінностей.

Ю. В. Тищенко, ст. викладач: Серед першоджерел формування права значне місце відведено релігійним нормам та нормам звичаєвого права, проте дослідження міфу як унікального феномена, який з'явився у найдавніші часи і став одним з факторів зародження права в сучасному його розумінні, не було предметом розгляду сучасної правової науки. Разом з тим міф, як суспільне явище, має значення не тільки при дослідженні історії формування права. Проявляючись в сучасному регулюванні суспільних відносин в державі, його вплив вбачається не тільки в правовому житті суспільства, але й в різних аспектах суспільного життя — соціальному, політичному та ін.

Незважаючи на увагу науковців до проблематики міфу, питання його сут-

ності та впливу на сучасну систему права сьогодні залишаються предметом дискусії в науковій літературі, а комплексні дослідження, які би ставили перед собою завдання вирішення такого питання з точки зору новітнього законодавства, відсутні.

Асистент О. Г. Осадча: Процесуальна відповідальність проявляє себе в юрисдикційному і в неюрисдикційному процесі. Особливу перспективу має дослідження особливостей процесуальної відповідальності у сфері неюрисдикційного процесу. Характерні ознаки процесуальної відповідальності: вона має нормативну основу і характеризується обов'язком виконувати вимоги правових норм; є однією з форм державного процесуального примусу; застосовується тільки до учасників процесуальних стосунків. Основою процесуальної відповідальності може бути процесуальне правопорушення, зловживання процесуальним правом, а також об'єктивне протиправне процесуальне діяння. Особливістю процесуальної відповідальності служить процедура покладання процесуальних заходів стягнення; суб'єкти процесуальної відповідальності мають певний процесуальний статус; процесуальна відповідальність здійснюється в процесуальній формі; процесуальна відповідальність пов'язана із застосуванням специфічних заходів процесуальної відповідальності, які застосовуються виключно за здійснення процесуального правопорушення, зловживання процесуальними правами і при об'єктивно протиправному діянні.

Асистент С. В. Ковбасюк: У сучасній інституційній теорії зміни в політичній, економічній та правовій системах розглядаються в основному крізь призму еволюції інститутів, однак стає все більш актуальною тенденція перенесення акценту з вивчення інституційної еволюції на вивчення інституційних криз. Крім традиційних трактувань криз, останнім часом розвиваються підходи, які зосереджують увагу на системно-інституційних характеристиках і пояснюють кризи як стан руйнації і розпаду інституційної системи під впливом внутрішньосистем-

них і зовнішніх факторів. Можуть бути виділені три види інституційних криз, виходячи з причин, що їх породжують. Кризи можуть виникнути в результаті неформальної інституціоналізації, деінституціоналізації, а також внаслідок тривалих інституційних викривлень. Наведені вище моделі інституційних криз взаємозалежні. Наприклад, деінституціоналізація може виникати в результаті інституційних викривлень або широкого розповсюдження неформальної інституціоналізації. Для адекватного відображення змін в інституційній системі ці процеси повинні розглядатися в сукупності.

Асистент В. В. Кубинець: Головні ознаками оціночних понять є: недостатня визначеність, багатозначність, неконкретизованість їхнього змісту і, як правило, відсутність у законі вказівки на те, як їх слід розуміти. Отже, основною рисою оціночних понять є надання суб'єкту правореалізації, під час їх використання, відносної свободи дій, можливості власного розсуду при прийнятті відповідного рішення. Таким чином, оціночні поняття є одним з головних факторів, які зумовлюють формування розсуду суб'єктів правових відносин.

Можна виділити такі ознаки оціночних понять: фіксують лише найзагальніші ознаки відображених у них явищ; як правило, не конкретизуються і не роз'яснюються у правовій нормі законодавцем; конкретизуються у процесі правозастосування у кожному конкретному випадку, створюють можливість індивідуального підходу до кожного суспільного відношення; дають можливість правозастосовчим органам «самостійно» оцінювати факти у межах, передбачених оціночною нормою, тобто створюють широкі можливості для власного бачення суб'єкта при реалізації та застосуванні їх на практиці.

Результатом активної наукової роботи вчених кафедри є велика кількість монографій, наукових статей і доповідей, навчальних та методичних посібників. За останні п'ять років було опубліковано понад 580 наукових праць, зокрема 295 статей у збірниках,

40 статей у спеціалізованих журналах, оприлюднили більше 190 доповідей на наукових конференціях.

Серед монографій, підготовлених науковцями кафедри, варто назвати такі: «Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень» (В. В. Дудченко, 2006), «Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія» (А. Ф. Крижановський, 2006), «Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження» (Н. М. Крестовська, 2008), «Право та держава в концепції правосвідомості І. О. Ільїна» (О. С. Мельничук, 2008), «Загальна теорія інтерпретації договору» (З. М. Юдін, 2008), «Військове право України: джерела, структура та розвиток» (П. П. Богуцький, 2008), «Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура» (А. Ф. Крижановський, 2009), «Юридические факты, фактические составы и их дефектность» (Г. М. Чувакова, 2009), «Введение в украинское право» (за ред. С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова, 2009), «Fundamentals of Ukrainian law» (Ю. М. Оборотов, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, Н. М. Крестовська, П. П. Богуцький та ін., 2010), «Цінності культури та цивілізація: вибрані праці» (А. П. Овчиннікова, 2010), «Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних сил України» (С. М. Скуріхін, 2011) «Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції» (за ред. Ю. М. Оборотова, 2012).

Для забезпечення освітнього процесу необхідною літературою викладачі видали низку підручників та навчальних посібників, серед яких: «Юридична енциклопедія для юнацтва» (за редакцією С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова, 2006), «Ювенальна юстиція» (Н. М. Крестовська, 2006), «Хрестоматія з ораторського мистецтва» (А. П. Овчиннікова, 2006), «Теорія держави і права: державний іспит» (Ю. М. Оборотов, А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, 2007), «Теорія держави і права: Елементарний курс» (Н. М. Крестовська та ін., 2007), «История учений о государстве и праве: Курс лекций» (Н. М. Крестовська та ін., 2007), «Хрестоматія по

истории культуры. Культура Возрождения» (А. П. Овчиннікова, 2007), «П'ять кроків до гарної мови. Мовна комунікація: техніка мовлення» (А. П. Овчиннікова, 2008), «Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум» (Н. М. Крестовська та ін., 2010), «Історія вчень про державу та право» (А. І. Кормич, 2012).

Велику роль в організації навчальної діяльності відіграють методичні вказівки і програми науковців кафедри: «Глумачення права» (З. М. Юдін, 2007), «History of political and legal doctrines» (Н. М. Крестовська, О. С. Мельничук, А. О. Фальковський, 2007), «Історія вчень про державу і право» (О. С. Мельничук, 2008), «Теорія держави і права» (С. П. Кравченко, 2008), «Методичні рекомендації щодо підготовки курсових робіт із теорії держави і права» (В. В. Завальнюк, А. Ф. Крижановський, 2009), «Церковное право» (І. А. Бальжик, 2009), «Правонормування та мова українського права» (С. П. Кравченко, 2009).

За активну участь у науковому й освітньому житті вишу співробітники кафедри теорії держави і права неодноразово отримували академічні та державні нагороди. Так завідувач професор Ю. М. Оборотов нагороджений орденом «За заслуги» III ст., а в 2010 р. був обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України. Професор А. Ф. Крижановський удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України», у 2012 р. став членом-кореспондентом Національної академії правових наук України. Професорам В. В. Дудченко та В. В. Завальнюку присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України». Професор А. П. Овчиннікова є почесним членом Спілки театральних діячів України. Члени кафедри нагороджені почесними грамотами президента Національного університету «Одеська юридична академія» С. В. Ківалова.

Кафедра теорії держави і права бере активну участь в організації методологічних та методичних семінарів університету, розвиває науково-дослідну робо-

ту студентів. При кафедрі функціонують два студентські клуби, які об'єднують близько 80 студентів, — дискусійний клуб «Право і цивілізація» та клуб «Ораторське мистецтво». Під науковим керівництвом викладачів у 2012 р. більше 70 студентів стали учасниками міжнародних та всеукраїнських конференцій.

Колектив кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» успішно поєднує юридичну освіту та юридичну науку при підготовці спеціалістів юридичного профілю доби постмодерну, формує професійну правову культуру, базуючись на вітчизняній правовій спадщині та розвитку правових традицій, успішному поєднанні розробок учених-юристів України з досягненнями зарубіжної юридичної теорії і юридичної освіти.

Ключові слова: загальнотеоретична юриспруденція, кафедра теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», школа традицій та новацій у правовому розвитку.

У статті розкрито основні історичні віхи становлення кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія». Продемонстровано процес формування на кафедрі теорії держави і права загальнотеоретичної наукової школи, присвяченої дослідженням традицій та новацій у правовому розвитку. Проаналізовано та обґрунтовано перспективність ключових напрямків загальнотеоретичних досліджень, що здійснюються на кафедрі.

В статье раскрыты основные исторические вехи становления кафедры теории государства и права Национального университета «Одесская юридическая академия». Продемонстрирован процесс формирования на кафедре теории государства и права общетеоретической научной школы, посвященной исследованию тради-

цій и новацій в правовом розвитку. Проанализирована и обоснована перспективность ключевых направлений общетеоретических исследований, проводимых на кафедре.

The article explores the major historical milestones of the formation of Theory of State and Law Departments

in National University "Odessa Law Academy". The general theoretical research school devoted to the study of tradition and innovation in legal development formation at the Theory of State and Law Department has been demonstrated. Promising key areas of general studies, carried out at the Department, are analyzed and proved.

УДК 340.1

М. Аракелян,

професор, перший проректор, проректор з навчально-методичної роботи, завідувач кафедри історії держави і права

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Кафедра була заснована у 1997 р., але її передісторія бере початок у XIX ст. — у період створення юридичного факультету Імператорського Новоросійського університету. Тоді історію держави та права викладали на трьох кафедрах: історії російського права, історії слов'янського законодавства й історії найважливіших законодавств, старих та нових.

Великий внесок у розвиток історико-правової науки зробив Ф. І. Леонтович — ректор університету (1869–1877), декан юридичного факультету, автор всесвітньовідомих праць, серед яких «Джерела з історії слов'янських законодавств», «Селяни Південно-Західної Русі за литовсько-руським правом XV–XVI ст.» та багато інших.

У радянські часи історію держави та права викладали на кафедрі теорії й історії держави і права, яку спершу очолював доцент І. А. Греков. У 1968 р. її завідувачем став д.ю.н., проф. О. В. Сурилов. Його дослідження «Адмірал Дерибас», «Дюк Рішельє», «Фельдмаршал Воронцов» та ін. здобули визнання серед вчених, викладачів, студентів, мешканців Одеси та інших регіонів (зокрема, й зарубіжних). У 1979 р. О. В. Сурилов

запропонував нову тему для загально-теоретичного вивчення — проблеми державно-правового управління якістю навколишнього середовища.

Під керівництвом професора було підготовлено і захищено десять кандидатських дисертацій, видано низку колективних монографій, у провідних спеціалізованих виданнях країни опубліковано близько сотні статей та наукових повідомлень. О. В. Сурилов приділяв велику увагу підготовці науково-педагогічних кадрів. Його учні працюють у Німеччині, Йорданії, Молдові, Непалі, Росії, Сирії. В 1974 р. він став членом Постійної палати Міжнародного третейського суду (Гаага). В 1997 р. вченому було присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Велику роль у розвитку історико-правової науки зіграв професор кафедри Г. О. Петухов — викладач історії держави і права зарубіжних країн. Він досліджував проблему законності в державному управлінні, видав монографію «Радянський суд і становлення революційної законності в державному управлінні» (1982).

У 1997 р. відбулася реорганізація кафедри теорії та історії держави і права:

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

були створені дві самостійні кафедри — теорії держави і права та історії держави і права.

Першим завідувачем кафедри історії держави та права Одеської державної юридичної академії став професор В. П. Глиняний, який очолював її з 1997 до 2008 р. У цей період науковці вивчали питання історико-правового розвитку стародавніх держав, середньовіччя, радянського часу, створили робочі програми з усіх предметів, які викладали в академії. У 2006–2007 рр. був розроблений англomовний курс «Історія держави і права зарубіжних країн» та видані методичні рекомендації.

Протягом 1997–2011 рр. на кафедрі викладав професор П. П. Музиченко — автор понад 250 наукових праць, серед яких підручники, навчальні посібники, монографії, статті. Він організував наукову історико-правову школу литовсько-руського права. За його участю упродовж 2001–2004 рр. реалізовано науковий проект: підготовлено, видано мовою оригіналу і перекладено на українську коментарі трьох Статутів Великого князівства Литовського. Під науковим керівництвом професора П. П. Музиченка захищено 13 кандидатських дисертацій.

З 2009 р. завідувачем кафедри історії держави та права є віце-президент, перший проректор, проректор із навчально-методичної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» професор М. Р. Аракелян.

Зараз тут працює 24 викладачі, серед яких два доктори та 11 кандидатів наук. Професорсько-викладацький склад кафедри представляють: професори М. Р. Аракелян, Н. В. Аніщук, К. М. Вітман, доценти Н. І. Долматова, Н. В. Єфремова, І. В. Долматов, О. В. Горяга, А. І. Резнік, Я. В. Шевчук-Бела, Л. О. Попсуєнко, В. І. Форманюк, асистенти Я. С. Васькевич, В. В. Воеводіна, Г. М. Гриб, О. В. Гриценко-Веселовська, Т. В. Лисакова, І. С. Мокін, Т. О. Остапенко, І. В. Розуменко, К. П. Ченкова, І. В. Корнієнко, В. О. Павелко, В. А. Шершенькова. Організацією науково-технічної діяльності

та веденням діловодства займаються ст. лаборант В. А. Шершенькова та лаборант І. О. Самарська.

Серед головних дисциплін, які читають викладачі кафедри, — «Історія держави та права України» (доценти Н. І. Долматова, Н. В. Єфремова, І. В. Долматов, О. І. Резнік, О. В. Горяга, асистент Т. О. Остапенко та ін.), «Історія держави та права зарубіжних країн» (професори Н. В. Аніщук, К. М. Вітман, доценти Л. О. Попсуєнко, Я. В. Шевчук-Бела, асистент Т. В. Лисакова та ін.), «Всесвітня історія» (професор Н. В. Аніщук, асистент К. П. Ченкова та ін.), «Історія України» (асистенти К. П. Ченкова, І. С. Мокін). Професори М. Р. Аракелян, Н. В. Аніщук та К. М. Вітман беруть участь у роботі державних екзаменаційних комісій.

На кафедрі історії держави і права велика увага приділяється науковій діяльності. За останні кілька років докторами наук стали викладачі кафедри Н. В. Аніщук, К. М. Вітман, кандидатами юридичних наук — О. І. Резнік, І. В. Долматов, О. В. Горяга, Т. О. Остапенко, А. М. Василенко, К. А. Тиганій, М. В. Журавель та О. О. Колосова.

У 2008 р. професор кафедри Н. В. Аніщук захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою: «Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз». Дана наукова праця присвячена комплексному та системному історико-теоретичному аналізу проблеми гендерного насильства під кутом зору висвітлення правових засобів його викорінення в Україні. У дисертації було надано науково обґрунтовані положення, висновки й пропозиції, які відкривають нове бачення цієї проблеми крізь гендерно-правовий вимір у контексті соціостатевої дискримінації та гендерної нерівності.

Також у 2008 р. професор кафедри К. М. Вітман захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за темою: «Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн». У дисертації досліджено новий етно-

політичний феномен — модель етнонаціональної політики на прикладі держав пострадянського та постсоціалістичного простору. Для його всебічної характеристики здійснено комплексний політологічний аналіз етнічності під кутом зору формування етнонаціональної політики окремої країни.

У цьому ж році доцентом кафедри О. І. Резнік було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Періодизація історико-правового процесу: концептуальні аспекти». У цій дисертації вперше у вітчизняній юридичній науці на монографічному рівні комплексно аналізуються концептуальні основи періодизації історико-правового процесу. Висвітлено розробку проблеми періодизації в історії вітчизняної історико-правової науки, починаючи з 60-х рр. XIX ст. і до сьогодні; визначені поняття «історико-правовий процес» і «періодизація історико-правового процесу».

У 2009 р. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук захистили доценти кафедри І. В. Долматов та О. В. Горяга. Дисертаційне дослідження І. В. Долматова за темою «Просторове буття сучасної держави» присвячено проблемам просторового буття держави шляхом об'єднання питань поняття державної території та її правових властивостей. Також у ньому надано геополітичну оцінку території як стратегічного потенціалу держави, аналіз просторової організації державної влади сучасного суспільства, представлено тенденції регіоналізації й централізації у справі вдосконалювання державного устрою України. У дисертації О. В. Горяги за темою «Соціально-правовий статус козацької старшини Гетьманщини у другій половині XVII–XVIII ст.» розглядається процес формування та подальшої еволюції у другій половині XVII–XVIII ст. соціально-правового статусу нової генерації української еліти — козацької старшини, а також досліджуються становлення та генезис козацької еліти, вивчаються її внутрішня структура та джерела формування.

У 2010 р. К. А. Тиганієм було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса)». Ця дисертація є дослідженням процесу формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса). На основі широкого кола використаних джерел в ній були розглянуті інституціональні процеси в міському самоврядуванні Російської імперії, а також висвітлено особливості формування нормативно-правової бази та її практичного застосування щодо структури, функцій, діяльності, компетенції органів міського самоврядування, її трансформація впродовж другої половини XIX ст.

У 2011 р. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук захистили Т. О. Остапенко та М. В. Журавель. Дисертаційне дослідження Т. О. Остапенка за темою «Правова система України-Гетьманщини у другій половині XVII — 80-х рр. XVIII ст.» присвячено процесу формування правової системи України-Гетьманщини другої половини XVII — 80-х рр. XVIII ст., досліджуються становлення та генезис головних елементів правової системи у цей період, вивчаються її внутрішня структура та джерела формування, розглядається проблема застосування основних джерел права, які діяли в Україні-Гетьманщині. Дисертація М. В. Журавеля за темою «Генеральний уряд як інститут влади Гетьманщини другої половини XVII — середини XVIII ст.» є дослідженням процесу виникнення, становлення та розвитку Генерального уряду як інституту влади Гетьманщини другої половини XVII — середини XVIII ст. На основі широкого кола використаних джерел в ній розглянуто інституціональні процеси в Гетьманщині у другій половині XVII — середині XVIII ст.

У 2012 р. аспіранткою кафедри О. О. Колосовою було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня

ДО 165-І РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

кандидата юридичних наук за темою «Правове регулювання соціального забезпечення у Наддніпрянській Україні у 1917–1921 рр.». У даній роботі досліджено теоретичні та історичні основи правового регулювання соціального забезпечення у Наддніпрянській Україні у 1917–1921 рр. Окреслено загальні засади розбудови вищих та регіональних державних органів, що здійснювали регулювання соціального забезпечення. З'ясовано проблеми і перешкоди на шляху запровадження цілісної системи права соціального забезпечення в Наддніпрянській Україні тих часів.

На кафедрі історії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія» підготовлено і видано понад 50 підручників та навчальних посібників, 20 монографій, 300 статей і тез доповідей, 35 навчально-методичних рекомендацій. Зокрема, варто назвати підручники і посібники з історії держави та права, права Європейського Союзу і порівняльного правознавства за редакцією професорів М. Р. Аракеляна, В. П. Глиняного, П. П. Музиченка, К. М. Вітмана, Н. В. Аніщук та ін., посібники «Історія держави та права зарубіжних країн» (Н. В. Аніщук, 2005), «Історія держави та права зарубіжних країн» (В. П. Глиняний, 2007; П. П. Музиченко, К. М. Вітман, 2007), «Історія держави та права зарубіжних країн, ч. I» (І. В. Долматов, І. В. Поперечна, 2010), «Історія держави та права України» (П. П. Музиченко, 2007), «Історія держави і права України. Частина II» (М. Р. Аракелян, Н. В. Єфремова, 2011) «Історія держави та права України у запитаннях і відповідях» (П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, 2007), «Курс лекцій по праву Європейського Союзу» (М. Р. Аракелян, Н. Д. Василенко, 2008), «Право Європейського Союзу. Особлива частина» (за ред. М. Р. Аракеляна, О. К. Вишнякова, 2010), «Право Європейського Союзу» (М. Р. Аракелян, М. Д. Василенко, 2012) курс лекцій «Сравнительная адвокатура» (М. Р. Аракелян, 2009), «Історія суду і судочинства в Україні» (М. Р. Аракелян, П. П. Музиченко, Н. В. Єфре-

мова, 2010), монографії «Гендерне насильство у правовому житті України» (Н. В. Аніщук, 2007), «Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми» (К. М. Вітман, 2007) та ін.

20–21 березня 2009 р. на базі кафедри було проведено Міжнародну наукову конференцію «Досвід правового розвитку Великого князівства Литовського (1529–1588 рр.)». В рамках даної конференції було розглянуто низку актуальних проблем історико-правового розвитку українських земель, а саме теоретико-методологічні проблеми дослідження правового спадку Великого князівства Литовського, удосконалення судової влади та судочинства в Статутах Великого князівства Литовського, окреслені головні напрямки розвитку галузевого права в Статутах Великого князівства Литовського.

27–29 квітня 2012 р. за участю кафедри було організовано XXVI Міжнародну історико-правову конференцію «Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність». В ході даної конференції було обговорено проблеми розвитку державності, права, юридичної науки і освіти на територіях Причорномор'я, Балтії, Приазов'я та Подунав'я, питання історії права та державних інститутів Великого князівства Литовського, творчу спадщину П. П. Музиченка, історичні аспекти екологічного права, історію та сучасність юридичної журналістики, політику-правову думку і масову правосвідомість в регіоні, юридичну біографістику в контексті регіону та ін.

Викладачі кафедри беруть активну участь і в інших міжнародних, республіканських наукових та науково-практичних конференціях, семінарах і засіданнях круглих столів. За високі досягнення у професійній діяльності вони удостоєні низки нагород. Так завідувач проф. М. Р. Аракелян удостоєний звання «Заслужений юрист України», нагороджений почесними грамотами Кабінету Міністрів України, Головного управління Державної служби України, нагрудними знаками Міністерства ос-

віти й науки України «Петро Могила», «Відмінник освіти України», відзнакою Вищої ради юстиції «За особисті заслуги з удосконалення функціонування судової влади», почесними відзнаками президента Національного університету «Одеська юридична академія», ювілейними медалями тощо. Професор К. М. Вітман отримав звання «Заслужений працівник освіти України», удостоєний нагрудних знаків Міністерства освіти та науки України «За наукові досягнення», «Відмінник освіти України», Головного управління Державної служби України «Державна служба України. За сумлінну працю», орденом «За заслуги» III ступеня. Професор Н. В. Аніщук — відмінник освіти України.

Таким чином, наукова та педагогічна діяльність кафедри історії держави і права має величезне значення для формування національної свідомості та патріотичного виховання студентів університету. У науково-педагогічному процесі кафедри поєднуються головні досягнення державно-правового будівництва минулого та сучасні тенденції розвитку основних державних та правових інститутів. Саме історико-правові дослідження відіграють значну теоретичну та практичну роль в процесі розбудови суверенної незалежної демократичної правової держави, реформуванні вітчизняної системи права та законодавства.

Ключові слова: кафедра історії держави і права, історико-правові дослідження, наукова діяльність, державність, національна свідомість.

Дана стаття присвячена процесам виникнення, становлення та розвитку кафедри історії держави і права. У ній приділено увагу ролі та діяльності видатних учених кафедри, основним напрямкам їхніх наукових досліджень. У статті також дається характеристика досягнень кафедри у сфері наукової та викладацької діяльності на сучасному етапі.

Данная статья посвящена процессам возникновения, становления и развития кафедры истории государства и права. В ней уделяется внимание роли и деятельности выдающихся ученых кафедры, основным направлениям их научных исследований. В статье также дается характеристика достижений кафедры в сфере научной и преподавательской деятельности на современном этапе.

This article is focused on the processes of formation and development of the department of history of state and law. It focuses on the role and activities of the department's most prominent scientists, the main directions of their research. The article also describes the achievements of the Department in the field of research and teaching at this stage.

М. Орзих,

доктор юридических наук, професор, головний редактор журналу «Юридичний вісник»

КАФЕДРА КОНСТИТУЦІОННОГО ПРАВА

Одеська юридическа школа и ее отраслевые составляющие ведут свое начало с Ришельевского лицея, в составе которого функционировали камеральное (с 1847 года) и юридическое (юридико-политическое) отделения. Предшественник кафедры конституционного права НУ «ОЮА» — кафедра государственного права камерального отделения, «приспособленного к местным нуждам края, главнейшую и существенную потребность коего составляет государственное и частное хозяйство» [1]. По аналогии со старейшим в России Александровским лицеем — основным источником высшего чиновничества — на камеральном отделении осуществлялась специализированная подготовка государственных служащих с достаточно широким для российских условий середины XIX века изучением публично-правового цикла наук, что соответствует доминирующему в российском праве принципу *jus publicum antiferende privatum*, нашедшего организационное обеспечение этих наук и соответственно учебных программ в работе почти половина кафедр (4 из 11) Императорского Новороссийского университета.

Впоследствии, при реорганизации кафедры в составе Института народного хозяйства, Одесского филиала Всесоюзного юридического заочного института, Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова, ее характерной чертой была многопредметность, хотя и в пределах публичного права.

Лишь с созданием Одесской юридической академии (1997) выделяется кафедра конституционного права, наиболее непосредственная преемница кафедры государственного права дореволюционного периода. Это подтверждается постоянным интересом коллектива кафедры к традиционным для ее

истории научно-прикладным исследованиям и связи науки с учебным процессом [2].

Кафедра непосредственно обращается к практике государственного (советского) строительства. При кафедре организована и успешно работает специализированная Лаборатория советского строительства. Возрождению этих традиций — обращения научных исследований непосредственно к государственно-правовой практике — способствовала «многопредметность» кафедры, постепенное «приращение» по кафедре практически всего цикла публично-правовых дисциплин, стремление ученых кафедры к «распредмечиванию» научно-прикладных исследований.

Организация этих исследований развивается от формирования научных парадигм до самостоятельных научных школ как сообщества разнопрофильных по профессиональной ориентации ученых в предпарадигмальный или постпарадигмальный период развития знания об объекте исследования с осознанием того, что научно обоснованная парадигма определяет потребность проверки ее на реализуемость юридической практикой. Типичной в этом отношении является характеристика научно-прикладной работы кафедры одним из «смежников», приглашенным в качестве научного сотрудника НИЛ кафедры: «Это была работа на хоздоговорных темах, которые проводились по внедрению новых правовых и экономических форм управления промышленными предприятиями. Пользователями продуктов ее деятельности являлись машиностроители и приборостроители — специалисты и руководители разных уровней. Психологическая специфика нашего участка работ при этом временно стала отходить на второй план. В то же время проблема сооргани-

зации работы смежников и преодоления кланового эгоизма внутри системы разработки нововведений, а также внутри системы их изготовления и системы пользования ими — стали выходить на первый. Со временем появились и технологические предпосылки локального решения проблем такого класса в режиме прямого консультирования пользователей». Это направление присутствует «в любой инженерно-конструкторской разработке. Цели, условия и средства деятельности, закрепленные в «железе» без учета и даже без знания проектировщика об их существовании, — это не просто профессиональный дисбаланс. Это отсроченная катастрофа, это плод системного греха всякой спонтанной специализации с последующим воцарением мозаичного принципа в организации работы смежников (М. Ф. Орзих) или «разнопредметно ориентированных профессионалов» (Г. П. Щедровицкий)» [3].

Направления научно-прикладных исследований: человеческое измерение права и государственного управления (60–80-е годы); правовое сопровождение местного самоуправления (90-е годы); конституционная модернизация и реформирование (с 2000 года). Результаты научных исследований получили государственное признание в форме регистрации в качестве научно-технического достижения, внедренного в практику, сертифицированы в известных международных центрах науки и образования, отражены в более чем тысяче публикаций, в том числе монографических, энциклопедических, академических, зарубежных изданиях, получив достаточно высокий citation index и link popularity. Пользователями результатов научно-прикладных работ являются видные отечественные и зарубежные ученые, практические работники [4].

Научная работа кафедры осуществляется в поисково-прикладном режиме исследовательской деятельности по республиканским и региональным целевым комплексным программам, важнейшим республиканским темам, по заказам государственных органов и хозяйственных

организаций, по договору сотрудничества с Одесским областным и городским советами. Кафедра ведет хозяйственные работы со значительным социальным и экономическим эффектом по личностной проблематике государство- и правопедения, научно-прикладным проблемам государственного управления, привлекая к этой работе членов кафедры гражданского права и процесса, кафедры трудового, сельскохозяйственного и природоохранного права, представителей смежных с юриспруденцией наук. Выполненные в это время две хозяйственные работы по заказу государственных органов и хозяйственных организаций получили статус научно-технического достижения (с соответствующими сертификатами и государственной регистрацией).

В развитие традиций кафедры, которая имела в составе (в конце 60-х годов) научно-исследовательскую лабораторию по проблемам государственного строительства, была создана группа научных сотрудников — штатных (в т. ч. психологов, социологов, юристов) и из числа преподавателей и студентов, которая проводила на основании паспортизированных (тематических) возможностей коллектива прикладные и поисково-исследовательские работы. Работа НИЛ органично включалась в кружковую студенческую работу. Студенты работали не только в режиме научного кружка, но и на объектах НИЛ, «получали за это деньги ... писали по этой тематике номинально-юридические (т. е. максимально распредмеченные. — М. О.) курсовые и даже дипломные работы. Понятно, что кружок становился негласно конкурсным, а конкурс проходил как бы по непривычным для советского юридического образования критериям» [5]. Деятельность кружка становилась все более содержательной, что предопределило создание на его базе Дискуссионного студенческого клуба публичного права. Здесь традиционная реферативно-дискуссионная работа студентов, впитавшая в себя научно-методические идеи онтодидактики высшей школы, которые разрабатываются ка-

федрой, обогатилась методиками имитационно-игрового моделирования [6].

Широко используются на кафедре такие формы внедрения результатов научного труда в практику государственно-правового строительства, как участие в рабочих и экспертных группах по законопроектам, предоставление концептуальных наработок и проектов нормативно-правовых актов, подготовка докладных записок, предложений. Так, научно-исследовательской группой в составе практики всех членов кафедры, штатных научных сотрудников, студентов было выполнено ряд хозяйственных работ по проблемам хозяйственного управления, по региональным программам «Труд», «Агрокомплекс», «Машиностроение», по заказу Одесского городского совета в соответствии с Концепцией, разработанной заведующим кафедрой, группа ученых подготовила Положение о разделении компетенции между городским советом и органами других уровней местного самоуправления, заведующий кафедрой по поручению Администрации Президента Украины подготовил концептуально-нормативную модель нового государственного устройства Украины, по заказу Одесского городского совета для Ассоциации городских советов в Украине — Концепцию правового статуса самоуправляющихся территорий и органов местного самоуправления в Украине.

Эта работа нашла отражение в республиканской теме НИР, по которой кафедра была признана ведущей [7].

Кафедра обращается к проблемным вопросам взаимодействия органов в системе публичной власти (А. Р. Крусян), особенностям городского самоуправления (А. Т. Назарко), статуса сельских, поселковых, городских голов (Ю. Ю. Бальций), не только коллективно участвует в муниципальном правотворчестве, но и предлагает концептуально-прикладную разработку, посвященную нормотворчеству представительных органов местного самоуправления (В. Р. Барский). Специальным предметом исследования и впоследствии докторской диссертации были

международные связи местных советов (М. А. Баймуратов). Тенденции муниципализации местного самоуправления в Украине предопределили направления научно-прикладного, сравнительно-правового исследования опыта муниципалитетов Европы и Америки (Н. В. Мишина). Механизм государственного управления и регулирования в социально-культурной (духовной) сфере является предметом многолетних исследований Б. А. Пережняка.

Продолжая эти исследования, которые уже имели значительный объем публикаций и прикладных работ, кафедра представила кандидатские диссертации В. Р. Барского, Ю. Ю. Бальция, В. А. Григорьева, научно-прикладные работы Е. М. Аликовой, К. К. Кули, А. Т. Назарко, В. Н. Панасюк [8].

Концептуальный и научно-прикладной уровень кафедральных разработок был подтвержден реализованной возможностью их количественного изменения, использованием достаточно верифицированных современной наукой и практикой государственно-правового строительства имитационно-математического, в перспективе, информационно-математического моделирования при условии использования управленческой лексики и инструментария в системе местного самоуправления.

При этом объектом модели избирается репрезентативная для страны региональная система отношений властных публично-управленческих структур (на экспериментальной базе Одессы, Измаила, Рени, Южного, Теплодара).

Информационная верифицированность модели обеспечивается личным участием представителей научной школы в проектировании и внедрении проектных конструкций в регионе как экспертов Подготовительного комитета Кабинета Министров Украины по созданию Одесской региональной свободной экономической зоны. Предусматривается, что решения, полученные в ходе разработки, пригодны для применения в других регионах Украины.

Математически структура управленческой деятельности субъектов управ-

ления (самоуправления), которые приняли участие в исследуемых процессах, задается функцией экспертной оценки:

$$h = h(x_1; x_2),$$

где x_1 и x_2 — соответствующие компоненты управленческой деятельности.

Определяющие интегральные характеристики структуры деятельности:

— уровень управленческой деятельности субъекта управления

$$H = \frac{\iint (x_1; x_2) dx_1 dx_2}{\iint dx_1 dx_2},$$

где интегрирование осуществляется из всей сферы возможных значений x_1 и x_2 ;

— тип управленческой деятельности, определенной функцией ранжирования компонентов;

— управленческая позиция субъекта управления

$$\iint h(x_1; x_2) dx_1 dx_2 - \iint h(x_1; x_2) dx_1 dx_2$$

$$P = \frac{[x_1 X_1 + x_2 X_2 > X_1 X_2] - [x_1 X_1 + x_2 X_2 < X_1 X_2]}{\iint dx_1 dx_2}$$

Уровень соорганизации управленческих влияний, осуществляемых субъектами управления А и В, определяется как

$$Q_{AB} = \iint [(h_A - \gamma) \cdot (h_B - \gamma)] dx_1 dx_2,$$

где $h = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n h_k(x_1; x_2)$, где n — численность субъектов.

Совокупность всех Q_{AB} для данного множества субъектов управления описывает функциональное поле системы управления процессом формирования новых организационных форм в социально-экономической структуре региона.

Характеристики объекта управления определяются в результате общих эконо-

номических и социальных исследований (геоэкономические ресурсы региона, приоритеты территориального коллектива, наличие планов и программ развития региона) и детерминируют факторы диагностики и экспертирования.

В перспективе имитационно-математического моделирования формируется технологический регламент оптимального управления процессом взаимодействия публично-властных (государственных и самоуправленческих) центров.

Этот регламент оптимального процессуального управления формируется при помощи амплитудно-фазового уровня

$$U(\psi) e^{i(\psi - \phi)} = \frac{1}{P(\phi)} \cdot dp(\phi) / d(\phi) + e^i,$$

где U — интенсивность управленческого влияния; ϕ и ψ — состояние соответственно объекта и субъекта управления; p — динамическая характеристика объекта управления.

Предшествующая диагностика потенциальных локальных точек экспертной оценки обеспечила возможность на основании согласованной с Кабинетом Министров Украины и Европейским банком реконструкции и развития Концепции Одесской региональной свободной экономической зоны (РСЭЗ) разработать «Типовую концепцию создания региональных СЭЗ в Украине» [9].

Кафедра активно включается в международное научное сотрудничество: имеет эффективные договорные отношения с юридическими научными и учебными центрами Венгрии и России. На этой базе подготовлены 2 коллективные монографии сравнительно-правового характера. Развиваются международные научные связи также с американскими, аргентинскими, болгарскими, канадскими, кубинскими, немецкими, польскими и японскими юристами. Появляется ряд зарубежных публикаций М. Ф. Орзиха и зарубежные рецензии на его работы. На базе кафедры функционирует Международная программа прикладного государственного управления (Public Policy), в реализации которой принима-

ют участие профессора Американского (Вашингтон), Мэрилендского университетов и Университета Дж. Хопкинса (США), Днепропетровского института управления и Симферопольского университета, несколько американских центров. По этой программе и программе «Гармония», антикоррупционным программам, международным грантам члены кафедры стажируются в Великобритании, Венгрии, США, России, зав. кафедрой выступает с лекциями, научными докладами в этих странах, а также в Азейбарджане, Германии, Италии, Канаде, Франции, Японии.

Возрастает авторитет кафедры как научно-прикладного центра, который ведет поиск связей юридической науки с практикой. Заведующий кафедрой назначается научным советником Комитета по вопросам правовой политики и судебно-правовой реформы Верховной Рады Украины, руководителем экспертно-консультативного центра Одесского областного совета, советником одесского городского головы, избирается членом правления Союза преподавателей высшей школы и ученых в Украине, членом президиума Советской ассоциации политических наук, а затем — исполкома Украинской ассоциации политологов. С начала работы Одесской региональной организации этой ассоциации ее председателем избирается зав. кафедрой, членами избирательных комиссий работали практически все преподаватели кафедры. На учредительном собрании юридической общественности Украины в первый состав действительных членов Академии правовых наук Украины, Президиум Академии и академиком-секретарем отраслевого отделения государственно-правовых наук Академии избирается М. Ф. Орзих. В этом же году ему присваивается почетное звание «Заслуженный деятель науки и техники Украины», его избирают действительным членом (академиком) Академии политических наук Украины и Украинской муниципальной академии.

Организационные преобразования, укрепление кадрового состава кафедры предоставили возможность в условиях

перехода академии к новому статусу национальной (2000 г.) сохранить и успешно развивать научно-практические традиции кафедры и одновременно включаться в новые направления работы во всех сферах деятельности коллектива. Было сохранено все учебно-методическое и научное наследие кафедры. На этой основе появилась потребность внедрения в практику учебного процесса результатов научно-исследовательской и прикладной работы многолетнего труда коллектива. В учебный процесс введено 16 новых специальных курсов по конституционному праву, государственному управлению и муниципальному праву, четыре из них разработаны как результат зарубежных стажировок преподавателей и под влиянием международных стандартов высшего юридического образования. Два магистерских курса с соответствующим дидактическим обеспечением, разработанные заведующим кафедрой, получили международную сертификацию (в специализированных организациях Совета Европы).

Кафедра подготовила проект Концепции деятельности Одесской национальной юридической академии по подготовке специалистов по направлению 6.06.01. «Право» специальной направленности 8.060.101. «Правоведение». Научно-методический опыт коллектива позволил предоставить концептуальные доклады на международную конференцию — «Право в системе гуманизации современной науки и образования на пороге III тысячелетия» (2000) и на республиканскую конференцию — «Имитационно-игровое моделирование — универсальный способ онтодидактики высшего юридического образования» (2001). Работа коллектива нашла признание в Благодарности Кабинета Министров Украины (№ 0599, 2001) в адрес заведующего кафедрой «за значительный личный вклад в создание и развитие общенациональной системы» образования.

В 2000 году была завершена десятилетняя научно-поисковая работа по государственной программе по проблемам местного самоуправления. В ре-

Установлены научно-практические связи с юридическим факультетом Московского государственного университета, Бакинским государственным университетом (Азербайджан), Кишиневским государственным университетом и ULIM (Молдавия), Институтом конституционной и законодательной политики, Конституционным Судом ПМР, Институтом открытого общества и Центральным Европейским университетом (Венгрия), Центром конституционных исследований в Восточной Европе (Прага, Москва), Университетом Квинз (Канада), Университетом Мэриленд (США).

Социальные и юридические условия развития Украины в начале XXI века потребовали от кафедры новых научно-поисковых и прикладных программ, ориентированных на непосредственное сопровождение юридической практики, прежде всего в сфере конституционной модернизации и реформирования

Конституционное обеспечение современного этапа политической реформы (который возможно исчислять с 2000 года — первой реальной попытки модернизации Конституции Украины с использованием Всеукраинского референдума) предполагает серьезное научное сопровождение. Этим объясняется обращение членов кафедры, в частности, к теории и практике конституционных конфликтов, их диагностике и преодолению (А. А. Езеров), к пределам возможного ограничения прав человека и гражданина в критические для страны периоды (Д. Я. Гараджаев), конституционному обеспечению (сопровождению) электоральных технологий с постоянно действующим при кафедре Научно-консультативным центром избирательного права (М. В. Афанасьева, Ю. В. Крылов, В. А. Куранин, С. Б. Ларионов), международным и европейским стандартам и их имплементации в конституционное бытие страны (Д. С. Терлецкий).

Особый интерес проявляет кафедра, естественно, к конституционным преобразованиям в стране, целью которых является реформирование системы современного украинского конституционализма. По этой проблематике кафедра

подготовила цикл статей, 2 монографии (М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян), А. Р. Крусян успешно защитила докторскую диссертацию.

В результате теоретических и практических обобщений, проводившихся в Украине и за границей, с использованием наработок кафедры по проблемам местного самоуправления Н. В. Мишиной был представлен ряд публикаций компаративистского характера, две монографические работы, наконец, успешно защищена докторская диссертация [12].

Естественным в связи с исследованием современного конституционализма является обращение кафедры к личностной проблематике права. Значительными для общих и отдельных исследований этой проблематики были монографические работы М. Ф. Орзиха, А. Р. Крусян, специализированные издания В. А. Михалёва [13].

В процессе конституционных преобразований актуализируется проблема конституционных конфликтов. Научный поиск А. А. Езерова в этом направлении завершился кандидатской диссертацией [14].

Разработка проблематики конституционной конфликтологии пришлось кстати при научном анализе избирательного права и избирательного процесса в Украине. В этом направлении работали В. А. Куранин и С. С. Сон [15]. Фундаментальные исследования по этой проблематике с выходом за рамки традиционного конституционного регулирования, обращение к электоральным технологиям, избирательной инженерии осуществила М. В. Афанасьева [16], которая продолжает научный поиск в этом направлении уже в качестве докторанта кафедры.

Достаточно сложный характер онтологических и гносеологических исследований конституционных преобразований и связанных с этим проблем конституционализма, муниципального самоуправления и менеджмента, ролевой позиции личности, конституционной конфликтологии и избирательных технологий привели к необходимости постановки и

разрешения методологических вопросов современной конституционалистики, в том числе относительно содержания отраслевой методологии, категориального состава, новых научных и прикладных подходов вплоть до постановки проблемы обогащения понятийного состава современной конституционалистики. По этим направлениям был опубликован ряд работ М. Ф. Орзиха [17].

Конституционные преобразования в Украине с учетом определенных ст. 11 Закона Украины «О принципах внутренней и внешней политики» принципов внешней политики государства, направленной на «обеспечение интеграции Украины в европейское экономическое, политическое, правовое пространство», имеют достаточно жесткую ориентацию на международные стандарты и европейское измерение конституционной модернизации и реформирования. Поэтому общая проблема, разрешаемая учеными кафедры, постоянно «сверялась» с указанным измерением развития украинского права. Этому направлению был посвящен ряд работ М. Ф. Орзиха, докторские диссертации А. Р. Крусян и Н. В. Мишиной, кандидатская диссертация Д. С. Терлецкого, публикации Я. В. Чернопишук [18].

Научно-педагогический коллектив кафедры, исходя из широкого представления о конституционно-правовом регулировании, выходящем за рамки «чистого» предмета конституционного права, обращался также к межотраслевой проблематике публичного права. Так, ассистент Е. В. Олькина предметом своего диссертационного исследования, которое было успешно защищено в 2011 году, избрала конституционно-правовой статус высших должностных лиц государства [19], профессор Б. А. Пережняк, ассистенты и аспиранты, работающие под его руководством, проявляют глубокий научный интерес к управленческой проблематике в сфере культуры и культурной политики государства [20].

Достаточно широкие по проблематике научные поиски привели к определению форм и способов внедрения ре-

зультатов исследований в юридическую практику и учебный процесс. Этот опыт был обобщен в коллективном труде кафедры, посвященном опыту доктринального сопровождения юридической практики и существенному дополнению учебной литературы научно обоснованным учебным и учебно-методическим материалом [21].

Плодотворно, с учетом научных достижений кафедры работал Дискуссионный студенческий клуб публичного права под руководством А. А. Езерова. Функционирование Клуба публичного права является органической частью деятельности кафедры, включающей научную студенческую работу, внеаудиторное общение со студентами. На базе Клуба готовятся студенческие научные работы, конкурсные работы, внедряется в практику игровое имитационное моделирование (всеукраинские модели Верховной Рады, академические и факультетские модели Конституционного Суда и др.). Члены Клуба были приглашены на телеэфир встречи с Президентом Украины по проблематике внесенного им проекта Конституции Украины, в 2011 году члены Клуба принимали участие в серии телевизионных передач, посвященных конституционной реформе в Украине, занимали призовые места на конкурсах научных работ, проводимых Министерством образования и науки, молодежи и спорта.

Естественно, что коллектив кафедры, на протяжении последних лет занимавшийся проблемой конституционной модернизации и реформирования, сразу отреагировал на судьбоносное для Украины Решение Конституционного Суда Украины от 30 сентября 2010 года № 20-рп/2010 относительно конституционности Закона Украины «О внесении изменений в Конституцию Украины» от 8 декабря 2004 года № 2222-IV. Этим Решением Суд признал названный Закон неконституционным, что «означает восстановление действия предыдущей редакции норм Конституции Украины, которые были изменены, дополнены и исключены Законом № 2222» (п. 6 мотивировочной части Решения). Кафедра

принимала участие в подготовке этого Решения путем экспертного заключения к конституционному представлению по делу. Поэтому на протяжении октября 2010 года М. Ф. Орзих публикует статью «Рестарт политической реформы в Украине: научно-прикладные основания и конституционно-правовые последствия» [22], а также в сотрудничестве с С. С. Сон и О. В. Наконечной подготовил к печати полезное для ученых, студентов, практикующих юристов трехязычное издание Конституции Украины с алфавитно-предметным указателем [23]. В этом же направлении была проведена работа М. Ф. Орзихом, А. А. Езеровым, Д. С. Терлецким по обобщению практики применения Конституции Украины судебными органами Украины и международными судами [24]. Данное научно-практическое издание содержит систематизированный материал из практики Конституционного Суда Украины, судов общей юрисдикции, а также Европейского Суда по правам человека относительно применения норм Конституции Украины за 15 лет ее действия (по состоянию на 28 июня 2011 года). В указанном издании к каждому конституционному положению приводятся выдержки из судебных решений, что позволяет увидеть нормы Основного Закона в их судебной интерпретации, то есть саму Конституцию в ее действии, в ее стабильности и динамизме. Правильному пониманию аналитико-нормативного материала способствуют приведенные в предисловии авторские доктринальные положения о роли суда в конституционализации государственной и общественной жизни, о месте судебной практики в системе источников права и об интерпретационной деятельности Конституционного Суда Украины, а также алфавитно-предметный указатель к действующей Конституции Украины.

Признание авторитета коллектива кафедры, результатов ее научно-исследовательской работы проявилось в решениях Президента Украины о включении заведующего кафедрой (до 2011 года) М. Ф. Орзиха в Рабочую группу

по совершенствованию избирательного законодательства (2010) и Научно-экспертную группу по подготовке Конституционной Ассамблеи, а затем заведующего кафедрой (с 2011 г.) А. Р. Крусян и профессора кафедры М. В. Афанасьеву в состав Конституционной Ассамблеи.

К 15-летию университета и 55-летию образования кафедры конституционного права ее коллектив инициировал, а ученый совет университета поддержал, Министерство образования и науки, молодежи и спорта рекомендовало к использованию в учебном процессе и научной работе периодическое ежегодное издание «Проблемы современной конституционалистики» [25], которое не имеет целью повторения или фрагментарное дополнение действующих учебников и пособий по конституционному праву, а исходит из того, что прежде всего конституционного права касаются обоснованные суждения о том, что право «говорит на доктринальном языке» (В. Нерсесянц), доктринальное и законодательное в этой отрасли права «практически уравнивается» (Р. Давид), «доктрина становится неформальным источником права» (М. Марченко) и «полноценным источником правоприменительной практики» (Т. Пряхина). Одновременно объект науки, существенно отличающийся от предмета, представляет «то, что еще подлежит научному изучению» (В. Нерсесянц), доктринальному осмыслению, которое реализуется не только в сфере «чистой» науки, а и в процессе обучения, преподавания, подготовки юристов, которые можно рассматривать как «адаптированную для целей преподавания доктрину» (К. Н. Княгинин). Исходя из этого и учитывая периодический характер издания, авторский коллектив стремится восполнить учебный курс элементами объекта науки, которые не получили еще *omnia opinium doctorum*, но имеют существенное научно-практическое и профессионально-дидактическое значение для подготовки современных специалистов с юридическим образованием.

Ключевые слова: кафедра конституционного права, наука, учебный процесс, юридическая практика.

Кафедра конституційного права НУ «ОЮА» бере свій початок з кафедри державного права Рішельєвського лицю (1847), для діяльності якого характерний був зв'язок науки, навчального процесу та юридичної практики. Незалежно від подальших змін предметного змісту та найменування кафедри ця традиція зберігалася та сприяла прагненню колективу кафедри працювати у відповідності з історичними умовами розвитку права і держави.

Кафедра конституционного права НУ «ОЮА» ведет свою историю от кафедры государственного права Ришельевского лицея (1847), для деятельности которой характерной была связь науки, учебного процесса и юридической практики. Независимо от дальнейших изменений предметного содержания и наименования кафедры эта традиция сохранялась и способствовала стремлению коллектива кафедры работать соответственно историческим условиям развития права и государства.

Constitutional Law Department of NU «OAL» originates from the Public Law Department of Richelieu Lyceum (1847) and its activities are characterized by the relationship of sciences, academic activity and legal practice. Regardless of any further changes of the content area and title of the Department, this tradition has been upholding by and promoting the Department collectives' aspiration to work in accordance with the historical development conditions of law and state.

Литература

1. Михневич И. Исторический обзор — сорокалетию Ришельевского лицея. — О., 1857. Подробнее см.: Орзих М. Ф. Историческая записка // Одесский государственный университет им. И. И. Мечникова. Серия: Научно-педагогические коллективы.

Кафедра государственного и международного права. — О., 1993.

2. Подробнее см.: Орзих М. Ф. Историческая записка // Орзих М. Юридичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова // Юридична наука і освіта на Україні : зб. наук. ст. — К., 1992. — Гл. 7 ; Историческая записка // Кафедра государственного и международного права / сост.: Б. А. Пережняк, М. А. Подрезова ; ОГУ, Науч. б-ка. — О., 1993 (Научно-педагогические коллективы; вып.: Правоведы); Orzikh M. The Constitutional Law Department. International Cooperation // History of Odessa National Academy of Law. — О. : Юрид. л-ра, 2004; Триумфальне десятиліття: Одеська національна юридична академія. — О. : Юрид. л-ра, 2007 (співавтор М. Орзих та ін.)

3. Котляревский Ю. Л. Этюды российского менеджмента / Ю. Л. Котляревский. — Ростов н/Д : Феникс, 2003. — С. 237–238; Котляревский Ю. Л. 13 этюдов менеджмента / Ю. Л. Котляревский. — К., 2000. — С. 40–41.

4. Марко Пилипович Орзих : біобібліогр. покаж. — О. : Юрид. л-ра, 2006. — Розділи: 6. Посилання на авторські праці, що виявлено; 9. Покажчик імен.

5. Котляревский Ю. Л. 13 этюдов менеджмента / Ю. Л. Котляревский. — К. : Изд. дом «Финансист», 2000. — С. 23.

6. Орзих М. Імітаційно-ігрове моделювання — універсальний метод онтодидактики юридичної освіти : Всеукр. наук.-метод. конф. / М. Орзих ; Харьк. держ. юрид. ін-т. — Х., 2001.

7. Місцеве самоврядування в умовах формування правової держави. Реєстр № 0.06.03/001-93. Індекс виконавця: 464-Г — Накази Державного комітету з питань науки і технології України від 3 серпня 1993 року № 84 та від 5 березня 1994 року № 39; Орзих М. П. Правове супроводження місцевого самоврядування в Україні // Наукові праці ОНЮА. — О., 2002. — Т. 1 : Наукові школи ОНЮА: історія та сучасність; Орзих М. Місцеве самоврядування в незалежній Україні: десятиліття досягнень та прорахунків // Місцеве самоврядування: 10 років здобутків. — К. : Україна, 2002.

8. Бальцій Ю. Ю. Правовий статус міського голови в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Ю. Бальцій. — О.,

ДО 165-І РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

2006 ; Барський В. Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Р. Барський. — О., 2006 ; Григор'єв В. А. Становление публичной самоуправленческой (муниципальной) власти в Украине : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Григор'єв. — О., 2004 ; Алікова О. М. Громадянське суспільство й локальна (муниципальна) демократія // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2006. — Вип. 29 ; Кулі К. К. Конституційна модель місцевого самоврядування в Україні // Юридичний вісник. — 2007. — № 1 ; Назарко А. Т. Конституційний статус фізичних осіб як суб'єктів місцевого самоврядування // Правове життя сучасної України. — О. : Фенікс, 2006 ; Панасюк В. Н. Реализация государственной молодежной политики органами публичной власти на региональном и местном уровне // Доктринальное сопровождение юридической практики : история и опыт кафедры конституционного права ОНЮА. — О. : Юрид. л-ра, 2007.

9. Орзих М. Ф. и др. Рационализация местного самоуправления в Украине: опыт концептуального анализа // Юридический вестник. — 1995. — № 2 ; Орзих М. Ф. Свободные экономические зоны. — О., 1993.

10. Муніципальний рух: новий етап розвитку. — К. : Логос, 2002 ; Місцеве самоврядування: 10 років здобутків. — К. : Атіка, 2002.

11. Мироненко О. Концептуальні засади радянської системи конституційного контролю повоєнного періоду (1946–1980 роки) // Вісник Конституційного Суду України. — 2007. — № 2. — С. 30, 34, 41–43.

12. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : монографія / Н. В. Мішина. — О. : Друк. дім, 2009 ; Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи : монографія / Н. В. Мішина. — О. : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2008 ; Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. В. Мішина. — О., 2010.

13. Орзих М. Ф. Личность и право / М. Ф. Орзих. — О. : Юрид. л-ра, 2005 ; Орзих М. Ф. Человеческое измерение права:

доктринальная ретроспектива и современная постановка проблемы // Антология української юридичної думки. — К. : Юрид. кн., 2005 — Т. 10 : Юридична наука незалежної України ; Орзих М. Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право : монография / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян. — К. : Алерта, 2006 ; Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія / А. Р. Крусян. — К. : Юрінком Інтер, 2010 ; Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Р. Крусян. — О., 2010 ; Міхальов В. О. Класифікація і нормативне закріплення біологічних прав людини // Актуальні проблеми держави і права. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — Вип. 22.

14. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Єзеров. — О., 2007.

15. Куранін В. О. Легітимація виборів в Україні у контексті міжнародних стандартів // Правове життя сучасної України. — О. : Юрид. л-ра, 2010 ; Сон С. С. Моральність та шляхи розвитку виборчої системи в Україні // Юридичний вісник. — 2007. — № 4.

16. Афанасьєва М. В. Избирательные технологии в Украине: конституционно-правовое обеспечение : монография / М. В. Афанасьєва. — О. : Юрид. л-ра, 2007 ; Афанасьєва М. В. Виборча інженерія : до постановки питання // Юридичний вісник. — 2010. — № 4.

17. Орзих М. Ф. Опыт введения в конституционное право Украины // Наукові праці ОНЮА. — О. : Юрид. л-ра, 2006. — Т. 5 ; Орзих М. Категоріальне определение перспектив науки конституционного права // Наука конституційного права: сучасний стан і перспективи розвитку. — Х., 2009 ; Орзих М. П. Конституціоналістика: спроба збагачення юридичних терміно-понять // Наукові праці ОНЮА. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — Т. 8.

18. Орзих М. П. Європейський вимір конституційного реформування в Україні: концептуальний підхід // Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт. щоквартал. зб. — К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2008. — № 2(7) ; Орзих М. П. Конституційні ідеї Л. Юзькова та європейський вимір конс-

титуційно-реформаторських перспектив в Україні // Проблеми сучасного українського конституціоналізму : зб. наук. пр. / Конституц. Суд України, Акад. прав. наук України. — К. : Логос, 2008 ; Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Р. Крусян. — О., 2010 ; Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. В. Мішина. — О., 2010 ; Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні : монографія / Д. С. Терлецький. — О. : Фенікс, 2009 ; Терлецький Д. С. Конституційний Суд України — Міністерство юстиції України: конфлікт повноважень у сфері забезпечення дії міжнародних договорів України // Юридичний вісник. — 2006. — № 4 ; Терлецький Д. С. Феномен «м'якого права» в контексті положень статті 18 Конституції України // Юридичний вісник. — 2009. — № 2 ; Чернопищук Я. В. Конституціоналізація європейської інтеграції: етимологія змісту // Держава і права : зб. наук. ст. — К. : Ін-т держави і права НАН України, 2010.

19. Олькіна О. В. Конституційний інститут дострокового припинення повноважень вищих посадових осіб України: розвиток законодавства та юридичної практики : дис.

... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Олькіна ; НУ ОЮА. — О., 2011. — 280 с.

20. Пережняк Б. А. Державна політика України в галузі культури на сучасному етапі державотворення: організаційно-правові питання // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О. : Фенікс, 2007. — Вип. 30 ; Пережняк Б. А. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: сучасний стан і перспектива // Часопис адміністративістики. — 2007. — № 1.

21. Доктринальное сопровождение юридической практики: история и современный опыт кафедры конституционного права ОНЮА : сб. науч.-практ. ст. — О. : Юрид. л-ра, 2007.

22. Юридичний вісник. — 2010. — № 4.

23. Конституція України. З алфавітно-предметним покажчиком. Українською, російською, англійською мовами / уклад.: М. П. Орзіх, С. С. Сон, О. В. Наконечна. — О. : Юрид. л-ра, 2010.

24. Конституція України у судових рішеннях / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. — К. : Юрінком Інтер, 2011.

25. Проблемы современной конституционалистики : учеб. пособие / М. Ф. Орзіх, А. Р. Крусян [и др.] ; под ред. М. Ф. Орзіх. — К. : Юрінком ИНТЕР, 2012. — 368 с.

УДК 378.634(477.7-25Од)

С. Ківалов,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, президент НУ «ОЮА», завідувач кафедри адміністративного та фінансового права

Л. Біла-Тіунова,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і фінансового права

КАФЕДРА АДМІНІСТРАТИВНОГО І ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Кафедра адміністративного і фінансового права є правонаступницею кафедри адміністративного права та управління Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Після створення Одеської державної юридичної академії кафедра адміністративного права та уп-

равління перейшла до складу академії, зумівши зберегти свій основний професорсько-викладацький склад, який продовжив наукові традиції, започатковані ще на кафедрах фінансового права та поліцейського права Новоросійського університету. Рішенням вченої ради

ОДЮА від 10 квітня 1998 р. кафедру адміністративного права та управління було перейменовано на кафедру адміністративного і фінансового права, основними напрямками наукової діяльності якої є подальше становлення та розвиток теорії адміністративного права, адміністративного процесу і фінансового права з урахуванням тих політико-правових реалій, які склалися у сучасній Україні.

З початку створення кафедри адміністративного і фінансового права її беззмінним завідувачем є доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України Сергій Васильович Ківалов. Під його керівництвом кафедра продовжує славні традиції як учених Новоросійського університету (П. Н. Шейміна, А. Ф. Федорова, С. І. Іловайського, І. Ю. Патлаєвського, В. Н. Твердохліба та ін.), так і представників сучасної адміністративної науки. Саме з іменем Сергія Васильовича Ківалова пов'язано становлення одеської школи адміністративного права, яка визнана науковим співтовариством як в Україні, так і за її межами.

Кафедра адміністративного і фінансового права є однією з провідних кафедр Національного університету «Одеська юридична академія», яка нараховує 35 викладачів, у тому числі 4 доктори та 21 кандидат наук. Професорсько-викладацький склад кафедри представлено п'ятьма професорами — С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська, І. М. Пахомов, Л. К. Царьова; двадцять двома доцентами — О. В. Тодошак, С. В. Пархоменко-Цироциянц, А. О. Неугодніков, Г. М. Писаренко, А. С. Нестеренко, О. І. Бедний, А. Ю. Осадчий, Є. Є. Додіна, А. В. Стрельников, І. К. Залюбовська, І. О. Картузова, К. М. Зубов, Д. В. Кравцов, Д. А. Козачук, Г. В. Фоміч, К. В. Бондаренко, В. С. Кіценко, М. І. Сідор, Ю. В. Боднарук, О. В. Бачеріков, І. С. Орехова, Я. І. Маслова, а також вісьмома асистентами — О. М. Михайлов, О. О. Хоренко, А. Л. Калімбет, Р. І. Міщенко, О. В. Лещенко, О. Є. Панфілов, Л. М. Корнута, О. П. Хамходера.

В аспірантурі кафедри навчаються: О. В. Адабаш (адміністративний примус), О. П. Хамходера (інспекція як орган державного управління), А. О. Беспалова (адміністрування податків і зборів в Україні), О. В. Закаленко (адміністративний позов), О. І. Нечитайленко (адміністративний нагляд), С. В. Березовська (фінансова діяльність ОМС), О. Ф. Лавренова (служба як орган державного управління), М. М. Вершиніна (оскарження актів, дій та бездіяльності Верховної Ради України), І. С. Козій (оскарження рішень, дій та бездіяльності ОМС), Ю. О. Гаврилюк (оскарження в адміністративному суді рішень, дій та бездіяльності Вищої ради юстиції), Л. М. Корнута (дисциплінарна відповідальність державних службовців), К. О. Нестеренко (правовий статус біженців), Я. І. Сандул (адміністративне регулювання ОМС земельних відносин), Г. Л. Кеча (правовий статус органів реєстрації), О. М. Кулеба (правовий статус МНС України), Д. А. Серій (правовий статус Державної судової адміністрації України). Організаційно-технічне забезпечення, діловодство та звітність успішно здійснюють старші лаборанти кафедри — О. В. Закаленко та О. І. Нечитайленко.

Одним із пріоритетних наукових напрямків діяльності кафедри є подальший розвиток теорії адміністративного судочинства та удосконалення чинного КАС України, що знайшло відображення у: підготовці перших в Україні коментованого КАС України і підручника (Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. коментар / за ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитонової ; С. В. Ківалов, О. І. Харитонova [та ін.] — Х. : ТОВ Одісей, 2005. — 552 с. ; Адміністративне процесуальне (судове) право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. — О. : Юрид. л-ра, 2007. — 270 с.), захищених 8 дисертаціях з проблемних питань адміністративного судочинства (організаційно-правового забезпечення оскарження громадянами незаконних дій органів виконавчої влади в судах (А. Ю. Осадчий), процесуального статусу адміністративного

таких цілей відноситься обов'язок органів публічного управління засобами адміністративного права: 1) попередити протиправне посягання на права, свободи та публічні законні інтереси фізичних і юридичних осіб; 2) не допустити порушення фізичними та юридичними особами прав свобод і публічних законних інтересів третіх осіб; 3) прискікти порушення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 4) прийняти всі передбачені компетенцією заходи щодо поновлення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб; 5) забезпечити притягнення винних осіб до адміністративної чи іншого типу юридичної відповідальності;

— суттєве значення для правозастосовної діяльності адміністративних судів має класифікація виборчих спорів, оскільки від правильного віднесення виборчого спору до певного виду залежить визначення їхньої юрисдикції і підсудності, застосування правил обчислення процесуальних строків. Визначення виду виборчого спору впливає на формування єдиної практики розгляду і вирішення адміністративними судами досліджуваної категорії справ. Обґрунтовано доцільність виокремлення таких критеріїв класифікації виборчих спорів, що розглядаються адміністративними судам: 1) предмет виборчого спору: а) активного виборчого права; б) пасивного виборчого права; 2) сторони виборчого спору: а) за участю виборців; б) між кандидатами на виборні посади і територіальними виборчими комісіями; в) між кандидатами на виборні посади та органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами організаціями, в тому числі ЗМІ, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників; г) між територіальними виборчими комісіями та органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами організаціями, в тому числі ЗМІ; д) за участю Центральної виборчої комісії; 3) стадія виборчого процесу: а) призначення виборів; б) формування виборчих округів, виборчих дільниць;

в) формування виборчих комісій; г) формування списків виборців; д) реєстрації кандидатів; е) передвиборчої агітації; ж) голосування; з) підрахунку голосів і встановлення результатів виборів; і) встановлення остаточних результатів виборів та їх оголошення. Ця класифікація може використовуватися при визначенні порядку обчислення строку звернення до адміністративного суду та процесуальних строків розгляду, вирішення і виконання судових рішень у справах, пов'язаних з виборчим процесом; 4) зміст спірних відносин: а) народних депутатів України; б) Президента України; в) Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

Колектив кафедри активно займається проблемами публічної і державної служби, удосконаленням законодавства про державну службу, у результаті чого було підготовлено 1 монографію (Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра в Україні : монографія / Л. Р. Біла-Тіунова. — О. : Фенікс, 2012. — 540 с.), 18 підручників, посібників, науково-практичних коментарів (Ківалов С. В. Практикум із спецкурсу «Організація державної служби в Україні» / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла, О. В. Тодошак — О. : Юрид. л-ра, 2002. — 108 с. ; Ківалов С. В. Закон України «Про державну службу» : наук.-практ. коментар / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова. — 2-ге вид., змін. і допов. — О. : Фенікс, 2009. — 692 с. ; Біла-Тіунова Л. Р. Государственная служба. [Введение в украинское право : учебник] / [под ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова] ; Л. Р. Біла-Тіунова. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — 768 с. ; Ківалов С. В. Публічна служба в Україні : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова. — О. : Фенікс, 2009. — 688 с. ; Ківалов С. В. Державна служба в Україні : навч. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова. — 2-ге вид., переробл. і допов. — О. : Фенікс, 2011. — 184 с.), понад 270 наукових статей, 8 захищених дисертацій (з питань: службової кар'єри державних службовців (Л. Р. Біла-Тіунова), служби в митних органах

(О. В. Тодошак), служби в органах місцевого самоврядування (О. І. Бедний), дисциплінарної відповідальності державних службовців (І. О. Картузова), правообмежень у державній службі (К. М. Зубов), адміністративних процедур у публічній службі (Г. В. Фоміч), проходження державної служби (О. С. Продаєвич), управління державною службою (Д. В. Балух). Ґрунтовне дослідження публічної служби дало змогу визначити, що:

— державна служба — це інститут адміністративного права, а службова кар'єра — це адміністративно-правова категорія, оскільки: а) державна служба — це публічна сфера, в якій активно використовуються такі правові механізми і методи, як приписи, вказівки, контроль, нагляд, управління, владне волевиявлення, підлеглість, вірність обов'язку, одностороннє волевиявлення, застосування методів примусу тощо; б) суб'єктом призначення на державну службу (тобто роботодавцем) є державний орган або його апарат (посадова особа), який вирішує питання щодо: прийняття на державну службу, проходження державної служби (службова кар'єра), припинення державної служби; в) і суб'єкт призначення, і державний службовець при виконанні своїх публічно-владних повноважень виступають від імені держави і їхня діяльність гарантується державою; г) державний службовець реалізує тільки нормативно визначені державно-владні/державні повноваження, здійснюючи, при цьому, службу кар'єру; д) змістом діяльності державного службовця є реалізація прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, тобто суспільства, якому він і присягає; ж) за порушення своїх службових обов'язків державний службовець несе юридичну відповідальність перед державою;

— службова кар'єра, як чинник державної служби, характеризується рядом особливостей, зокрема тим, що вона є: а) стратегічною; б) динамічною; в) здійснюється у просторі і в часі; г) нерозривно пов'язаною з державною діяльністю; д) є поєднанням індивіду-

альних і публічних інтересів; ж) має кінцевим результатом успіх; з) є можливою за умови взаємодії державного службовця і держави;

— службовій кар'єрі, як правовому явищу, притаманні свої принципи, тобто основоположні ідеї, настанови, які виражають об'єктивні закономірності та визначають науково обґрунтовані напрями її здійснення, реалізації кар'єрного процесу, зокрема: а) законність; б) політичну нейтральність; в) професійність і компетентність; г) конкурсність; д) об'єктивність; ж) прозорість; з) пріоритет публічних інтересів; і) рівність доступу до службової кар'єри; к) послідовність;

— службова кар'єра характеризується різноманітністю проявів, що дає підстави виокремити такі види: 1) за місцем проходження: а) внутрішньоорганізаційну; б) міжорганізаційну; 2) за змістом: а) посадову; б) професійну; 3) за професійною спрямованістю: а) спеціалізовану; б) неспеціалізовану; 4) за напрямом розвитку: а) вертикальну; б) горизонтальну; в) східчасту; г) доцентрову (приховану); 5) за можливістю здійснення: а) потенційну; б) реальну; б) за швидкістю просування: а) рівномірну; б) прискорену; в) стрімку;

— сучасне законодавство про державну службу в цілому, і про службу кар'єру зокрема є роздрібним, розпоршеним, таким, що, скоріше, становить сукупність, а не систему нормативно-правових актів, дія яких поширюється, переважно, на той чи інший вид державної служби. Виокремлено дві групи нормативно-правових актів, які регулюють: 1) питання службової кар'єри, характерні для всієї державної служби, незалежно від виду служби, тобто для єдиної державної служби, яку становлять: а) Конституція України; б) Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції»; в) Кодекс адміністративного судочинства України; г) Рішення Конституційного Суду України з питань державної служби; 2) питання службової кар'єри, характерні для певного виду державної служби (адміністративної, спеціалізованої та мілітаризованої).

До сфери наукових інтересів кафедр належать такі проблемні питання адміністративного права, як державне управління: управління у галузі автомобільних доріг (Я. І. Маслова), релігійні організації як об'єкти державного управління (Є. Є. Додіна), правовий статус Кабінету Міністрів України (С. В. Осауленко), правовий статус Голодержслужби України (О. М. Стець); адміністративна відповідальність: за порушення законодавства про рекламу (А. В. Стрельников), за порушення антимонопольного законодавства (К. В. Бондаренко), державний контроль (І. К. Залюбовська, І. С. Орехова), адміністративні послуги (Г. М. Писаренко), адміністративне процедурне право (Д. А. Козачук).

Одним із важливих напрямків наукових досліджень кафедри є подальший розвиток теорії фінансового права, удосконалення податкового, бюджетного і банківського законодавства, над якими активно працюють професори Т. А. Латковська і Л. К. Царьова, доценти: С. В. Пархоменко-Цироцяниця, А. С. Нестеренко, Д. В. Кравцов, В. С. Кіценко, М. І. Сідор, Ю. В. Боднарчук, асистенти О. В. Лещенко і А. О. Безпалова. Результати їхніх наукових досліджень висвітлені у 4 монографіях, 10 підручниках і посібниках, 350 наукових публікаціях. Серед найбільш важливих наукових результатів слід назвати такі:

— одним із основних принципів фінансового права є принцип пріоритетності публічних фінансових інтересів у фінансовій діяльності. Принцип пріоритетності публічних фінансових інтересів у фінансовій діяльності відображає динаміку розвитку майнових відносин. У сучасних умовах відбувається проникнення об'єктів публічно-правового регулювання у приватноправове і навпаки. Поєднання публічних та приватних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин виражається через два взаємопов'язаних елементи: збереження публічного пріоритету, але з урахуванням приватних інтересів; взаємопроникнення та взаємодія публічно-правових та приватноправових

юридичних засобів, зокрема, категорій, принципів, методів;

— грошова система є об'єктом державного контролю і регулювання, що має забезпечити стабільність національних грошей, а також є складовим механізмом державної економічної політики. Складність державного регулювання грошової системи та існування проблем в такій сфері регулювання зумовлена тим, що впливати на неї можливо з різних позицій: миттєво або в довгостроковому періоді, заходами прямого впливу або опосередковано, грошово-кредитними, бюджетно-фіскальними методами або заходами валютно-курсового регулювання. Основними з напрямків державного регулювання грошової системи можуть бути: інституційний, який здійснюється через проведення грошових реформ, та поточний, що реалізується через заходи грошово-кредитної політики;

— досліджуючи питання співвідношення базових категорій податкового права «податкова система» та «система оподаткування», зроблено висновок, що «система оподаткування» (згадана в Конституції в ч. 2 ст. 92 — «виключно законами України встановлюються система оподаткування, податки і збори») і «податкова система» (згадана у Податковому кодексі) не є тотожними поняттями, адже податкова система та її зміст (перелік податків та зборів) встановлюються виключно Податковим кодексом, а система оподаткування законами (не лише Податковим кодексом чи навіть податковими законами). Система оподаткування, по суті, включає в себе податкову систему (встановлену Податковим кодексом) та систему загальнодержавних зборів (плат, внесків), встановлених іншими законами;

— виокремлено дві форми розв'язання податкових спорів: 1) адміністративний порядок розв'язання податкових спорів (спір вирішується податковими та митними органами); 2) судовий порядок розв'язання податкових спорів (спір вирішується адміністративними судами в процесі адміністративного судочинства). Вбачається доцільним закріпити у Податковому кодексі України окремих

розділ під назвою «Адміністративний порядок розв'язання податкових спорів», в якому докладно врегулювати процедуру адміністративного розв'язання податкових спорів, визначивши чіткий порядок оскарження рішень, дій та бездіяльності податкових органів, а не тільки процедуру апеляційного узгодження податкових зобов'язань.

Здійснення фундаментальних наукових досліджень дало змогу кафедрі запропонувати, протягом останніх п'яти років, понад 350 змін і доповнень до чинного законодавства, зокрема до: Кодексу адміністративного судочинства України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів: «Про державну службу», «Про боротьбу з корупцією», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про судоустрій і статус суддів» та ін.

Члени кафедри беруть активну участь у здійсненні наукових експертиз: а) законопроектів (про: віднесення питання про заборону діяльності політичних партій до предметної підсудності Вищого адміністративного суду України; внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (щодо розгляду справ колегією суддів); внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (щодо удосконалення порядку розгляду окремих категорій справ), обов'язковості внесення судових рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень, внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (щодо предметної підсудності адміністративних справ військовим судам як адміністративним судам тощо); б) законів (щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 263 КУпАП та п. 5 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію»; тлумачення ст. 37 Закону України «Про Рахункову палату»; тлумачення п. 12 ч. 1 ст. 85 у контексті ч. 4 ст. 114, ч. 2, 3 ст. 115 Конституції України; законопроектів про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо проходження публічної служби та звільнення з неї посадових осіб, внесення змін до Закону «Про дер-

жавну службу» щодо приведення його у відповідність до Конституції України, щодо внесення змін до деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції; обґрунтування доцільності запровадження в українському законодавстві терміна «політична корупція»; проектів Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо доцільності прийняття Законів «Про засади запобігання та протидії корупції» та Закону «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» тощо).

Кафедра бере активну участь в організації науково-дослідної роботи студентів. При кафедрі функціонують два студентські гуртки: з адміністративного права і процесу та з фінансового права. За звітний період було проведено 6 засідань гуртка з проблем адміністративного права і процесу («Види державного контролю в Україні», «Адміністративні послуги: поняття та порядок їх надання», «Принципи верховенства права в адміністративному судочинстві», «Адміністративна відповідальність і відповідальність по адміністративному праву», «Провадження і процедура: проблема співвідношення», «Дисциплінарна відповідальність державного службовця як інститут адміністративного права») та 4 засідання гуртка з проблем фінансового права («Бюджетний процес в Україні», «Бюджетний контроль як вид фінансового контролю», «Шлях до бюджетної системи України — місцеві бюджети», «Непрямі податки в Україні»).

Ключові слова: школа адміністративного права, фінансове право, експертиза нормативних актів, зміни та доповнення до законодавства, кафедра адміністративного і фінансового права.

Кафедра адміністративного і фінансового права є правонаступницею кафедри адміністративного права та управління Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Після створення Одеської державної юридичної академії кафедра адміністративного права та управлін-

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

ня перейшла до складу академії як кафедра адміністративного і фінансового права, основними напрямками наукової діяльності якої є подальше становлення та розвиток теорії адміністративного права, адміністративного процесу і фінансового права з урахуванням тих політико-правових реалій, які склалися у сучасній Україні.

Кафедра адміністративного і фінансового права являється правопреемницею кафедри адміністративного права і управління Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Після створення Одеської державної юридичної академії кафедра адміністративного права і управління перешла в склад академії як кафедра адміністративного і фінансового права, основними напрямками наукової діяльності якої є подальше становлення та розвиток теорії адміністративного права, адміністративного процесу і фінансового права з урахуванням тих політико-правових реалій, які склалися у сучасній Україні.

дальнейшее становление и развитие теории административного права, административного процесса и финансового права с учетом тех политико-правовых реалий, которые сложились в современной Украине.

Administrative and financial law department is a legal successor of the department of administrative law and governing of the Odesa state university of the name of I. I. Mechnikov. After the creation of Odesa state law academy the department of administrative law and governing passed to the structure of the academy as the administrative and financial law department, main scientific directions of which are further formation and development of the theory of administrative law, administrative procedural law and financial law in accordance with politico-legal realities of the modern Ukraine.

УДК 347.79+351.713

Є. Додін,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського та митного права

КАФЕДРА МОРСЬКОГО ТА МИТНОГО ПРАВА

У 1996 році в Юридичному інституті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова вперше на території України була створена кафедра морського та митного права. Необхідність заснування такої кафедри саме в південному регіоні держави, в Одесі, була обумовлена об'єктивними причинами — перетином у цьому сонячному місті морських шляхів сполучення молоді Української держави зі світом. Саме тут, гостріше за суходільні регіони, нагальною стала проблема підготовки кваліфікованих юристів, правознавців у сфері митного та морського права. Необхідність забезпечення морегосподарського комплексу та митних органів кваліфікованими

фахівцями поставила перед Юридичним інститутом завдання їх належної підготовки. Цього не могло відбутися без заснування окремої кафедри, що зосереджувала б свою роботу саме на цих доволі специфічних та «вузьких» предметах. Тоді головним завданням було відшукати спеціалістів, які б завдяки багаторічному досвіду практичної роботи та значним науковим здобуткам змогли б забезпечити науковий й освітній, й практичний потенціал роботи такої особливої кафедри. Не стало випадковим, що ініціатором створення кафедри, її фундатором та першим завідувачем став, тоді ще кандидат юридичних наук, доцент, Сергій Васильович Ківалов.

Наукові розробки на кафедрі морського та митного права здійснюються за напрямами затверджених фундаментальних тем для Національного університету «Одеська юридична академія», а саме: «Організаційно-правові основи митної та морської політики» та «Морське, митне, інформаційне право у XXI столітті». Затвердження цих напрямів на державному рівні — Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України — ще раз підкреслює ту високу мету, задля якої кафедрою здійснюється вся наукова робота, — розроблення наукових пропозицій для змін діючого законодавства, внесення пропозицій про приєднання до міжнародних документів та організацій і, як наслідок, побудова дійсно правової, демократичної, соціально спрямованої держави. У цьому напрямку неможливо не згадати, що ратифікація Україною одного з провідних міжнародних документів у сфері морського права — Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року — відбулася за безпосередньої участі президента Національного університету «Одеська юридична академія», тоді вже депутата Верховної Ради України, Сергія Васильовича Ківалова, коли у 1998 році за його науковим керівництвом та відповідальною редакцією на кафедрі морського та митного права було видано навчально-методичний посібник «Конституція для океанів», що містив у собі цю конвенцію англійською та російською мовами. Визнаючи важливість ратифікації цього документа, С. В. Ківалов ініціював у Верховній Раді України прийняття відповідного закону, та 3 червня 1999 року Україна ратифікувала Конвенцію ООН з морського права 1982 року. Необхідність приєднання України до цієї Конвенції була безумовною, адже, будучи справжньою Конституцією для океанів, вона визначає всі правові аспекти здійснення державою діяльності у морських просторах. Це є особливо актуальним для молодої морської держави, що прагне заявити про себе у морському світі, відродити морський флот та всю морегосподарську галузь.

З цією метою за активної участі кафедри морського та митного права та особисто Сергія Васильовича Ківалова було створено Українську морську партію, що має 211 осередків на території України та займається проведенням у життя найважливіших для держави морських традицій.

Прийняття Закону України від 23.06.2005 р. «Про міжнародне приватне право» обумовило підсилену увагу кафедри до підгалузі міжнародного приватного морського права. У цьому напрямку здійснені фундаментальні дослідження проблем імплементації міжнародних стандартів підготовки плавскладу в українське законодавство та реалізації принципу «автономії волі» учасниками зіткнення суден, які наочно показали неефективність та недосконалість сучасного українського законодавства, яким врегульовані зазначені аспекти здійснення торговельного мореплавства. За результатами проведених досліджень внесено зміни до діючого законодавства, зокрема, скасовано три накази Інспекції з питань підготовки та дипломування моряків Міністерства транспорту та зв'язку України, видані з перевищенням наданих повноважень, внесено пропозиції щодо зміни організаційно-правового статусу цього органу виконавчої влади, за пропозиціями кафедри здійснено переклад українською мовою та офіційно опубліковано Міжнародну конвенцію про стандарти підготовки, дипломування моряків та несення вахти 1978 року зі змінами 1995 року. Це дозволило підготувати та видати за запрошенням зарубіжного видавництва у 2011 році монографію «Професійна підготовка моряків. Імплементація міжнародних стандартів в Україну», що стала першим монографічним дослідженням, проведеним у стінах Національного університету «Одеська юридична академія», що було опубліковане за кордоном.

Відповідно до Морської доктрини України до 2035 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р., Україна як морська держава бере участь у вивченні, освоєнні та

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

доктора наук, ця спеціальність активно розробляється як співробітниками кафедри, так і аспірантами та здобувачами.

Так, здійснене дослідження та захищено дисертації щодо правової регламентації систем забезпечення глобального супутникового морського зв'язку, адміністративно-правового регулювання діяльності судових постачальників, адміністративно-правових засад виконання Україною обов'язків держави прапора щодо контролю технічного стану морських суден, інституціалізації морської практики у формуванні сучасного міжнародного морського права.

Співробітники кафедри беруть участь у міжнародних конференціях та обговоренні міжнародних угод з морського права. Так, здійснюється робота щодо розробки, опрацювання, прийняття та впровадження Конвенції Міжнародної організації праці «Про працю в морському судноплаванні», що була прийнята на 94-й морській сесії МОП 23 лютого 2006 року. Зокрема, прийнято участь у засіданнях Міжнародної організації праці, Італійської федерації транспорту, профспілки робітників морського транспорту України, під час яких обговорювався процес впровадження норм цієї конвенції у практику держав.

У 2009 та 2011 роках кафедрою морського та митного права за участі Ліги студентів Асоціації правників України організовано та проведено Всеукраїнську правничу школу з морського права: було створено форум для формального та неформального спілкування студентів з провідними фахівцями в галузі морського права, проведено лекції та круглі столи, де були обговорені сучасні проблеми та перспективи розвитку морського права.

Всього за історію свого існування кафедрою видано більше 100 наукових публікацій в галузі морського права, включаючи навчальні посібники та підручники.

Нещодавно прийнятий Митний кодекс України обумовив сучасні напрями наукової роботи кафедри, зокрема підготовку наукового коментаря до цього акта. Крім того, багатоаспектність та

динамічність митної справи України, як сфери виникнення численних суспільних відносин, зумовлюють тематичну різноманітність та розмаїття сфер інтересів науковців кафедри, аспірантів та здобувачів. Об'єктивні тенденції, які останнім часом мають місце у митно-правовому полі України, призвели до розширення предмета науки митного права. Попри це та незважаючи на численні звернення Національного університету «Одеська юридична академія» до Вищої атестаційної комісії України, наукову спеціальність «Митне право» до сьогодні, як й спеціальність «Морське право», досі не внесено до переліку наукових спеціальностей, за якими можуть захищатися дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук. Залишається сподіватися на те, що з переданнями повноважень Вищої атестаційної комісії України Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України звернення про внесення цих спеціальностей до переліку буде, нарешті, почуте та розглянуте. При цьому такий стан справ не зменшує зацікавленості науковців до існуючих проблем організації та функціонування митної справи України з метою сприяння якомога ефективнішому їх вирішенню.

Так, останніми роками кафедрою морського та митного права було проведено розробку напрямів вивчення розвитку митного законодавства ЄС та країн СНД; проаналізовано норми митного законодавства України, ЄС, Придністровської Молдавської Республіки, Республіки Узбекистан, у результаті чого здійснено випуск друком Митного кодексу ЄС, надано відповідь на запит Конституційного Суду Придністровської Молдавської Республіки, надіслано листа послу Республіки Узбекистан; досліджено сучасну систему та структуру митних органів України, за результатами чого у 2007 році підготовлено та видано навчальний посібник «Сучасна система та структура митних органів України».

Також за результатами розробки напряму митного права у 2009 році підготовлений та виданий навчальний посіб-

ник «Організація боротьби з митними правопорушеннями та контрабандою»; узагальнено практику адміністративних судів України у справах, однією із сторін в яких є митні органи; здійснене дослідження митного права Європейського Союзу та близького зарубіжжя; досліджений правовий статус та діяльність Всесвітньої митної організації; проведено дослідження митних операцій на повітряному транспорті.

Актуальність окремих аспектів митної справи викликає їх розроблення на рівні дисертаційних досліджень. Так, вивчено питання використання спеціальних знань у митній справі, проведено дослідження цивільно-правових договорів у митній справі України, використання статистики в митній справі.

За сприяння Південної митниці на базі кафедри морського та митного права проводяться курси з підготовки фахівців з митного оформлення (митні брокери). Програма підготовки митних брокерів дає можливість одержання кваліфікаційного посвідчення особи, уповноваженого на декларування, що дозволяє займатися посередницькою діяльністю між підприємствами та митницею.

Крім того, кафедра забезпечує організаційний і науковий супровід випуску газети «Митна газета», що висвітлює основні новації митного законодавства України, Росії та Європейського Союзу.

Також у напрямку наукових досліджень морського, митного та інформаційного права працює лабораторія кафедри морського та митного права. Зокрема, лабораторією здійснюється наукове та організаційне супроводження видання фахового журналу «Митна справа». У зв'язку зі зміною сфери розповсюдження (з вересня 2009 р. — поряд із загальнодержавною, й міжнародна) цього журналу здійснено його перереєстрацію в Міністерстві юстиції України. Також здійснено перереєстрацію журналу «Митна справа» у списках фахових видань з юридичних наук Вищої атестаційної комісії України. Крім того, у зв'язку зі зміною назви співзасновника журналу (назву «Одеська національна юридична академія» змінено на «Націо-

нальний університет «Одеська юридична академія») проведена його перереєстрація в Державній реєстраційній службі України та отримане нове свідоцтво про його реєстрацію (від 05.01.2012 р.).

На сторінках журналу «Митна справа» висвітлюються найважливіші тенденції у митній справі України та зарубіжжя, відслідковуються зміни митного законодавства України та проводиться огляд іноземного законодавства, що може становити інтерес для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України при переміщенні товарів і транспортних засобів.

Лабораторією розроблюються такі напрямки: державно-правовий механізм захисту прав громадян України — моряків, реєстрація у торговельному суднопластві, визначення правового статусу Чорного та Азовського морів і Керченської протоки.

Також лабораторією проведено аналіз існуючих законопроектів про морські торговельні порти, надано пропозиції та рекомендації; здійснено системний аналіз щодо законопроекту «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів щодо впорядкування морського арешту суден в портах України»; надано пропозиції про приєднання України до Міжнародної конвенції про правила арешту суден 1999 року; розроблено паспорти спеціальностей з митного, морського та інформаційного права, які було надано до ВАК України; проведено систематизацію нормативно-правової бази України щодо вдосконалення законопроектної роботи з питань здійснення підприємницької діяльності в морегосподарському комплексі (здійснено аналіз діючого законодавства, міжнародних правових актів з питань здійснення підприємницької діяльності в морегосподарському комплексі); проведено аналіз існуючих законопроектів про морські торговельні порти; здійснено наукове дослідження двосторонніх угод про торговельне мореплавання, підписаних Україною, з метою визначення їхнього місця в системі міжнародно-правових актів, якими встановлено правовий режим перебування суден

в іноземних портах, порядок визнання документів моряків, питання, пов'язані з сумісним проведенням рятувальних операцій, а також адміністративні, митні та карантинні формальності; здійснений переклад рідкісних міжнародно-правових актів з морського права (Женевська конвенція і Статут про режим морських портів 1923 р., Барселонська конвенція про режим транзиту 1921 р.).

Подальші наукові розробки викладачів, аспірантів та здобувачів кафедри також відрізняються актуальністю, різноманітністю та значною теоретичною і практичною цінністю. Серед основних: питання альтернативи у митній справі, аналіз та управління ризиками, митна логістика, митна статистика, фінансовий контроль у сфері митної діяльності, дізнання у справах про контрабанду, адміністративно-юрисдикційна діяльність митних органів.

Зазначений вище перелік тематичних напрямків науково-дослідної роботи кафедри у сфері митного права не є вичерпним, адже спектр наукових інтересів її професорсько-викладацького складу постійно розширюється, враховуються найновіші тенденції, наслідком чого стають наукові дослідження транспіменту, місця норм «м'якого права» в регулюванні митної справи та новел Митного кодексу України 2012 року.

Ще одним важливим напрямком наукових досліджень кафедри є розробка проблематики інформаційного права та правових основ інформаційної безпеки, яка представлена, насамперед, роботами д.ю.н., професора Б. А. Кормича, який за період 2005–2012 років видав більше 40 наукових публікацій з цієї проблематики, включаючи 2 індивідуальні підручники з грифом МОНмолодьспорту України.

Зауважимо, що правовідносини в інформаційній сфері в сучасну епоху глобалізації і формування інформаційного суспільства мають особливе значення. Це стосується і суто теоретичного аспекту, і практичних питань правотворчості та правозастосування, що робить вивчення відповідних курсів виключно актуальним для сучасної юридичної освіти.

Так, у січні 2005 року Б. А. Кормичем була захищена докторська дисертація на тему «Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України», що стала першим в українській правовій науці комплексним дослідженням інформаційної складової національної безпеки. У центрі уваги автора — організаційно-правові форми та методи формування і реалізації політики інформаційної безпеки. Заслуговує на увагу детальний аналіз правового та інституціонального механізмів забезпечення інформаційної безпеки. У науковий обіг було введено ряд нових дефініцій, що характеризують сферу управління в аспекті інформаційної безпеки. Доповнені поняття окремих категорій, що існують в науковій літературі і пов'язані з правовідносинами в інформаційній сфері. Підняті Б. А. Кормичем проблеми значною мірою доповнюють розуміння складних і неоднозначних процесів узгодження національних інтересів з правами як суспільства в цілому, так і конкретної людини окремо.

За цією спеціальністю на кафедрі провадяться й дисертаційні дослідження, зокрема здійснене вивчення адміністративно-правових основ інформаційного забезпечення митних органів України, організаційно-правових основ інформаційного забезпечення митних органів.

Слід зазначити, що всі результати досліджень науковців кафедри у сфері інформаційного права широко висвітлювалися в науковій літературі, пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях у Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Тернополі, Миколаєві, Ірпіні та багатьох інших містах.

Слід наголосити, що за час існування кафедри було здійснено чималу роботу щодо розробки та пропонування змін до діючого законодавства, а саме: проект змін та доповнень до Кодексу України про адміністративні проступки надано до Верховної Ради України; проект доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України надано до Верховної Ради України; пропозиції щодо

вдосконалення Митного кодексу України надано до Верховної Ради України, Державної митної служби України; пропозиції щодо визначення правових підстав здійснення Україною юрисдикційних повноважень на водних просторах надано до Міністерства юстиції України, Міністерства транспорту України, Державного департаменту морського і річкового транспорту; проект висновку до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» надано до Верховного Суду України; роз'яснення положень ст. 144 Митного кодексу України надано до управління по боротьбі із організованою злочинністю УМВС України в Одеській області; пропозиції про внесення змін та доповнень до Примірного положення про регіональну митницю та Примірного положення про митницю; доповідні записки щодо основ митного права Європейського співтовариства (до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства закордонних справ України, Державної митної служби України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України); організаційно-правових основ інформаційного забезпечення митних органів (до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Державної митної служби України, Служби безпеки України); інформаційно-правових основ забезпечення безпеки мореплавства та інформаційного забезпечення морегосподарського комплексу (до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства транспорту та зв'язку України); підготовлено та направлено висновок до Проекту Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України», підготовленого Державною митною службою України (обсяг 239 стор.).

У ході проведеної роботи кафедра дійшла висновку про необхідність прийняття таких нормативних актів: законів «Про континентальний шельф», «Про територіальне море, прилеглу зону та внутрішні води України», «Про

міжнародний судновий реєстр України», «Про порти», постанов Кабінету Міністрів України «Про порядок контролю за суднами, що знаходяться в зоні територіального моря та прилеглої зони України», Порядку проведення дізнання на морських суднах, Положення про державних морських лоцманів, Правил перевезення вантажу, пасажирів, багажу та пошти морським транспортом, Статутів служби на суднах України, ратифікації Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою, Конвенції про арешт суден 1999 року.

Співробітники кафедри постійно приймають та приймають участь у робочих комісіях з розробки законопроектів та нормативно-правових актів локального регулювання, а саме: Кодексу адміністративного судочинства, Кодексу України про адміністративні проступки, Митного кодексу України (Є. В. Додін); проектів законів «Про морські порти України», «Про міжнародний судновий реєстр України» (Є. В. Додін, С. О. Кузнецов, О. В. Попов); нормативно-правових актів територіальних органів центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (щодо взаємодії органів митної служби із органами місцевого самоврядування, щодо створення судових муніципальних компаній, щодо вдосконалення законодавства з оподаткування послуг з працевлаштування).

Таким чином, наукова робота кафедри морського та митного права здійснюється за трьома напрямками — морське, митне та інформаційне право. Ці галузі законодавства та науки протягом останніх років набули нових рис, що обумовлені змінами у діючому законодавстві, наближенням українського законодавства до міжнародних норм та стандартів, імплементацією найважливіших міжнародних документів у вітчизняне законодавство та визнанням предметів, розробкою яких займаються ці сфери наукових знань пріоритетними напрямками державної політики. Безперечно, наукові розробки не зупиняються на цьому, адже нові тенденції, виклики

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

часу та подальше впровадження в Україні міжнародних норм та стандартів обумовляють пошук раніше не розвіданих аспектів цих наук, що, вважаю, буде корисним й для української правової науки, й для використання в навчальному процесі.

Ключові слова: становлення та історія кафедри, морське право, митне право, наукова діяльність.

Розглянуто історію створення та становлення кафедри морського та митного права НУ «ОЮА». Відзначено засновника та першого завідувача кафедри — С. В. Кивалова, його подальший внесок у її розвиток. Виділено багаторічну викладацьку роботу кафедри та сучасні напрями науково-дослідної роботи з морського, митного та інформаційного права. Відмічено про видання наукових публікацій у галузі морського права, включаючи навчальні посібники та підручники. Підкреслено участь співробітників кафедри у робочих комісіях з розробки законопроектів та нормативно-правових актів локального регулювання.

Рассмотрена история создания и становления кафедры морского и таможенного права НУ «ОЮА». Отмечено

основателя и первого заведующего кафедрой — С. В. Кивалова, его дальнейший вклад в ее развитие. Выделены многолетняя преподавательская работа кафедры и современные направления научно-исследовательской работы по морскому, таможенному и информационному праву. Отмечено об издании научных публикаций в области морского права, включая учебные пособия и учебники. Подчеркнуто участие сотрудников кафедры в рабочих комиссиях по разработке законопроектов и нормативно-правовых актов локального регулирования.

There is a history of establishment and formation of the Department of Maritime and Customs law of National University "Odessa Law Academy" in the article. The founder and the first head of the Department Sergey V. Kivalov noted and his further contribution to the Department's development also marked. The long lecturer activity of Department and modern areas of research on maritime, customs and information law also highlighted. The editing of scientific publications in the field of maritime law, including study guides and tutorials marked. The participation of the Department in working committees on drafting of local laws and regulations also underlined.

Є. Харитонов,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права

О. Цибульська,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права

КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Кафедра цивільного права (враховуючи римське право) належить до числа найдавніших підрозділів юридичної освіти в Одесі.

З впевненістю можна стверджувати, що сучасна кафедра цивільного права веде свій відлік з 1865 року — з часу відкриття Новоросійського університету.

У перший навчальний рік у Новоросійському університеті, який розпочав роботу 7 вересня 1865 року, на юридичному факультеті серед інших 13 кафедр були такі кафедри, як: кафедра римського права, кафедра цивільного права з цивільним судоустроєм та судочинством і кафедра канонічного права (на якій серед інших вивчались сімейне та спадкове право).

У той час на кафедрі цивільного права працювали відомі вчені-цивілісти: Микола Львович Дювернуа, Юрій Степанович Гамбаров, Петро Павлович Титович, Олександр Львович Боровиковський та ін.

У середині 80-х років XIX століття кафедру очолив Є. В. Васьківський. Випускник Новоросійського університету, він протягом 6 років займався адвокатською практикою. Найважливіші із його праць: двотомник «Організація адвокатури» (1893 р.), «Вчення про тлумачення і застосування законів» (1901 р.).

Є. В. Васьківський написав підручники і задачники з цивільного права, обирався першим проректором університету.

Вчені-цивілісти Новоросійського університету внесли чимало нового в науку та практику. Професор П. П. Титович брав участь в розробці проекту Вексельного статуту, низки законів про акціо-

нерні товариства, опублікував «Підручник торговельного права» (1891 р.).

На кафедрі римського права, крім знання предмета в повному обсязі, ще необхідно було знати ряд європейських мов і латинь. Тому відбір викладачів проводився особливо ретельно.

Із соціальними змінами 1917 року більшість викладацького складу, видатних вчених залишили межі Батьківщини. Знадобились десятиліття, щоб відновити викладацький склад. Основу його склали нечисленні дореволюційні викладачі: Є. В. Васьківський і представники нової школи цивілістики. Найбільшої популярності досяг І. В. Шерешевський, який займався дослідженням проблем представництва в цивільному праві. Його перу належать монографії «Представництво, доручення та довіреність» (1925 р.), «Правова сутність чека і заснованих на чеках відносин» (1947 р.).

На відновленому юридичному факультеті ОДУ ім. І. І. Мечникова з 1947 до 1954 року викладання велось в тому числі на кафедрі цивільного, колгоспного та земельного права (зав. кафедри І. О. Серета — до вересня 1952 р., потім Б. В. Поклонський та Ю. С. Червоний).

З липня 1961 року юрфак ОДУ ім. І. І. Мечникова був відновлений у складі двох кафедр, пізніше була створена кафедра цивільного права та процесу (зав. кафедри доцент Ю. С. Червоний). На ній у 60-х — 70-х роках плідно працювали Б. В. Поклонський, В. П. Шахматов, В. П. Юрасов, А. В. Федоров, І. В. Шерешевський та ін.

Добру пам'ять про себе залишили І. Б. Колісниченко, Ю. С. Вайсбейн, Г. О. Перекрест, С. Е. Арзіані. Колек-

ДО 165-І РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

тив кафедри відновлює традиції науково-дослідної діяльності: Б. В. Поклонський займався проблемами авторського та винахідницького права, Ю. С. Червоний — сімейним правом, В. П. Шахматов — теорією угод, А. В. Федоров — транспортним правом.

З утворенням Одеської державної юридичної академії від кафедри цивільного права та процесу був відокремлений цивільно-процесуальний цикл і сформована окрема кафедра цивільного процесу, куди перейшли досвідчені вчені Ю. С. Червоний, І. О. Крючатов, В. О. Єрмолаєва, Г. С. Волосатий, О. М. Соломахіна.

Після розділу кафедрою цивільного права завідує доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Є. О. Харитонов. Він тривалий час займався проблемами житлового права, а останнім часом досліджує проблеми використання досягнень римського права у процесі формування нового законодавства України та інтегрування його у європейську спільноту. З цієї проблематики він підготував низку монографій та навчальних посібників: «Приватне право Стародавнього Риму», «Рецепція римського приватного права: історико-правові та теоретичні аспекти», «Рецепція римського частного права», «Основи римського частного права», «Історія частого (громадянського) права Європи. Античність», «Історія приватного права Європи. Східна традиція», «Історія приватного права Європи. Західна традиція», та ін. Читає курс римського права, загальну частину цивільного права України, спецдисципліну «Рецепція римського приватного права і проблеми кодифікації цивільного права України».

Створення належних умов для організації навчального процесу сприяло формуванню в короткі строки викладацького корпусу, в тому числі і за рахунок професури з провідних вузів країни. У різні часи на кафедрі працювали д.ю.н., професор О. О. Підпригора та д.ю.н., професор В. М. Коссака.

Кафедра цивільного права завжди намагалась «йти в ногу з часом» та пропонувала для вивчення студентам

найактуальніші спецкурси, що відповідають новим реаліям, в яких опинилась наша країна.

З часом особливості викладання цивільного, сімейного та римського права породили своєрідність наукових шкіл кафедри.

Зусиллями професора Є. О. Харитонова була сформована школа римського права. В індивідуальних та колективних монографічних розробках, підручниках, посібниках ставилися та вирішувалися актуальні проблеми римського приватного права та його вплив на сучасне законодавство України. Під керівництвом Є. О. Харитонова були написані і захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, в яких досліджувались окремі інститути римського права та їх рецепція у сучасному законодавстві України. Причому основний наголос завжди робився на найактуальніших інститутах сучасного цивільного права.

У 1999 році був створений Центр римського приватного права і похідних правових систем, в рамках якого проводиться значна наукова робота.

З 2001 року щорічно кафедрою цивільного права проводиться міжнародна науково-методична конференція «Римське право і сучасність», в рамках якої обговорюються наукові доробки представників не тільки школи римського права в Одеському регіоні, але й дослідників римського права з інших регіонів України та зарубіжних країн, які займаються даними проблемами.

У 2008 році на честь пам'яті професора І. В. Шерешевського було вирішено заснувати традицію проведення міжнародної наукової конференції «Життя І. В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів», у якій приймають участь кращі представники молодіжної наукової еліти з провідних вищих навчальних та наукових закладів України, країн СНД та дальнього зарубіжжя.

Під керівництвом Є. О. Харитонова також була сформована наукова школа з дослідження актуальних проблем сучасного цивільного права.

Щороку на кафедрі захищаються кандидатські дисертації, а в останні роки і докторські дисертації, зокрема, були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ківаловою Тетяною Сергіївною на тему «Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми» у 2008 році та Кізловою Оленою Сергіївною на тему «Застава за цивільним законодавством України (концептуальні засади та права природа)» у 2011 році.

На даний час на кафедрі працює чотири доктори юридичних наук, професори, а саме:

Харитонов Євген Олегович: у 1997 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти)»; сфера наукових інтересів — римське приватне право, рецепція римського приватного права, порівняльне правознавство, цивільне право України; має понад 400 публікацій; з вересня 1998 року — професор кафедри. Наказом Президента України від 9 жовтня 2003 року присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». У 2004 році обраний дійсним членом (академіком) Української академії наук. З вересня 2010 року член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Ківалова Тетяна Сергіївна: у 2008 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми»; сфера наукових інтересів — зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України, поняття та система зобов'язань відшкодування шкоди, особливості правового регулювання цивільних відносин відшкодування шкоди; має понад 60 публікацій; на посаді професора кафедри працює з 2009 року.

У 2011 році дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Застава за цивільним законодавством України (концептуальні

засади та права природа)» захистила доцент кафедри цивільного права Кізлова Олена Сергіївна, на посаді професора кафедри цивільного права працює з 2012 року.

Над докторськими дисертаціями працюють:

Адамова Олена Семенівна: тема докторської дисертації «Теоретичні проблеми цивільно-правового регулювання морського страхування»;

Голубєва Неллі Юрїївна: тема докторської дисертації «Принципи цивільного права України»;

Зубар Володимир Михайлович: тема докторської дисертації «Цивільно-правове положення юридичних осіб публічного права»;

Колянковська Тетяна Олександрівна: тема докторської дисертації «Категорія договору у цивільному праві України. Концептуальні засади»;

Крисань Тетяна Євгенівна: тема докторської дисертації «Юридичні гарантії цивільних прав фізичних осіб»;

Омельчук Олександр Сергійович: тема докторської дисертації «Зміна та припинення житлових правовідносин»;

Сафончик Оксана Іванівна: тема докторської дисертації «Виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні: теорія і практика»;

Форманюк Василь Іванович: тема докторської дисертації «Теоретичні проблеми цивільно-правового статусу фізичної особи».

Кафедра цивільного права, як і факультет цивільної та господарської юстиції та університет в цілому, не зупиняється на досягнутому. З 2004 року, поряд з виданням підручників, навчальних посібників та монографій, видається «Часопис цивілістики», що висвітлює аналіз тенденцій римського права, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку цивільного, сімейного права, а також результатів правової реформи в Україні. Це видання дозволяє активізувати та сконцентрувати наукові дослідження співробітників кафедри та інших науковців.

На основі науково-дослідної роботи, що проводилася кафедрою, пропонува-

лися заходи щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування. Низка пропозицій вчених кафедри викладена в доповідних записках до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України, Верховного Суду України та інших виконавчих і судових органів влади.

Авторський колектив кафедри, намагаючись полегшити вивчення провідних дисциплін студентами, видав цілий ряд посібників, підручників і монографій з цивільного права. Викладачі кафедри підготували та видали науково-практичні коментарі до Цивільного кодексу, Житлового та Сімейного кодексу, брали участь у розробці науково-практичних коментарів до Господарського, Господарсько-процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства.

Так, лише за останні роки (з 2006 по 2012 р.) викладачами, аспірантами та здобувачами кафедри загалом опубліковано 930 наукових праць. У тому числі — 5 монографій, 10 підручників, 36 навчальних посібників, 30 коментарів до актів цивільного законодавства, 400 наукових статей, 450 тез.

На кафедрі працюють кандидати юридичних наук, доценти: О. С. Адамова, І. Г. Бабич, Н. Ю. Голубева, В. О. Гончаренко, Є. Ш. Гареев, К. М. Глиняна, І. В. Давидова, В. С. Деревнін, А. І. Дрішлюк, Л. О. Єсіпова, В. М. Зубар, О. М. Калітенко, Т. О. Колянковська, Ю. В. Кривенко, Т. Є. Крисань, О. М. Лукавецька, С. В. Мазуренко, М. В. Матійко, К. Г. Некіт, О. С. Омельчук, Ю. Г. Орзіх, Д. С. Прутян, О. І. Сафончик, Є. С. Северова, І. П. Смілянець, В. О. Токарева, В. І. Форманюк, О. Ю. Цибульська, А. Р. Чанишева, Н. В. Черногор.

Щороку викладачами захищаються 4–5 кандидатських дисертацій. Викладачами кафедри випускаються монографічні видання. Викладачам кафедри становлять конкуренцію в найкращому розумінні цього слова ті, хто починає шлях у науці й педагогіці, — аспіранти денного відділення. Потужний науковий потенціал молоді, про яке свідчить значна кількість наукових публікацій,

дозволяє кафедрі впевнено дивитися в завтрашній день. І хоча молодим вченим ще доведеться здобувати педагогічні навички й удосконалювати їх, все-таки можна сподіватися, що вони будуть гідними носіями знаменитих традицій Національного університету «Одеська юридична академія».

Уже традиційним стало проведення кафедрою міжнародної науково-методичної конференції «Римське право і сучасність», яка проводиться один раз на два роки.

Кафедра забезпечує читання фундаментальних дисциплін: цивільне та сімейне право, римське право, а також низки спецдисциплін.

Ключові слова: цивільне право, наукова діяльність, кафедра цивільного права, науковці, сімейне право

У межах статті визначається історія становлення та розвитку кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Надається характеристика основних напрямків її діяльності. Досліджується біографія видатних науковців, які працювали на різних етапах існування кафедри. Аналізуються визначальні досягнення її співробітників за останні десятиріччя, а також розкриваються перспективи її розвитку в науково-дослідницькій, викладацькій, видавницькій сфері тощо.

В пределах статьи определяется история становления и развития кафедры гражданского права Национального университета «Одесская юридическая академия». Предоставляется характеристика основных направлений ее деятельности. Исследуется биография выдающихся научных деятелей, которые работали на разных этапах существования кафедры. Анализируются определяющие достижения ее сотрудников за последние десятилетия, а также раскрываются перспективы ее развития в научно-исследовательской, пре-

подавательской, издательской сфере и тому подобное.

Within the article is determined by the history and development of the Civil Law of the National University «Odessa Law Academy». Provided description of the

main areas of its activity. Study the biography of prominent academics who have worked in different stages of the department. Analyzes defining achievements of its staff over the past decade, and revealed its prospects in scientific, research, teaching, publishing and other areas.

УДК 347.77

О. Харитонова,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права

Ю. Симонян,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права

КАФЕДРА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Говорячи про напрямки наукових розвідок, що здійснюються науковцями кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права, слід зазначити, що існує два великі блоки наукових досліджень: сфера права інтелектуальної власності та сфера корпоративного права.

Роль інтелектуальної власності у стабільному прогресі економіки та суспільства в цілому важко переоцінити. Сьогодні навряд чи знайдеться суб'єкт господарювання, який у своїй діяльності так чи інакше не використовував би об'єкти інтелектуальної власності. Попит на «нематеріальний товар» з кожним днем дедалі зростає. Тому однією з найважливіших умов успішного розвитку науково-технічної сфери, промисловості, торгівлі та інших сфер діяльності є не тільки визнання за автором об'єктів права інтелектуальної власності та особами, які отримали права на ці об'єкти, певних цивільних прав, а й забезпечення надійного захисту цих прав. Тому дослідження питань, пов'язаних з правом інтелектуальної власності, є однією з

найактуальніших тем сучасного періоду розвитку економіки та права в Україні.

Вже майже п'ять років тому у Національному університеті «Одеська юридична академія» вперше в Україні була створена кафедра права інтелектуальної власності та корпоративного права. Організаційно кафедра права інтелектуальної власності та корпоративного права включена до складу судово-адміністративного факультету та є однією з небагатьох існуючих у ВНЗ України кафедрою, предмет наукової роботи якої безпосередньо присвячений питанням дослідження права інтелектуальної власності. Кафедра забезпечує викладання таких навчальних дисциплін: право інтелектуальної власності, права охорона інтелектуальної власності у мережі Інтернет, проблеми гармонізації законодавства України у сфері інтелектуальної власності з законодавством Європейського Союзу, порівняльне право інтелектуальної власності, право промислової власності, конкурентне право, інвестиційне право, корпоративне право.

З того часу і до сьогодні науковці кафедри ведуть активну дослідну роботу у такій непростій сфері наукового знання, яка стосується права інтелектуальної власності. Дослідження права інтелектуальної власності здійснюються на кафедрі за кількома науковими напрямками.

По-перше, основним напрямком наукового дослідження є теоретичні проблеми визначення права інтелектуальної власності, встановлення його правової природи. З цією метою провадяться дослідження поняття «власність» у його «юридичному» значенні, розумінні, поняття права інтелектуальної власності, а також проблема визначення поняття, сутності та його місця в системі галузей права України. Оскільки на сьогоднішній день зберігається два основних підходи до визначення правової природи інтелектуальної власності, аналізуються і зіставляються саме ці концепції. При дослідженні теоретичних проблем права інтелектуальної власності постає необхідність вирішення декількох проблем. Зокрема, це труднощі методологічного характеру, пов'язані з визначенням нормативної бази регулювання відносин інтелектуальної власності, до яких, окрім ЦК України, належить також низка інших законодавчих актів. Це можуть бути як спеціальні акти законодавства, так і договори учасників відповідних відносин, нормативно-правові акти іншої галузевої приналежності, міжнародні договори, конвенції, звичаї тощо. При цьому принципово важливим є положення про можливість субсидіарного застосування до відносин інтелектуальної власності норм цивільного законодавства.

Існує також проблема визначення місця законодавства, що регулює відносини інтелектуальної власності в системі вітчизняного права, яка полягає в тому, що недостатньо враховуються особливості традицій права в Україні, які полягають у співіснуванні та одночасному впливі в Україні Західної та Східної традицій приватного права. Це зумовило ту особливість українського цивільного права, що в ньому деякі ін-

ститути речового і зобов'язального права мають основою принципові положення, запозичені з різних правових систем (романської, центральноевропейської, англосаксонської). Однак поки що враховується цей чинник недостатньо. У результаті, наприклад, через дискусії стосовно правової природи відносин інтелектуальної власності створюються додаткові перешкоди комплексному розвитку законодавства у цій галузі, а головне, формуванню сучасної концепції останнього.

Недостатньо чітко і послідовно визначається також співвідношення в регулюванні відносин інтелектуальної власності приватноправових та публічно правових елементів. З цього приводу варто зазначити, що в Україні поділ права на приватне і публічне, а також віднесення відносин інтелектуальної власності до сфери цивільно-правового регулювання досі залишається предметом більш чи менш жвавих дискусій, про які вже згадувалося вище. Крім того, особливістю цивільного права України на сучасному етапі його розвитку є реформування цивілістичної доктрини (концепції цивільного права). Результатом такого реформування за сприятливих умов може стати перехід від радянської доктрини цивільного права до нового розуміння його як категорії, практично тотожної приватному праву, що є проявом останнього на рівні національного законодавства. Очевидно, у процесі зазначеного реформування має бути остаточно визначене й місце права інтелектуальної власності у системі вітчизняного права, як підгалузі (розділу) цивільного права.

По-друге, напрямком наукового дослідження є аналіз правовідносин інтелектуальної власності, які виникають при створенні, використанні, охороні та захисту об'єктів права інтелектуальної власності. Визначення природи правовідносин інтелектуальної власності та їх місця в системі правових відносин передбачає проведення дослідження за декількома напрямками: по-перше, це окреслення сфери, в якій такі відносини виникають, а також їх правового

регулювання; по-друге, це дослідження суб'єктного складу відносин; по-третє, визначення об'єктів правовідносин інтелектуальної власності; по-четверте, визначення особливостей змісту таких відносин. Дослідження кожного із зазначених аспектів правовідносин інтелектуальної власності дозволить визначити їх специфіку, сформулювати пропозиції щодо удосконалення їх правового регулювання.

Актуальність досліджуваних питань пояснюється тим, що одним з найважливіших напрямків стратегії інтеграції України до Європейського Союзу та світового співтовариства в цілому є створення національної системи захисту прав інтелектуальної власності. Динамізм відносин призводить до появи нових об'єктів права інтелектуальної власності, винайдення нових напрямків та способів їхнього застосування, а також необхідності забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. В сучасних умовах різноманіття товарів, робіт та послуг, які пропонуються на ринку, важливого значення набуває пошук нових шляхів досягнення переваг перед конкурентами завдяки удосконаленню зовнішнього оформлення продукції, покращення її якості, запровадження новітніх технологій виробництва тощо. Такі процеси у свою чергу приводять до збільшення попиту на результати творчої інтелектуальної діяльності — об'єкти права промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки), засоби індивідуалізації (комерційні найменування, торговельні марки, географічні зазначення) тощо. Разом з тим неврегульованість окремих питань, пов'язаних із встановленням порядку використання, охорони окремих об'єктів призводить до порушення прав суб'єктів права інтелектуальної власності, формуванню різних підходів до розв'язання спірних ситуацій.

Складовою цього напрямку наукових досліджень є аналіз правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією прав інтелектуальної власності, зокрема, численних видів договорів у цій сфері.

По-третє, з 1 січня 2012 року колективом кафедри розробляється бюджетна тема науково-дослідної роботи стосовно захисту прав інтелектуальної власності від плагіату, піратства та контрафакції. В межах теми здійснюються дослідження правової природи, сутності, чинників порушень прав інтелектуальної власності з метою вдосконалення законодавства та практики його застосування у відповідній сфері.

Складовою частиною досліджень у сфері порушень прав інтелектуальної власності є дослідження порушень у мережі Інтернет, оскільки широке використання Інтернету породжує значні правові проблеми, пов'язані із питаннями права на інформацію в електронному вигляді, встановлення її змісту, свободи її поширення тощо; інформаційної безпеки; укладення електронних угод; неправомірної поведінки користувачів Інтернету (несанкціонований доступ, порушення норм суспільної моралі тощо); охороноздатності розміщених в Інтернеті матеріалів; передачі та захисту авторських прав при копіюванні; захисту авторських та суміжних прав при діяльності електронних видавництв; захисту прав на комп'ютерні програми тощо. Фіксація об'єктів авторсько-правової охорони в електронній формі та транскордонний характер Інтернету спрощує можливість порушення прав авторів та їхніх правонаступників. Збільшення ж обсягу авторських прав або введення складної процедури їх здійснення, натовість, призведе до обмеження прав користувачів Інтернету. Тому завданням законодавства у сфері права інтелектуальної власності є досягнення справедливого балансу інтересів володільців авторських прав та користувачів творів, розміщених в Інтернеті.

На проблеми захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет зверталось увагу в Постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування», де констатувалася наявність низки невирішених проблем,

зокрема доцільність розширення захисту прав інтелектуальної власності за рахунок положень європейського законодавства, які регулюють новітні галузі прав інтелектуальної власності, що стосуються нових комунікацій та мережі Інтернет, необхідність вирішення складного комплексу проблем, пов'язаних з інформаційними потоками, комерційною та іншою діяльністю в мережі Інтернет і необхідністю пристосування структур у сфері захисту прав інтелектуальної власності до діяльності з використанням новітніх інформаційних технологій. Причому зазначалося, що цей комплекс виходить далеко за межі прийнятих ВОІВ у 1996 році Інтернет-договорів, до яких Україна приєдналась у 2001 році. Науковцями кафедри досліджуються теоретичні та практичні аспекти порушень прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет.

По-четверте, досліджуються загальні проблеми правового захисту прав інтелектуальної власності. Захист прав інтелектуальної власності здійснюється шляхом застосування визначених у законі форм: юрисдикційної та неюрисдикційної. Остання може мати місце при захисті прав авторів за допомогою засобів масової інформації, громадськими організаціями, шляхом самозахисту, при зверненні до морально-етичних норм тощо. Юрисдикційна форма полягає у зверненні до державних органів, уповноважених розглядати справи про правопорушення у сфері інтелектуальної власності та виносити по них обов'язкові для виконання рішення. Юрисдикційна форма захисту охоплює адміністративний та судовий порядки розгляду справ та застосування передбачених законом заходів захисту.

Адміністративний захист здійснюється за допомогою низки державних органів, поміж яких, передусім, треба згадати Державну службу інтелектуальної власності. Її основними функціями є участь у забезпеченні реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, прогнозування та визначення перспектив і напрямів розвитку в цій сфері, розроблення норма-

тивно-правової бази функціонування державної системи охорони прав інтелектуальної власності та її організаційне забезпечення. Їй підпорядковуються державні підприємства «Український інститут промислової власності», «Українське агентство з авторських та суміжних прав», «Інтелзахист», Інститут інтелектуальної власності і права. Судовий захист прав інтелектуальної власності здійснюється в рамках цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. У досліджуваній сфері існує чимало проблем, що потребують вирішення. Зокрема, це розмежування підвідомчості справ щодо порушення прав інтелектуальної власності між судами різних юрисдикцій, проблема доказів, судової експертизи у зазначеній сфері тощо.

У цьому контексті досліджувались також питання відшкодування шкоди, завданої неправомірним використанням авторських прав як одного із найважливіших способів захисту, який може застосовуватись як в межах договірної, так і позадоговірної неправомірної використання авторських прав.

Проблема відшкодування шкоди є однією з найбільш актуальних для сучасної правозастосовчої практики. Незважаючи на законодавче закріплення права на відшкодування шкоди, отримати таке відшкодування досить проблематично. Це пов'язано зі складністю доведення факту завдання чи спричинення моральної та майнової шкоди, визначення її розміру, способу відшкодування. Особливість авторських прав обумовлює необхідність вироблення спеціальних критеріїв визначення розміру шкоди, завданої їх неправомірним використанням, тоді як у законодавстві визначені загальні засади такого відшкодування, що не дозволяє повною мірою захистити права авторів та їх правонаступників.

По-п'яте, напрямком дослідження є правове регулювання відносин інтелектуальної власності у Європейському Союзі (ЄС) у контексті становлення європейського приватного права (приватного права ЄС). У межах цього дослідження аналізується процес становлення та

розвитку правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності у ЄС, з'ясовуються передумови та способи правового регулювання відносин інтелектуальної власності у праві ЄС, визначаються зміст, характерні риси, сутність права інтелектуальної власності ЄС та його місце у системі права ЄС, особливості та правова природа об'єктів права інтелектуальної власності у ЄС, основні інститути права інтелектуальної власності, що сформувались у процесі гармонізації та уніфікації законодавства у ЄС. Досліджуються особливості забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності у ЄС, а також шляхи подальшого розвитку правового регулювання відносин інтелектуальної власності у ЄС.

Актуальність напрямку наукового дослідження обумовлена активізацією розвитку правової системи ЄС у галузі приватного права. Дослідження права інтелектуальної власності ЄС становить значний науковий та практичний інтерес з багатьох причин. Перш за все право інтелектуальної власності є новою галуззю права ЄС, що досить інтенсивно розвивається та уособлює кращий досвід країн — членів ЄС у сфері правової охорони інтелектуальної власності, воно має суттєве значення при співробітництві установ та організацій України та країн-членів та інституцій ЄС з проведення наукових досліджень та передачі технологій, а також є певним орієнтиром, у відповідність до якого має бути приведено законодавство України у цій сфері, як одна з необхідних передумов інтеграції України до ЄС. Зокрема, наголошується на тому, що нині нарівні з такими системами правового регулювання відносин інтелектуальної власності, як міжнародна та національна (внутрішньодержавна), дедалі більшого значення та ваги набуває новий регіональний інтеграційний правовий механізм регулювання зазначених відносин, а саме гармонізація та уніфікація правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності у ЄС.

З метою обговорення проблем права інтелектуальної власності і вироблення

єдиної стратегії досліджень кафедрою права інтелектуальної власності і корпоративного права у 2008–2009 роках проходили круглі столи, наукові обговорення з основних проблем права інтелектуальної власності. У 2010 році було вирішено започаткувати проведення щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції з права інтелектуальної власності, що буде проходити у стінах університету.

Кафедра здійснює підготовку кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі і докторантурі за фахом 12.00.03 — цивільне право, цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Загальною науково-дослідницькою темою кафедри на 2011–2015 роки обрано дослідження актуальних проблем захисту прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет.

За роки існування на кафедрі було захищено одинадцять кандидатських дисертацій, з них п'ять присвячені різним проблемам права інтелектуальної власності: «Захист авторських прав у правовідносинах, які виникають у зв'язку з рекламою» (Г. О. Ульянова, 2008 р.), «Ліцензійний договір на використання літературних творів (цивільно-правовий аспект)» (А. В. Кирилюк, 2010 р.), «Відшкодування шкоди, завданої неправомірним використанням авторських прав» (Н. П. Бааджи, 2010 р.); «Правове регулювання відносин інтелектуальної власності у Європейському Союзі» (Р. Є. Еннан, 2010 р.), «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг» (Т. С. Кузьменко, 2011 р.).

У 2010 році у складі Національного університету «Одеська юридична академія» створено новий структурний підрозділ — Інститут інтелектуальної власності у м. Києві, що готує фахівців зі спеціальностей «Правознавство» (спеціалізація «правова охорона інтелектуальної власності»), «Інтелектуальна власність», «Управління інноваційною діяльністю», «Консолідована інформація». Потребують удосконалення галузеві стандарти та програми вищої освіти з цих спеціальностей, має удосконалую-

ватись система безперервної освіти шляхом застосування дистанційних технологій навчання і сучасних форм організації навчального процесу, створення необхідних умов для підготовки наукових кадрів у сфері інтелектуальної власності, удосконалення науково-методичного забезпечення освітньої діяльності.

Проблеми корпоративного права також входять до сфери наукових розвідок кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права, про що свідчить і сама назва кафедри. Дослідження у галузі корпоративного права відбувалися протягом останніх п'яти років також за декількома напрямками.

По-перше, оскільки особливого значення в сучасний період також набув розвиток корпоративних правовідносин, це обумовлює необхідність визначення їх суті та правової природи, вироблення нових підходів до їх правового регулювання. Незважаючи на постійні наукові дослідження у сфері корпоративного права, відсутній єдиний доктринальний підхід до галузевої належності корпоративних відносин, структури та видів, недосконалим є й законодавство про корпоративні права, що призводить до формування неоднозначної правозастосовної практики. Разом з тим належне правове регулювання корпоративних відносин, які виникають у господарських товариствах, забезпечує реалізацію, охорону, захист прав та інтересів їх сторін, підвищує привабливість товариств для інвесторів і створює умови для їх розвитку не лише в Україні, а й на міжнародному ринку. Особливе значення набуває дослідження корпоративних відносин, які виникають в акціонерних товариствах, що пов'язано з прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства», не всі нововведення якого передбачають належний механізм регулювання.

Зокрема, практика застосування норм корпоративного права виявила чимало правових проблем, обумовлених недосконалістю правового регулювання корпоративних відносин.

Результатом наукових розвідок у зазначеній сфері стало написання та

захист дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з відповідної проблематики: «Корпоративні майнові відносини закритих акціонерних товариств» (К. В. Денисенко, 2010 р.), «Майнова відповідальність учасників повного товариства за його зобов'язаннями» (Я. С. Синявська, 2010 р.), «Корпоративні відносини у командитних товариствах: цивільно-правовий аспект» (Ю. Ю. Симонян, 2010 р.), «Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України» (Д. Д. Позова, 2012 р.), «Створення акціонерних товариств за цивільним законодавством України» (Н. І. Костова, 2012 р.).

У дисертаційному дослідженні К. В. Денисенко проаналізовано норми чинного законодавства, які регулюють майнові корпоративні відносини закритих товариств. Приділено увагу дослідженню Закону України «Про акціонерні товариства», на базі якого обґрунтовано доцільність збереження поділу акціонерних товариств на закриті та відкриті. Розглянуто наукові підходи щодо визначення правової природи корпоративних майнових відносин закритих акціонерних товариств та визначено особливості корпоративних майнових відносин закритих акціонерних товариств. У дисертації надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства України про акціонерні товариства.

Я. С. Синявською у дисертації було виявлено необхідність закріплення на законодавчому рівні порядку притягнення щодо майнової відповідальності учасників повного товариства, галузевої належності інституту майнової відповідальності щодо цивільного права й уніфікації правових норм і закріплення їх в єдиному кодифікованому акті. Обґрунтовано доцільність проведення класифікації передумов виникнення майнової відповідальності учасників повного товариства, скорочення строків для притягнення учасників до майнової відповідальності.

У дисертаційній роботі Ю. Ю. Симонян проаналізовано різні теорії та концепції, які існують на сучасному

етапі в юридичній літературі стосовно поняття правової природи та видів корпоративних правовідносин. На прикладі командитного товариства обґрунтовано, що між організаційними та майновими корпоративними правами є особливий взаємозв'язок: обмеження організаційних прав компенсується збільшенням обсягу майнових прав. Розглянуто загальні засади відповідальності за порушення корпоративних прав і обов'язків і особливості відповідальності учасників командитного товариства. Запропоновано класифікацію відповідальності в командитному товаристві і визначено ознаки відповідальності у корпоративних відносинах цих товариств.

У дисертаційному дослідженні Д. Д. Лозової визначено правову природу, особливості правового статусу житлово-будівельного кооперативу, виявлені проблемні питання стосовно ознак такого виду кооперативів. Проаналізовано порядок вступу та формування пайового фонду будівельно-житлового кооперативу та запропоновано низку змін до чинного законодавства України щодо правового становища будівельно-житлових кооперативів.

Н. І. Костова у своїй дисертаційній роботі розглянула питання стосовно створення акціонерних товариств на підставі норм Закону України «Про акціонерні товариства», проаналізувала етапи та специфіку створення акціонерних товариств за чинним законодавством та порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства. Особливу увагу було приділено особливостям створення акціонерного товариства шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення та запропоновані нові положення, які необхідно внести у Закон України «Про акціонерні товариства» для більш ефективного здійснення дій щодо створення акціонерних товариств.

По-друге, оскільки в юридичній літературі з приводу питання про поняття корпоративного права та корпоративних прав також зустрічаються різні точки зору, у низці наукових праць, підготованих співробітниками кафедри, до-

сліджувались проблеми визначення та характеристики відповідних категорій. Проблеми корпоративного права дедалі більше привертають увагу юристів-практиків та науковців і стають предметом вивчення останніх. Безперечно, ці поняття не є одновимірними; правовідносини, які регулює корпоративне право, за своєю правовою природою є складними, різноплановими, і цивілістика радянських часів такими дослідженнями не займалася. Тому, зрозуміло, сьогодні виникла нагальна потреба дати правовий аналіз цим поняттям, з'ясувати юридичну природу корпоративних відносин, визначити їх місце в системі цивільного права.

Розглядаючи питання про поняття корпоративного права, варто відзначити відсутність однакових критеріїв серед українських науковців у підході до цього питання, а звідси — і розмаїття поглядів, починаючи від ототожнення корпоративного права з акціонерним правом. Або інша крайність — віднесення до корпоративних відносин питань регулювання внутрішніх організаційних правил, правил трудового розпорядку, преміювання тощо.

Корпоративне право розглядається як цивільно-правовий інститут, який входить до предмета регулювання цивільного права, але особливості цих суспільних відносин визначають їх внутрішню диференціацію і потребують відповідного правового регулювання. Отже, для регулювання корпоративних відносин застосовується цивільно-правовий метод регулювання — метод юридичної рівності сторін. У результаті врегулювання нормами права ця група суспільних відносин набуває форми цивільного правовідношення.

Оскільки з 2005 по 2008 роки до реорганізації кафедри підприємницького та комерційного права у кафедру права інтелектуальної власності та корпоративного права співробітниками кафедри виконувались відповідні плани наукової роботи, науковий доробок у цій сфері є досить значним. Зокрема, з 2005 по 2008 рік також було захищено дисертації на здобуття наукового ступеня

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

кандидата юридичних наук: «Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист» (Г. О. Сляднева, 2005 р.), «Установчі документи суб'єктів господарювання» (В. С. Петренко, 2006 р.), «Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні» (О. В. Бігняк, 2007 р.).

Таким чином, підсумовуючи огляд основних напрямків досліджень, що здійснюються науковцями кафедри, її наукові здобутки, слід зазначити, що багато вже зроблено, у кафедри є великий потенціал, що є запорукою подальшої плідної наукової роботи на шляху служіння вітчизняній науці.

Ключові слова: інтелектуальна власність, теоретичні проблеми права інтелектуальної власності, правова природа відносин інтелектуальної власності, цивільне законодавство, порушення прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет, правовий захист прав інтелектуальної власності, проблеми корпоративного права, корпоративні правовідносини.

Стаття присвячена здобуткам та перспективам кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного

університету «Одеська юридична академія». У статті розглядаються два напрямки наукових розробок колективу кафедри — це дослідження у сфері права інтелектуальної власності та у сфері корпоративного права, де отриманні певні наукові результати.

Статья посвящена достижениям и перспективам кафедры права интеллектуальной собственности и корпоративного права Национального университета «Одесская юридическая академия». В статье рассматриваются два направления научных разработок коллектива кафедры — это исследование в сфере права интеллектуальной собственности и в сфере корпоративного права, где получены определенные научные результаты.

The article is devoted achievements and prospects of department of right of intellectual ownership and corporate right for the National university «Odesa law academy». In the article two directions of scientific developments are examined by the collective of department: it is research in the field of right of intellectual property and in the field of corporate right, where receipt scientific results are certain.

УДК 347.91

Р. Мінченко,

доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільного процесу

І. Андронов,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу

КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Наукова робота професорсько-викладацького складу кафедри цивільного процесу протягом 2005–2010 років відповідала загальному напрямку наукового дослідження науково-дослідної

теми Одеської національної юридичної академії «Традиції і новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006–2011 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970),

а також була безпосередньо пов'язана з комплексною цільовою темою «Традиції та новації у цивільному процесуальному праві України, нотаріальній практиці та в науці правова статистика» відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри на 2006–2011 роки.

На сьогоднішній день науково-дослідна робота кафедри здійснюється в межах загальної теми наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія»: «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U000671), за комплексною цільовою темою: «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні», яка розробляється на кафедрі цивільного процесу відповідно до плану науково-дослідної роботи на 2011–2015 роки.

Завідувач кафедри доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Мінченко Раїса Миколаївна у 2009 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Еволюція державної влади в сучасній Україні (теоретико-правове дослідження)». Є членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді України, двох спеціалізованих вчених рад щодо захисту кандидатських і докторських дисертацій, Експертної ради з права при ДАК України з ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації.

Професор кафедри Погрібний Сергій Олексійович у 2009 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України». Професійний суддя. Заступник голови Приморського районного суду м. Одеси. У 2010 році обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

У 2011 році М. М. Ясинок захистив по кафедрі цивільного процесу дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Особливості окремого провадження у

цивільному процесуальному праві України: теорія та практика».

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України, а також інші джерела цивільного процесуального законодавства України містять у собі низку новел, що стосуються практично всіх правових інститутів галузі цивільного процесуального права. Запровадження таких істотних змін стало результатом спроби законодавця, зберігши ті процесуальні форми, що виправдали себе на практиці, що не суперечать Конституції України та чинному законодавству, прийнятому протягом останніх років, та відповідають традиціям цивільного процесу України, створити таку процедуру розгляду цивільних справ, що відповідає б європейським та світовим стандартам і забезпечувала б можливість реального захисту судом порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Такі принципи зміни в законодавстві вимагають комплексного дослідження розвитку всіх аспектів цивільного процесуального права в нових умовах.

Основною метою науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу у вказаний період є комплексне дослідження галузі цивільного процесуального права у відповідності зі змінами у чинному законодавстві, що відбулися, та використання результатів наукових досліджень у навчальному процесі.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- вивчення та аналіз змін до цивільного процесуального законодавства;
- вироблення нових та удосконалення існуючих теоретичних положень на підставі аналізу новелізації чинного цивільного процесуального законодавства України;
- використання отриманих результатів у навчальному процесі та при створенні наукових та науково-методичних праць.

Викладачами кафедри підготовлено та захищено 8 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та 3 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Результати дослідження отримали апробацію та впровадження в навчально-виховний процес фахової підготовки студентів за дисциплінами: «Цивільний процес», «Виконавче провадження», «Нотаріат України», «Правова статистика», «Розгляд окремих категорій цивільних справ у суді», «Розгляд окремих категорій спорів про захист права власності в цивільному процесі», «Актуальні питання цивільного процесуального права» через лекційні курси, практичні заняття, методичні рекомендації.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у формі доповідей та виступів на науково-практичних конференціях, правових семінарах, круглих столах, публікаціях наукових статей в фахових та інших правових виданнях, загалом результати дослідження знайшли своє відображення в більш ніж 100 наукових публікаціях.

Професорсько-викладацьким складом кафедри загалом підготовлено цілу низку підручників, посібників, а також науково-практичних коментарів, серед них: Правничий довідник для професійних суддів / за заг. ред. С. В. Ківалова. — О. : Юрид. л-ра, 2005 ; Гражданский процесс Украины / под ред. Ю. С. Червоного. — К. : Истина, 2006. — 400 с. ; Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. — К. : Істина, 2007. — 392 с. (рішенням вченої ради ОНЮА та науково-методичної комісії МОН України посібнику надано гриф Міністерства освіти та науки України) ; Гражданский процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. комент. / Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый, В. О. Ермолаева [и др.]. — Х. : Одиссей, 2007. — 791 с. ; Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый [та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. — К. ; О. : Юрінком Інтер, 2008. — 656 с. ; Кивалов С. В. Семейный кодекс Украины : науч.-практ. комент. / С. В. Кивалов, Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый, О. М. Калитенко. — К. : Всеукр. асоц. издателей «Правова єдність», 2008. — 456 с. ; Науково-практичний коментар Сімейного

кодексу України : пер. з рос. / С. В. Кивалов, Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый [та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. — К. ; О. : Юрінком Інтер, 2008. — 504 с. ; Кивалов С. В. Семейное право Украины : учебник / С. В. Кивалов, Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый, О. М. Калитенко ; под ред. Ю. С. Червоного. — К. : Правова єдність, 2009. — 640 с. ; Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. / під ред. Р. М. Мінченко. — К. : КНТ : Дакор, 2010. — 224 с. (рішенням вченої ради ОНЮА та науково-методичної комісії МОН України посібнику надано гриф Міністерства освіти та науки України) ; Цивільний процес України : навч. посіб. для підготовки до іспиту / за ред. Р. М. Мінченко, В. О. Єрмолаєвої. — Х. : Одиссей, 2010. — 184 с. ; Мінченко Р. М. Цивільний процес України : навч. посіб. для студ. денної форми навчання / Р. М. Мінченко, Н. В. Волкова. — О. : Фенікс, 2010. — 128 с. ; Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ : навч.-метод. посіб. / Р. М. Мінченко, І. В. Андронов. — О. : Фенікс, 2010. — 72 с. ; Цивільний процес України : підручник / за ред. Р. М. Мінченко та І. В. Андронova. — Х. : Одиссей, 2012. — 496 с.

За ініціативою кафедри цивільного процесу організована і щорічно проводиться міжнародна наукова конференція, присвячена пам'яті Ю. С. Червоного. Традиційно на даній конференції обговорюються актуальні питання, які виникають в науці сімейного права, цивільного права та цивільного процесуального права на відповідних секціях конференції. У роботі конференції приймають участь знані науковці як з Національного університету «Одеська юридична академія», так і з інших вузів України, запрошуються гості й з навчальних закладів Російської Федерації. До участі у конференції запрошуються й юристи-практики: судді, працівники органів прокуратури, адвокати. На день конференції видається збірка тез доповідей її учасників. Крім цього співробітники кафедри приймають активну участь в організації та проведенні щорічної

цивілістичної конференції на факультеті цивільної та господарської юстиції.

17–18 вересня 2009 року на базі кафедри було проведено україно-німецький правовий семінар ДААД на тему: «Судові засоби для зміцнення правової держави та демократії — Україна, Німеччина та Європейський Союз». У 2010 році викладачі кафедри відвідали Регенсбурзький університет у Німеччині зі зворотним науковим візитом.

28–29 вересня 2011 року на базі кафедри було проведено німецько-українсько-польський правовий семінар ДААД на тему: «Захист прав особи в конституційному, цивільно-правовому і міжнародно-правовому аспекті в Німеччині, Україні та Польщі».

Кафедра цивільного процесу постійно готує наукові висновки щодо проектів законів України, постанов Пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Кожний викладач кафедри цивільного процесу здійснював наукову роботу за власним планом науково-дослідної роботи в межах загального плану науково-дослідної роботи кафедри.

Останнім часом завідувач кафедри Р. М. Мінченко здійснює свою наукову роботу в напрямку дослідження судово-правової реформи в Україні та присвячує увагу реформуванню законодавства України, яке визначає судоустрій, статус суддів, а також процедуру розгляду судами цивільних справ, зокрема, процедуру перегляду рішень судів першої та апеляційної інстанцій, які набрали законної сили, в касаційному порядку та Верховним Судом України.

Автор наголошує на тому, що завдяки створенню Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції, касаційне провадження в дійсності стане додатковою гарантією захисту прав людини і сприятиме винесенню остаточного, справедливого і законного рішення суду в розумні строки, як того вимагають положення Європейської конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод і ЦПК.

Наукова робота кандидата юридичних наук, доцента, Голови Київського районного суду м. Одеси С. А. Чванкіна здійснюється у напрямку дослідження інституту представництва в цивільному праві та цивільному процесі. Автор пропонує відійти від пануючої тривалий час у науці цивільного процесуального права думки щодо представництва у цивільному процесі як виду цивільного представництва.

До основних відмінностей цих інститутів автор відносить, зокрема, такі характерні риси. По-перше, правовідносини, що складаються між представником і довірцем, представником і судом у цивільному процесі, мають різний галузевий характер. По-друге, мета цивільного представництва — здійснення правочинів та інших юридичних дій від імені особи, яку представляють, а процесуального — захист прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, реалізація представником процесуальних прав та обов'язків особи, яку він представляє, в цивільному судочинстві, надання допомоги суду при здійсненні правосуддя. По-третє, засоби досягнення цілей представництва у цивільному процесі визначаються чітко у ЦПК України, у цивільному праві — як правило, особою, яку представляють, тощо.

Названі особливості представництва у цивільному процесі дозволили дійти висновку про те, що цивільно-процесуальне представництво є окремим правовим інститутом галузі цивільно-процесуального права.

Продовжує роботу над вдосконаленням вчення про судові рішення у цивільному процесі кандидат юридичних наук, доцент І. В. Андронов. Автор послідовно довів, що невід'ємним структурним елементом судового рішення є його вмотивованість. Він пов'язує правові висновки суду з встановленими в процесі судового розгляду юридичними фактами і послідовно відбиває процес формування суддівського переконання у правовій суті справи.

У цьому контексті дуже цікавою є позиція Європейського суду з прав людини відносно вимоги вмотивованості

судових рішень у світлі дотримання положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Відповідно до ст. 6 § 1 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Завдяки тлумаченню Судом положень Конвенції концепція справедливого судового розгляду зазнавала певних змін, еволюціонувала. Судом були вироблені певні критерії реалізації права на справедливий судовий розгляд. Серед таких критеріїв (гарантій) посіло належне місце право на отримання вмотивованого судового рішення як складова права на справедливий судовий розгляд. Така позиція Суду знаходить свій прояв у багатьох його рішеннях, в тому числі й у справах за участі нашої держави. Наприклад, у своєму рішенні у справі *Prongina v. Ukraine* Суд зазначає про те, що ст. 6 § 1 Конвенції зобов'язує суди вказувати причини своїх рішень.

Доволі актуальним і цікавим є наприклад наукових досліджень кандидата юридичних наук, доцента Н. В. Волкової. Вона пропонує поділяти всі існуючі засоби індивідуалізації фізичних осіб на загальні, соціальні та правові. Всі правові засоби індивідуалізації поділяються на два види: приватно-правові та публічно-правові. Найпоширенішими приватно-правовими засобами індивідуалізації людини є цивільно-правові, тобто ті, що передбачені цивільним законодавством.

Традиційно визнаними основними цивільно-правовими засобами індивідуалізації фізичної особи є ім'я (прізвище, ім'я, по батькові) та місце проживання. Останнім часом все більше поширюється використання різних аспектів імені фізичної особи, таких як псевдонім, доменне ім'я, подвійне ім'я тощо. Ця ситуація вимагає вдосконалення правового регулювання відносин, що існують із цього приводу, шляхом внесення змін та доповнень до чинного законодавства.

Головним результатом дослідження стало здійснення теоретичного узагальнення та пропонування нових варіантів вирішення проблем визначення, систематизації та особливостей правового

регулювання цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичної особи.

Кандидат юридичних наук, доцент Л. А. Островська присвячує свої наукові дослідження перспективам розвитку похідного позову в Україні. Науковцем детально проаналізоване рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України. Справа отримала скорочену назву справи про охоронюваний законом інтерес.

Виходячи з тексту рішення суду можна зробити висновок, що акціонери мають право звертатися до суду в якості акціонерів лише у справах про «внутрішньо-корпоративні» спори, що виникають між ними та господарським товариством чи між ними та іншими учасниками. Однак товариство як таке, як юридична особа, має права та інтереси, відмінні від сукупності індивідуальних інтересів учасників. Тому захист його інтересів здійснюється або його органами, як це передбачено цивільним законодавством та статутами господарських товариств, або самими учасниками. Однак в останньому випадку це стає можливим лише в тому випадку, коли це передбачено спеціальним законом або статутом товариства.

Приймаючи таке рішення, однак, Конституційний Суд визнав, що проблема правового захисту індивідуальних інтересів, особливо міноритарних акціонерів, як і виключення можливості зловживання такими інтересами, в сучасному законодавстві України ефективно не вирішена. У результаті акціонери, які мають незначний пакет акцій, взагалі не можуть впливати на діяльність товариства, їх голоси фактично не враховуються на загальних зборах під час прийняття рішень, тобто законодавець свідомо допускає абсолютний пріоритет більшості голосуючих акцій, якими володіють кілька або навіть один акціонер, над меншістю голосуючих акцій, що належать переважній більшості учасників товариства — міноритарним акціоне-

рам, і цим самим відбувається повне погашення законних індивідуальних інтересів останніх інтересами акціонерного товариства, формулювання яких залишається, як правило, прерогативою меншості учасників товариства.

Наукова робота кандидата юридичних наук, доцента Д. В. Соколянського здійснюється у напрямку дослідження договору притримання. Автор зазначає, що договір притримання є двостороннім правочином щодо забезпечення виконання зобов'язання, укладеним між сторонами основного зобов'язання (кредитором і боржником). За формою вказаний договір має бути укладений у письмовій формі (в іншому випадку він є нікчемним) як частина договору, на підставі якого виникає основне зобов'язання, або окремим договором і вважається вчиненим з моменту його підписання сторонами. Договір притримання може бути одностороннім або двостороннім, так як це залежить від того, чи наділені правами та обов'язками обидві сторони договору (ч. 3 ст. 626 ЦК України).

Визначено, що договір притримання може мати суттєве значення у регулюванні відносин між сторонами зобов'язання, саме тому його укладення у багатьох випадках може бути доцільним і ефективним для визначення обов'язків сторін, пов'язаних з притриманням речей.

Досить вагомими є дослідження кандидата юридичних наук, доцента Т. А. Стоянової у сфері судового розгляду справ про усиновлення. На думку авторки, в науці сімейного та цивільного процесуального права, як правило, не приділяється достатньої уваги визначенню місця обліку дітей, які можуть бути усиновлені, та обліку громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину. Науковці вже звертали увагу на «необхідність деталізувати «початковий» етап усиновлення», але єдиної позиції стосовно визначення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, та обліку громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину, не має. На думку авторки,

поряд з судовою процедурою усиновлення доволі важливим є й досудовий етап усиновлення.

Досудовий етап усиновлення — сукупність дій осіб, які бажають усиновити дитину, та органів, які уповноважуються державою щодо координації діяльності з усиновлення, що здійснюються послідовно у відповідності до вимог законодавства.

За результатами проходження досудового етапу усиновлення служба у справах дітей видає кандидату в усиновлювачі висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Висновок про доцільність усиновлення — акт застосування права, індивідуально правовий акт — волевиявлення служби у справах дітей стосовно дотримання умов усиновлення та відповідності його інтересам дитини.

Досить актуальним та важливим для науки цивільного процесуального права є напрямок наукових досліджень доцента В. О. Єрмолаєвої. Авторка дійшла висновків про те, що ЦПК України 2004 року вперше використав термін «предмет доказування». Новелою є ст. 179, яка містить визначення предмета доказування. Запропоноване визначення не відображає основні проблеми цього інституту, так як чітко не вказує, які обставини підлягають доказуванню, які джерела формування предмета доказування, хто відповідає за формування предмета доказування.

Окрім зазначеного В. О. Єрмолаєва переконливо довела, що при вирішенні питання про включення до доказових фактів у предмет доказування важливо те, чи цей факт є суттєвим для вирішення спору, що виник, чи ні. На відміну від матеріально-правових доказів факти частіше за все мають опосередковане відношення до спору, що розглядається. Але мета доказування вимагає встановлення як головних, так і доказових фактів.

Не позбавлені актуальності дослідження старшого викладача О. М. Соломахиної. У своїх роботах авторка аргументовано довела, що держава наділила

нотаріальні органи та певних посадових осіб відповідними повноваженнями, їх компетенція має загалом адміністративне походження, що зумовлює по суті державну відповідальність. Однак ця концепція в сучасних умовах суперечитиме існуванню та діяльності приватних нотаріусів.

Відносячи нотаріуса до зацікавлених осіб (ч. 6 ст. 50 Закону України «Про нотаріат»), законодавець тим самим констатує його зацікавленість у вирішенні справи. Оскільки зацікавленість нотаріуса прямо протилежна інтересам заявника і він повинен відповідати за порушення прав та інтересів заявника, що охороняються законом, то доречніше називати його відповідачем. На підтвердження цієї думки можна навести положення ст. 21 та ст. 27 Закону України «Про нотаріат», які прямо передбачають відповідальність нотаріусів за шкоду, заподіяну особі внаслідок незаконних або недбалих дій. Таким чином, це положення підтверджує наявність матеріально-правових зобов'язань нотаріуса перед особою.

Необхідно звернути увагу й на наукові розробки старшого викладача О. О. Голубцової, присвячені інституту третіх осіб у цивільному процесі України та інших держав. У світлі правової співпраці, що постійно розвивається, з іншими державами цікавим уявляється питання про співвідношення положень цивільного процесуального права різних держав.

Найбільша кількість загальних рис інститутів третіх осіб спостерігається в законодавстві країн пострадянського простору. І це не дивно, адже в нормах цивільного процесуального права зазначених держав загальне коріння, загальна історія. Але разом з тим є і певні відмінності, на які звернула увагу авторка.

Для ЦПК РФ 2002 року досі залишається відкритим питання про те, до кого може бути пред'явлений позов третьою особою, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору. Практика розгляду цивільних справ за участі третіх осіб російськими судами свідчить про те, що позов третьої особи, яка заявляє само-

стійні вимоги, може бути пред'явлений, як правило, до обох сторін первинного спору, тобто як до позивача, так і до відповідача. «Йому важливо відстояти в процесі розгляду справи своє самостійне право на предмет спору». А в ЦПК України відтворено правило раніше діючих ЦПК про те, що позов третьої особи пред'являється до однієї сторони або до обох сторін разом (ст. 169 ЦПК 1923 р.). У відмінності від ЦПК РФ ЦПК України (ст. 108) містить вимогу про обов'язкову вказівку в клопотанні підстав вступу (залучення) третіх осіб, що не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, в процес.

У ЦПК Білорусі було (у ЦПК решти союзних республік такої норми не було) і залишилося (ст. 65) таке положення, якщо суд визнає, що позов третьої особи не відноситься до справи, він виносить ухвалу про відхилення клопотання третьої особи про розгляд її позову спільно з первинним. У такому разі ця особа не позбавляється права пред'явити самостійний позов. Найправильнішою уявляється практика судів України з даного питання, де третій особі, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору, може бути відмовлено в прийнятті позовної заяви лише на загальних підставах, передбачених ст. 136 ЦПК України, що свідчить про визнання її позивачем і наділення її відповідними правами та обов'язками позивача. А ті окремі випадки, коли одночасний розгляд первинного позову і позову третьої особи є недоцільним, то необхідно вирішувати питання про розмежування первинного позову від позову пов'язаної з ним третьої особи.

Також слід відзначити наукові дослідження кандидата юридичних наук, доцента Ю. Ю. Цал-Цалко, присвячені розгляду судами справ щодо поділу спільного майна подружжя. Автором докладно проаналізовано всі засоби доказування, які можуть бути використані сторонами та досліджені судом під час розгляду справ про поділ спільного майна подружжя.

Автор слушно зазначає, що рішення суду не може вважатися обґрунтованим,

якщо воно ухвалене з посиланням лише на пояснення сторін, які не проаналізовані в сукупності з іншими доказами.

Науковцем також розглядається доволі значна проблема, яка нерідко виникає в судовій практиці, зокрема й у справах про поділ спільного майна подружжя, — проблема фальсифікації доказів. Автором проаналізовано найбільш поширені засоби фальсифікації доказів та зроблено пропозиції щодо способів боротьби з ними.

Не викликає сумнівів актуальність наукових досліджень кандидата юридичних наук асистента Ю. В. Неклеси у напрямку дослідження принципів змагальності й диспозитивності та наукового аналізу положень чинного цивільного процесуального законодавства України, які визначають зміст принципів змагальності та диспозитивності.

Досліджуючи принцип диспозитивності, автор приділяє увагу активності суду щодо вирішення питання про вихід за межі позовних вимог при ухваленні рішення у цивільній справі. Розглядаючи принцип змагальності, автор робить акцент на питанні розподілу обов'язків доказування між сторонами судового процесу. Позитивним здобутком роботи вбачається широке використання матеріалів судової практики під час ілюстрації наукових висновків.

Доволі цікавим та новим є напрямок наукових досліджень кандидата юридичних наук асистента Р. В. Карпова, який звертає увагу на особливості переходу прав за заставною. Автор розкриває сутність нового для українського ринку цінного паперу — заставної. На підставі ґрунтовного аналізу положень чинного законодавства України, які визначають порядок обігу цінних паперів та функціонування фондового ринку в Україні, автор дійшов висновку, що заставна за своєю суттю є документарним, ордерним, борговим та іпотечним цінним папером.

Таким чином, наукова робота кафедри цивільного процесу спрямована на розвиток науки цивільного процесуального права, вдосконалення законодавства та юридичної практики, а також

впровадження новітніх наукових розробок у навчальний процес.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, цивільне судочинство, навчальний процес, наукова діяльність.

Кафедра цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» здійснює науково-дослідницьку роботу за комплексною цільовою темою: «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні», в межах якої кожен викладач кафедри проводить власну наукову діяльність, спрямовану на розвиток науки цивільного процесуального права, вдосконалення законодавства та юридичної практики, а також впровадження новітніх наукових розробок у навчальний процес. На базі кафедри цивільного процесу організована і щорічно проводиться міжнародна наукова конференція, присвячена пам'яті Ю. С. Червоного, а також проводяться україно-німецькі правові семінари ДААД. Викладачами кафедри підготовлено близько двадцяти підручників, навчальних посібників та науково-практичних коментарів. Результати наукових досліджень знайшли своє відображення в більш ніж 100 наукових публікаціях.

Кафедра гражданского процесса Национального университета «Одесская юридическая академия» осуществляет научно-исследовательскую работу на комплексную целевую тему: «Гражданское судопроизводство в свете судебной реформы в Украине», в пределах которой каждый преподаватель кафедры проводит собственную научную деятельность, направленную на развитие науки гражданского процессуального права, совершенствования законодательства и юридической практики, а также внедрения новейших научных разработок в учебный процесс. На базе кафедры гражданского процесса организована и ежегодно проводится международная научная конферен-

ДО 165-І РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

ция, посвященная памяти Ю. С. Червоного, а также проводятся украинско-немецкие правовые семинары ДААД. Преподавателями кафедры подготовлено около двадцати учебников, учебных пособий и научно-практических комментариев. Результаты научных исследований нашли свое отражение в более чем 100 научных публикациях.

Department of civil procedure of the National university "Odessa law academy" carries out scientifically-research work after a complex having a special purpose theme: the "Civil procedure in the light of judicial reform in Ukraine", within the limits of that every teacher of department conducts the own scientific activity, sent to development of science of civil judicial law, perfection of legislation and legal practice, and also introduction of the newest scientific developments in an educational process. On the base of department of civil procedure organized and the Internation-

al scientific conference sanctified to memory of J. Chervony is annually conducted, and also the Ukrainian-German legal seminars of DAAD are conducted. The teachers of department are prepare about twenty textbooks of train aid and research and practice comments. The results of scientific researches found the reflection in more than 100 scientific publications.

Література

1. Мінченко Р. М. Теоретико-правові проблеми організації та функціонування державної влади в умовах модернізації механізму української державності: монографія / Р. М. Мінченко; Ін-т законодавства Верховної Ради України. — О.: Фенікс, 2008. — 320 с.

2. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія / М. М. Ясинок; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». — О., 2011. — 380 с.

УДК 346.11-346.512

О. Подцерковний,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри господарського права

КАФЕДРА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

Створення у 2008 році кафедри господарського права і процесу в стінах Одеської національної юридичної академії (нині — Національний університет «Одеська юридична академія») було важливою подією не тільки для розвитку одеської школи права, але і в цілому правової науки України, особливо її господарсько-правового крила. Адже вперше на рівні провідного центру юридичної науки і освіти Півдня України була втілена в життя ідея інституційного структурування науки та освіти у сфері господарського права та процесу. На чолі кафедри було поставлено докто-

ра юридичних наук, професора Олега Петровича Подцерковного, автора понад 160 наукових робіт з господарського права і процесу, члена науково-консультативних рад при Верховному Суді України та при Вищому господарському суді України, якого згодом у 2010 році було обрано членом-кореспондентом Національної академії правових наук, а у 2012 році — включено у рекомендаційний список арбітрів Міжнародного комерційного суду при ТПП України.

Утворення кафедри — своєчасна реакція на відчутні зрушення у галузі господарського права і процесу, вклю-

(проф. О. П. Подцерковний), посередницької діяльності у сфері господарювання (доцент М. Ю. Картузов), грошових зобов'язань господарського характеру (проф. О. П. Подцерковний), планування господарської діяльності (доцент І. П. Поповська), правової роботи у сфері господарювання (проф. О. П. Подцерковний та доцент В. В. Добровольська) тощо. До речі, остання розробка дозволила кафедрі внести пропозиції, які були підтримані керівництвом НУ «ОЮА», щодо запровадження курсу для магістрів права «Правова робота у господарському комплексі», розрахованого на набуття студентами знань про організацію роботи юридичних служб підприємств.

У 2011 році кафедра представила підручник «Господарське процесуальне право» за ред. О. П. Подцерковного та М. Ю. Картузова [4], робота над яким ускладнилась тривалими дискусіями із приводу ухвалення судово-правової реформи. Позитивні рецензії щодо підручника надійшли від академіків І. Г. Побірченка, Д. М. Притики, професора В. В. Долежана та інших відомих фахівців. Своєрідною візиткою підручника, крім традиційних положень щодо курсу господарського процесу, стали такі нові розділи у його системі, як історія торговельної та господарської юрисдикції (проф. О. П. Подцерковний), запобіжні заходи (доц. М. Ю. Картузов), засоби господарсько-процесуального примусу та відповідальності (ас. Г. М. Пенчева) тощо. У підручнику реалізована ідея широкого використання прикладів із практики господарських судів, що відрізняє цей підручник з-поміж інших.

Кафедра здійснює розробку провідних тем наукових економіко-правових досліджень, що дозволяють позиціонувати науковий внесок одеських господарників у системі інших галузевих досліджень.

Першим кроком на цьому шляху виступили роботи з тем, які були повністю не досліджуваними в науці господарського та господарського процесуального права. Йдеться про розроблення механізмів господарсько-правового забезпечення програмного регулювання

господарської діяльності, дисертаційне дослідження щодо якого захищене викладачем — нині доцентом кафедри — Поповською Інною Петрівною у 2010 році.

Авторка поставила собі за мету та цілком слушно вирішила питання правового стимулювання програмування як методу державного менеджменту у сфері економіки. У роботі не лише було визначено в теоретичному плані правові механізми планування та програмування у сфері соціально-економічного розвитку, але й запропоновано методику підготовки аналізу регуляторного впливу і відстежування результативності програм соціально-економічного розвитку, враховуючи специфіку програми як регуляторного акта; визначено напрями узгодженого господарсько-правового і бюджетного регулювання відносин, що складаються в процесі фінансування програм; обґрунтовано правові умови застосування заходів відповідальності в програмному регулюванні господарської діяльності, особливо щодо запровадження відповідальності органів публічної влади за невиконання або скасування програм економічного розвитку у розмірі реальних збитків суб'єктів господарювання тощо.

У цьому ж році Картузовим Михайлом Юрійовичем захищене дисертаційне дослідження з питань застосування запобіжних заходів у господарському процесі. Ця робота — перше дисертаційне дослідження, виконане у НУ «ОЮА» з питань господарського процесу. У роботі доведено, що запровадження запобіжних заходів у Господарському процесуальному кодексі — це один з вагомих елементів судово-правової реформи, адже дозволяє попередити наслідки господарського правопорушення, забезпечити мирове та позасудове вирішення господарських спорів. Дисертація дозволила побачити проблеми господарського процесу з погляду досягнення економічного компромісу між сторонами при застосуванні запобіжних заходів, неприпустимості уведення таких процедур, які руйнують виробничий цикл підприємств, попередити елементи су-

дочинства, що сприяють зловживанню процесуальними правами та затягуванню процесу. В цьому показана вельми позитивна функція господарського процесуального права — пошук економічної обумовленості (об'єктивності) процедур господарського судочинства.

Багато у чому підтримала інноваційний напрям досліджень кафедри доцент кафедри Добровольська Володимирівна, яка видала у 2010 році монографію «Господарсько-правове забезпечення державного регулювання господарської діяльності» [5]. Автор монографії не лише всебічно розкрила поняття та систему господарсько-правового механізму забезпечення державного регулювання економіки, але й запропонувала сучасні підходи до утвердження суспільного господарського порядку в цій сфері. Проаналізована роль та значення державного регулювання ринкової економіки, досліджено макроекономічні теорії, що обґрунтовують роль та місце держави в ринковій економіці, виявлено досвід державного регулювання сфери господарювання в зарубіжних країнах тощо. Центральною ланкою роботи проходить теза про те, що державне регулювання економіки — це складна категорія, до правового забезпечення якої слід підходити з усією відповідальністю та науковим підґрунтям, системно та у плановому порядку.

Логічним ланцюгом із цією роботою пов'язано обрання кафедрою перспективних напрямів дослідження механізмів та засобів реалізації державної економічної політики та видання наукових робіт із цих питань.

Зокрема, у 2011 році захистив дисертаційне дослідження із загальних проблем контролю у сфері господарювання викладач — нині доцент кафедри — асистент Попелюк Вадим Павлович. Саме у цьому напрямі досліджень сьогодні зорієнтована кафедра її доцент В. В. Добровольська у планах щодо написання докторської дисертації.

Зосередження уваги на контрольно-наглядових аспектах сфери господарювання не є випадковістю. Традиційно вважається, що контроль та нагляд — це

предмет регулювання адміністративного права. Але такий підхід не враховує тісний зв'язок процедур контролю та нагляду із матеріально-правовими нормами щодо господарської відповідальності та адміністративно-господарських санкцій, передбачених главою 27 Господарського кодексу України, із процедурами перевірок суб'єктів господарювання, що мають враховувати порядок здійснення господарської діяльності. Лише уведення процедур контролю та нагляду за господарською діяльністю у загальну логіку та механізм господарських відносин дозволить зробити економіку України привабливою для інвесторів. Адже на перший план виходять процедури контролю, нагляду, дозвільної системи, порядку адміністрування податків та бухгалтерського обліку тощо, обтяжені несправедливими та такими елементами, що не враховують динамічний характер господарської діяльності, містять широкі можливості для корупції.

Саме із цих позицій у 2011 році була захищена кандидатська дисертація викладача — нині доцента кафедри — Діни Володимирівни Зятіної на тему «Господарсько-правове забезпечення непрямих методів державної підтримки суб'єктів господарювання». У дисертації було запропоновано сучасну концепцію системи державної підтримки суб'єктів, було доведено необхідність застосування більшою мірою засобів непрямой державної підтримки з огляду на напрями проведення економіко-правових реформ в Україні. Особливу увагу приділено правовому забезпеченню кредитної підтримки господарюючих суб'єктів, комерційній дипломатичній підтримці та інфраструктурній підтримці суб'єктів господарювання як важливих і перспективних засобів непрямой державної підтримки.

Загалом протягом 2008–2012 років на кафедрі було підготовлено 14 кандидатських дисертацій, науковим керівником 12 з яких виступив професор О. П. Подцерковний, а професор О. Р. Зельдіна та доцент В. В. Добровольська здійснили наукове керівництво щодо однієї дисертації кожна.

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

На кафедру представлені для обговорення кандидатські дисертації викладачів кафедри О. Р. Гофмана на тему «Державна гарантія як спосіб забезпечення господарських зобов'язань» та Г. М. Пенчевої на тему «Правове забезпечення комерційного використання державного майна», викладача Чернівецького навчального центру НУ «ОЮА» К. А. Возняковської на тему «Господарсько-правові засоби протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом». Завершує роботу над докторською дисертацією за антимонопольно-конкурентною тематикою доцент С. Б. Мельник.

Ці та інші господарсько-правові дослідження на кафедрі орієнтовані, передусім, на погодження між вертикальними та горизонтальними відносинами у сфері економіки, що потребує цільового та окремого правового впливу. Не можна не відмітити й підтримку кафедрою потреб окремих галузей економіки України, особливо притаманних півдню країни.

Не випадково з 2012 року кафедра господарського права і процесу прийняла до розробки спільно з кафедрою економіки НУ «ОЮА» науково-дослідну тему, що фінансується за рахунок коштів державного бюджету: «Організаційно-правове забезпечення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України», держ. реєстр. № 0112U000692.

Протягом 2008–2012 років кафедрою підготовлено понад 70 висновків на запити державних органів влади та органів місцевого самоврядування щодо тлумачення окремих положень господарського законодавства України та відповідності проектів засадам державної регуляторної політики. Серед цих висновків можна виділити:

— висновок на запит Верховного Суду України щодо проекту постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» — квітень 2008 року;

— висновок до проекту нової редакції Господарського процесуального кодексу України, розробленого Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України, — червень 2008 року;

— висновок щодо проекту Господарського процесуального кодексу України (реєстр. № 2178 від 06.03.2008 р.) — липень 2008 року;

— зауваження та пропозиції до Проекту постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про банкрутство» — липень 2008 року;

— висновок щодо законопроекту реєстр. № 3060 від 19.08.2008 р. «Про основні засади господарської діяльності» — серпень 2008 року;

— висновок щодо проекту Кодексу господарського судочинства України (реєстр. № 2777 від 16.07.2008 р.) — жовтень 2008 року;

— висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо компенсації витрат на правову допомогу)», реєстр. № 4072 від 17.02.2009 р. — березень 2009 року;

— висновок на запит Конституційного Суду України від 20.05.2009 р. № 329-16/621 щодо офіційного тлумачення положень першого речення частини першої статті 130 Конституції України у взаємозв'язку з приписами статті 6 та частини другої статті 126 Конституції України — червень 2009 року;

— висновок щодо проекту Закону України про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо процесуального правонаступництва (реєстр. № 4604 від 04.06.2009 р.) — липень 2009 року;

— висновок на запит Конституційного Суду України щодо питань, порушених у конституційному зверненні приватного підприємства «Автосервіс» щодо офіційного тлумачення положень статей 177, 760, частини другої статті 777 Цивільного кодексу України (реєстр. № 338-16/994 від 18.08.2009 р.) — вересень 2009 року;

— висновок на запит Конституційного Суду України від 25.01.2010 р. № 339-16/61 щодо відповідності Конституції України (конституційності)

Зроблено висновок про необхідність подальших розробок для компактизації та подальшої кодифікації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України.

В статті аналізуються результати наукових досліджень кафедри господарського права і процесів Національного університету «Одеська юридична академія» в течение 2008–2012 років. Исходним направлением досліджень кафедри господарського права і процесів являється согласование частных і публичных интересов в правовом регулюванні господарської діяльності. Сделан вывод о необходимости дальнейших разработок для компактизації і дальнейшої кодифікації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України.

The article discusses the researches results of the Department of Economic Law and Procedure of the National University «Odessa Law Academy» during 2008–2012. The main direction of the research department of economic law and the process is the coordination

of private and public interests in the legal regulation of economic activity. Has been concluded that further researches for compaction and codification of economic laws on the basis of the Economic Code of Ukraine is to be necessary.

Література

1. Бушев А. Ю. Коммерческое право зарубежных стран / А. Ю. Бушев, О. А. Макарова, В. Ф. Попондуло; под ред. В. Ф. Попондуло. — СПб.: Питер, 2003. — С. 9–10.
2. Лебедев К. К. Предпринимательское и коммерческое право: системные аспекты / К. К. Лебедев. — СПб.: Юр.Ц.П., 2002. — С. 124–136.
3. Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасницька, А. В. Смітюх [та ін.]; за ред. О. П. Подцерковного. — Х.: Одіссей, 2010. — 640 с.
4. Господарське процесуальне право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасницька, Т. В. Степанова; за ред. О. П. Подцерковного та М. Ю. Картузова. — Х.: Одіссей, 2011. — 400 с.
5. Добровольська В. В. Правове забезпечення державного регулювання економіки: монографія / В. В. Добровольська. — О.: Фенікс, 2010. — 258 с.

УДК 349.2

Г. Чанишева,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувачка кафедри трудового права та права соціального забезпечення, декан соціально-правового факультету

КАФЕДРА ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кафедра була створена в 1997 р. на базі кафедри аграрного, екологічного і трудового права Юридичного інституту. У формуванні наукового потенціалу кафедри, у підготовці і становленні плеяди учених, юристів-практиків брали участь професор І. А. Серета, доцент В. Т. Олієвський, професор П. Р. Стависький, професор І. М. Сирота.

Зі створенням у квітні 2002 р. соціально-правового факультету кафедра разом з кафедрами національної економіки й правової інформатики увійшла до складу нового факультету, який готує фахівців з вищою юридичною освітою для роботи в кадрових підрозділах органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів, підприємств, установ, організацій; в ор-

ганах праці та соціальної політики; у фондах соціального страхування, недержавних пенсійних фондах і страхових компаніях, банківських установах, органах Пенсійного фонду України та інших установах.

Вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців-юристів роблять члени кафедри: професори Г. І. Чанишева, І. М. Сирота, кандидати юридичних наук, доценти В. С. Тарасенко, О. С. Щукін, О. А. Трюхан, Є. В. Краснов, І. В. Лагутіна, С. М. Волошина, В. В. Форманюк, старший викладач Л. І. Харитонова, асистенти: Б. А. Римар, І. А. Римар, М. В. Сорочишин, І. І. Іщик, Д. В. Приміч, А. Ф. Фадєєнко. Не можна не відзначити і такої, здавалося б, непомітної, але такої важливої повсякденної роботи лаборантів кафедри В. І. Максименко і К. В. Бориченко, без якої неможлива повноцінна робота кафедри, у тому числі у науковій сфері, в підготовці практикуючих фахівців у галузі трудового права і права соціального забезпечення.

Іван Михайлович Сирота — кандидат юридичних наук, професор, учасник Великої Вітчизняної війни, нагороджений бойовими орденами і медалями, заслужений юрист України, ветеран кафедри, учений з великим досвідом практичної роботи в правоохоронних органах і органах місцевого самоврядування, стаж його науково-педагогічної роботи більше 40 років. І. М. Сирота — один з активних авторів розробки такої важливої галузі, як право соціального забезпечення, автор більше 170 наукових робіт. Читає курс лекцій по праву соціального забезпечення, спецкурси. І. М. Сирота успішно керує науковою роботою молодих учених. Так, під його керівництвом кандидатами юридичних наук стали І. А. Гуменюк, Л. І. Шумная. Необхідно відзначити і активну участь І. М. Сироти в законопроектній роботі, з його участю розроблені проекти законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами,

зумовленими народженням і похованням», Положення про Пенсійний фонд України, інші нормативні акти. Професор І. М. Сирота — автор першого в Україні підручника «Право соціального забезпечення в Україні», нагородженого третьою премією в номінації «Юридичні підручники» на IV Всеукраїнському конкурсі на краще юридичне видання 2000–2001 рр., організованого Союзом юристів України, нагороджений почесним знаком Міністерства освіти та науки України «Відмінник навчання України», почесними грамотами керівництва ОНЮА.

Завідувачка кафедри доктор юридичних наук, професор Г. І. Чанишева, декан соціально-правового факультету, член-кореспондент Академії правових наук України, читає курс лекцій з трудового права та права соціального забезпечення, ряд спецкурсів. Під керівництвом Г. І. Чанишевої виконали і успішно захистили дисертації на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата юридичних наук В. М. Андреев, Н. Н. Феськов, В. С. Тарасенко, О. С. Щукін, І. В. Лагутіна, Є. В. Краснов, С. М. Волошина, В. В. Форманюк, Б. А. Римар, М. В. Сорочишин, А. М. Чернобай та ін.

Галина Іванівна Чанишева — відомий в Україні учений-трудовик, перший український учений — автор дослідження сучасної системи колективних відносин у трудовому праві. Всього нею підготовлено і опубліковано більше 200 наукових робіт, у тому числі монографії, підручники, навчальні посібники, що займали призові місця на Всеукраїнському конкурсі на краще юридичне видання, організованому Союзом юристів України.

На кафедрі чітко визначилися основні напрями підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері праці, зайнятості і соціального захисту населення. Основними навчальними дисциплінами кафедри є «Трудове право України» і «Право соціального забезпечення України». Спеціальними дисциплінами кафедри є «Юридична служба в органах Пенсійного фонду України», «Пенсійна реформа

ДО 165-І РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

в Україні», «Правові основи соціального діалогу у сфері праці», «Особливості розгляду судами спорів, що впливають з трудових та соціально-забезпечувальних правовідносин», «Державна соціальна допомога за законодавством України», «Соціальне страхування».

Багато років кафедра розробляє надзвичайно важливу з точки зору забезпечення прав людини наукову тематику, пов'язану з правовим регулюванням трудових правовідносин і правовідносин у сфері соціального захисту в умовах ринкової економіки, а саме трудові та соціально-забезпечувальні права у системі прав людини: загальні риси та юридична своєрідність. В рамках цієї тематики проведені дослідження таких напрямів, як «Колективні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України» (проф. Г. І. Чанишева), «Розвиток соціального страхування в сучасних умовах» (проф. І. М. Сирота); «Правовий аспект соціальної стандартизації медичної допомоги в Україні» (к.ю.н., доц. О. С. Щукін); «Особисті немайнові трудові права працівників» (к.ю.н., доц. І. В. Лагутіна) та ін.

По результатах науково-дослідної роботи викладачами кафедри публікуються монографії, підручники, навчальні посібники, науково-практичні коментарі, збірники нормативно-правових актів, навчально-методичні посібники, наукові статті.

У 2000–2012 рр. були опубліковані: навчально-методичний посібник «Трудове право України» (2000 р.), підручник «Трудове право України» (2001 р.), монографія професора Г. І. Чанишевої «Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект» (2001 р.), підручник професора І. М. Сироти «Право соціального забезпечення в Україні» (2003 р.), збірник нормативно-правових актів «Законодавство України про працю» (2004 р.), науково-практичний коментар і збірник нормативних актів професора І. М. Сироти «Все про пенсії, соціальні допомоги, соціальний захист громадян України» (2006 р.), збірник нормативно-правових актів «Соціальна допомога за законодавством Ук-

раїни» (2006 р.), збірник нормативно-правових актів «Законодавство України про працю» (2006 р.), друге та третє видання практикуму «Трудове право України» (2008 та 2010 рр.), монографія І. В. Лагутіної «Форми захисту трудових прав працівників» (2008 р.), монографія В. С. Тарасенко «Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні» (2008 р.), монографія Г. І. Чанишевої та Б. А. Римара «Види трудового договору» (2011 р.), науково-методичний посібник «Право соціального забезпечення», розроблений В. С. Тарасенко і Л. І. Харитоновою (2010 р.), науково-методичний посібник «Правові основи соціального діалогу у сфері праці», розроблений Г. І. Чанишевою і М. В. Сорочишиним (2012 р.), науково-методичний посібник «Соціальне страхування», розроблений Л. І. Харитоновою (2012 р.), науково-методичний посібник «Пенсійна реформа в Україні», розроблене І. М. Сиротою (2012 р.), науково-методичний посібник «Державна соціальна допомога за законодавством України», розроблений В. С. Тарасенко (2012 р.), науково-методичний посібник «Юридична служба в органах Пенсійного фонду України», розроблене Л. І. Харитоновою (2012 р.) та інші навчальні посібники та монографії.

Захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у 2011–2012 рр.: С. М. Волошина на тему «Правове регулювання безпеки та гігієни праці», В. В. Форманюк на тему: «Правові засоби забезпечення трудової дисципліни», М. В. Сорочишин на тему: «Правові аспекти соціального діалогу у сфері праці», на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. М. Андріїв на тему: «Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення».

Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у червні 2005 р. В. С. Тарасенко на тему «Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні». Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем соціального захис-

ту дітей-інвалідів у сучасних умовах. У роботі розроблені окремі теоретичні та організаційно-правові засади юридичного механізму соціального захисту дітей-інвалідів в Україні. Визначено поняття «дитина з обмеженими можливостями», «соціальний захист дитини-інваліда», «матеріальне забезпечення дітей-інвалідів», «соціально-побутове забезпечення дітей-інвалідів», «медичне забезпечення дітей-інвалідів», «працевлаштування дітей-інвалідів», а також ознаки, які притаманні дітям-інвалідам. Вперше у вітчизняній науковій літературі досліджено матеріальне, соціально-побутове та медичне забезпечення дітей-інвалідів, їх права та гарантії у сфері освіти і праці. Аналізується діяльність омбудсменів (Уповноважених з прав дитини) в зарубіжних країнах та обґрунтовується необхідність запровадження такого інституту в Україні.

У жовтні 2005 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. С. Щукін на тему «Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України». Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних питань правового регулювання праці медичних працівників за трудовим законодавством України. Проаналізовано основні критерії галузевої диференціації правового регулювання праці медичних працівників в Україні. Визначено поняття медичного працівника, удосконалено перелік основних професійних трудових прав та обов'язків медичних працівників. Досліджено особливості укладання, зміни та припинення трудового договору з медичним працівником. Обґрунтовано необхідність встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з медичним працівником, тимчасового переведення на іншу роботу та залучення медичних працівників до надурочних робіт. Проаналізовано специфіку робочого часу, нормування праці, заробітної плати та відповідальності медичних працівників.

Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у жовтні 2006 р. О. А. Трю-

хан на тему «Організаційно-правові форми соціального діалогу у сфері праці». Дисертація присвячена дослідженню окремих теоретичних та практичних проблем правового регулювання відносин соціального діалогу у сфері праці. Визначено поняття, предмет, принципи та суб'єкти соціального діалогу у сфері праці. Основну увагу в дисертації приділено дослідженню організаційно-правових форм соціального діалогу у сфері праці. Визначено поняття та перелік організаційно-правових форм соціального діалогу у сфері праці, розкрито їх зміст. На підставі аналізу спеціальної літератури, чинного законодавства та практики його застосування, міжнародних трудових стандартів та позитивного зарубіжного досвіду внесено конкретні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання відносин соціального діалогу у сфері праці.

Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у вересні 2007 р. І. В. Лагутіна на тему «Форми захисту трудових прав працівників». Дисертація присвячується дослідженню теоретичних та практичних питань реалізації форм захисту трудових прав та інтересів працівників. Визначено поняття форм захисту трудових прав та інтересів працівників і здійснено їх класифікацію. Захист трудових прав та інтересів працівників визначено як сукупність юрисдикційних та неюрисдикційних форм, організаційних, процедурних і процесуальних способів, матеріально-правових заходів, спрямованих на припинення і попередження порушень трудового законодавства, поновлення порушених трудових прав і відшкодування заподіяної внаслідок таких порушень шкоди.

Проаналізовано юрисдикційні й неюрисдикційні форми захисту трудових прав та інтересів працівників. Досліджено способи захисту трудових прав та інтересів працівників, які відповідають зазначеним формам. Визначено поняття, галузеві ознаки, способи та межі самозахисту працівниками своїх трудових прав.

У червні 2008 р. відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Є. В. Краснова на тему «Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України». Дисертація присвячується комплексному дослідженню міжнародних стандартів основних трудових прав та законодавства України у цій сфері. Проаналізовано еволюцію прав людини та основні тенденції їх розвитку на початку ХХІ ст. Визначено місце трудових прав у системі прав людини, їх загальні риси та юридичну своєрідність. Сформульовано поняття основних трудових прав та здійснено їх класифікацію. Проаналізовано всесвітні універсальні та європейські стандарти трудових прав та здійснено порівняльно-правовий аналіз із законодавством України.

У жовтні 2009 р. Б. А. Римар захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Види трудового договору за законодавством України». Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем правової регламентації видів трудового договору. Проаналізовано основні загальнотеоретичні підходи до поняття та правової природи трудового договору, визначено його родові ознаки, функції та співвідношення із цивільно-правовими договорами про працю. Виділено критерії класифікації трудового договору з урахуванням положень актів чинного трудового законодавства та проекту Трудового кодексу України. Досліджено види трудових договорів при нестандартних формах зайнятості.

У дисертації С. М. Волошиної «Правове регулювання безпеки і гігієни праці», захист якої відбувся у листопаді 2011 р., визначаються поняття та зміст інституту безпеки і гігієни праці. Аналізуються всесвітні універсальні та європейські стандарти безпеки і гігієни праці та здійснюється їх порівняльно-правовий аналіз із законодавством України. Досліджуються основні сучасні тенденції розвитку інституту безпеки і гігієни праці у зарубіжних країнах. Формулюються пропозиції щодо удоско-

налення національного законодавства у сфері безпеки і гігієни праці та відповідних положень проекту Трудового кодексу України з урахуванням міжнародних стандартів і позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн.

У дисертації М. В. Сорочишина «Правові аспекти соціального діалогу у сфері праці» (захист відбувся у квітні 2011 р.) з'ясовуються юридична природа і сутність соціального діалогу у сфері праці, визначаються поняття та ознаки соціального діалогу у сфері праці, його організаційно-правові форми, принципи, рівні, сторони та суб'єкти. Характеризується правовий статус суб'єктів соціального діалогу у сфері праці, аналізуються критерії репрезентативності сторін та порядок оцінки відповідності визначеним критеріям. Досліджується порядок здійснення організаційно-правових форм соціального діалогу у сфері праці. Визначається поняття та здійснюється класифікація органів соціального діалогу у сфері праці, розглядаються порядок їх створення та функціонування.

У грудні 2011 р. відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук В. В. Форманюк на тему «Правові засоби забезпечення трудової дисципліни». Дисертація є спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем правового регулювання засобів забезпечення трудової дисципліни у сучасний період. У дисертації визначаються поняття та зміст інституту трудової дисципліни. Формулюється поняття правових засобів забезпечення трудової дисципліни та здійснюється їх класифікація. Дається характеристика правових методів і засобів забезпечення трудового розпорядку і трудової дисципліни.

Захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. М. Андріїв у березні 2012 р. на тему: «Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення». Дисертація присвячена дослідженню системи трудових прав працівників та юридичного механізму їх забезпечення, розкриттю сутності та визначенню

особливостей складових елементів означеного механізму, розробці конкретних пропозицій та рекомендацій щодо його удосконалення, спрямованих на більш повне утвердження і забезпечення прав людини у сфері найманої праці.

Визначено природу трудових прав людини і громадянина, їх місце у системі прав людини. Досліджено еволюцію трудових прав та основні тенденції їх розвитку на початку ХХІ ст. Здійснено класифікацію трудових прав за різними критеріями. Проаналізовано сучасний стан закріплення основних трудових прав працівників у чинному законодавстві та проекті Трудового кодексу України. Здійснено порівняльно-правовий аналіз нормативного закріплення індивідуальних та колективних трудових прав у міжнародних актах та актах національного законодавства. Визначено сутність та особливості механізму реалізації трудових прав працівників. Розглянуто складові елементи та визначено сутність механізму охорони трудових прав працівників. Досліджено механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників. Охарактеризовано форми та способи захисту трудових прав працівників і внесено пропозиції щодо їх законодавчого закріплення.

У 2010–2012 рр. на базі кафедри трудового права і права соціального забезпечення проводилася міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Правове забезпечення соціальної сфери», в якій взяли участь аспіранти і студенти Національного університету «Одеська юридична академія» та інших вузів України. У результаті були видані збірники наукових статей, які містять дослідження по трудовому, медичному і праву соціального забезпечення.

Викладачі кафедри постійно публікують свої наукові статті в журналах: «Право України», «Соціальний захист», «Юридичний вісник», «Підприємництво, господарство і право» та ін.; у збірниках наукових праць: «Актуальні проблеми політики», «Актуальні проблеми держави і права», «Господарство і право», «Публічне право» та в ін.; активно беруть

участь в науково-практичних конференціях у м. Києві, м. Харкові, м. Львові, м. Одесі та інших містах України і за кордоном. Професор І. М. Сирота і професор Г. І. Чанишева беруть участь у розробці нових нормативно-правових актів у сфері праці і соціального захисту населення. Професор Г. І. Чанишева входила до складу Міжвідомчої групи по підготовці проекту нового Трудового кодексу України.

На кафедрі постійно ведеться підготовка наукових кадрів. На сьогодні в аспірантурі навчається 7 аспірантів та 14 здобувачів за спеціальністю 12.00.05 — трудове право; право соціального забезпечення.

Тісні ділові зв'язки кафедра підтримує з правоохоронними органами, судовими органами, органами Пенсійного фонду України, органами місцевої самоврядування, органами праці і соціального захисту населення, облдержадміністраціями. Практичні працівники часто звертаються на кафедру з пропозиціями відносно розробки локальних нормативно-правових актів, а також участі в узагальненні і аналізі судової практики, роботі круглих столів, семінарів.

Кафедра співпрацює з кафедрою трудового права і права соціального забезпечення Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, кафедрою трудового права Національного університету «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого», кафедрою трудового, екологічного і аграрного права Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України та ін. відносно обговорення і участі в розробці проектів законодавчих актів у галузі трудового права і права соціального забезпечення, підготовки відгуків на автореферати дисертацій.

На кафедрі збереглися і зміцнилися добрі традиції, отримані у спадок від школи трудового права. На кафедрі пам'ятають таких учених в галузі трудового права, як завідувач кафедри професор П. Р. Ставицький, учасники війни В. Т. Олієвський, Р. О. Ельчанінов, професор І. А. Середя, який довгий час був завідувачем кафедри, проректором

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, Т. М. Додіна. На кафедрі працювали у свій час І. І. Каракаш, А. А. Льоховий, Н. П. Волік, О. О. Плотникова. Колектив кафедри пам'ятає всіх, хто працював на кафедрі, і віддає належне кожному.

Ключові слова: соціально-правовий факультет, науково-дослідна робота, забезпечення трудових прав.

У статті підкреслено, що по результатах науково-дослідної роботи викладачами кафедри публікуються монографії, підручники, навчальні посібники, науково-практичні коментарі, збірники нормативно-правових актів, навчально-методичні посібники, наукові статті. Зазначено, що кафедра розробляє надзвичайно важливу з точки зору забезпечення прав людини наукову тематику, пов'язану з правовим регулюванням трудових правовідносин і правовідносин у сфері соціального захисту в умовах ринкової економіки.

В статье подчеркивается, что в результате научно-исследовательской работы преподавателями кафедры публикуются монографии, учебники, учебные пособия, научно-практические комментарии, сборники нормативно-правовых актов, учебно-методические пособия, научные статьи. Отмечено, что кафедра разрабатывает чрезвычайно важную с точки зрения обеспечения прав человека научную тематику, связанную с правовым регулированием трудовых отношений и отношений в сфере социальной защиты в условиях рыночной экономики.

The article highlighted that as a result of research lecturer, monographs, textbooks, manuals, scientific comments, collections regulations, training manuals, research papers. Indicated that the Department develops critical from the standpoint of human rights research topics related to the legal regulation of labour relations and relations in the sphere of social protection in a market economy.

УДК 349.2+349.6

І. Каракаш,

кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

КАФЕДРА АГРАРНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

У різних найменуваннях кафедра аграрного, земельного та екологічного права існує більше 45 років. Протягом 20 років (1966–1986) кафедру в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова очолював її засновник — доктор юридичних наук, професор Середя Іван Омелянович. Він, як мудрий педагог, визнаний вчений і талановитий організатор, доклав багато зусиль та енергії для формування складу та забезпечення

діяльності кафедри на тривалу перспективу. Принципи і традиції, закладені в основу функціонування кафедри професором І. О. Середою, до теперішнього часу застосовуються у її діяльності.

В подальшому кафедру очолювали професори П. Р. Стависький, З. А. Павлович та О. О. Погрібний, які внесли свій вагомий внесок у її розвиток. Проте у часи їхнього керування кафедрою її чисельність не перевищувала

5–7 науковців. Це при тому, що до складу кафедри входили не тільки фахівці з аграрного, земельного та екологічного права, а і викладачі трудового права та права соціального забезпечення.

Сталого і стабільного розвитку кафедри аграрного, земельного та екологічного права набула саме за останні 15 років свого існування, спочатку у складі Одеської національної юридичної академії, а тепер у складі Національного університету «Одеська юридична академія». Такий висновок підтверджується тим фактом, що у даний час на кафедрі працює двадцять штатних працівників і три сумісника, з яких один професор, одинадцять доцентів, один ст. викладач, сім викладачів-асистентів, ст. лаборант та лаборант, а саме: професор І. І. Каракаш, доценти Н. С. Гавриш, А. Й. Годованюк, Л. А. Калишук, Є. О. Платонова, О. В. Степська, Т. Є. Харитоновна, А. І. Черемнова, В. О. Юрескул, В. К. Гуревський (за сумісництвом), С. Л. Гоштинар (за сумісництвом), О. М. Пашенко (за сумісництвом), кандидат юридичних наук, ст. викладач І. Є. Чумаченко, викладачі-асистенти Л. А. Бабій, Н. Ю. Гальчинська, С. О. Гайдаржі, Х. А. Гайдаржі, К. М. Караханян, Н. І. Палій, О. М. Погорєлова, Л. М. Терлецька, ст. лаборант Л. А. Кіфоренко та лаборант О. С. Лисенко. При цьому нинішній склад кафедри існує без фахівців з трудового права та права соціального забезпечення, які свого часу були виділені у самостійну кафедру.

Структурно кафедра аграрного, земельного та екологічного права входить до складу факультету цивільної та господарської юстиції. Проте вона забезпечує підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів в усіх навчальних підрозділах. Ця підготовка полягає у викладанні трьох основних (нормативних) дисциплін навчального плану за спеціальністю «Правознавство» — «Аграрне право України», «Земельне право України» та «Екологічне право України». Факультативний курс «Природноресурсове право України» викладається лише на факультеті цивільної та господарської юстиції, а також на заочних факультетах та у

навчальних підрозділах, розташованих в інших містах для студентів з цивільно-правової спеціалізації. Безумовно, в сучасний період розвитку вітчизняного правознавства пріоритетними і найбільш витребуваними із зазначених навчальних дисциплін є земельне й екологічне право. Вони викладаються з урахуванням формування ринку землі та забезпечення екологічної безпеки. Аналогічний зміст вкладається й у викладання інших навчальних курсів та спецкурсів, які забезпечуються кафедрою.

З метою забезпечення високої якості викладання дисциплін кафедри та повноцінної організації навчального процесу викладацький склад постійно працює над підготовкою та виданням навчально-методичної літератури. Так, за редакцією І. І. Каракаша був підготовлений і виданий курс лекцій «Экологическое право Украины» (Одесса: Латстар, 2001), який досі користується значним попитом серед студентів. За редакцією О. О. Погрібного та І. І. Каракаша було підготовлено і видано навчальний посібник «Земельное право Украины» (Київ: Істина, 2002); підручник «Земельне право України» (Київ: Істина, 2003) та друге видання підручника «Земельне право України» з грифом МОН України (Київ, 2009), який широко визнаний і користується попитом не тільки серед студентів, а і у певних колах спеціалістів та практичних працівників.

Авторський колектив провідних викладачів кафедри підготував і видав навчальний посібник «Природноресурсове право України» з грифом МОН України (Київ: Істина, 2005), який досі залишається єдиним виданням в незалежній Україні та за яким спеціалізуються студенти відповідних навчальних закладів. Справжньою гордістю кафедри є підручник «Екологічне право України», підготовлений провідними викладачами кафедри і виданий під керівництвом професора І. І. Каракаша (Одеса: Фенікс, 2012). Підручник повністю відповідає навчальній програмі цього курсу, що викладається у вищих юридичних закладах освіти України. Він рекомендований Міністерством ос-

віті і науки, молоді та спорту України у якості підручника з екологічного права для вищих юридичних закладів країни. Це є безперечним свідченням визнання високого професіоналізму і педагогічної майстерності науково-викладацького складу кафедри.

Слід також зазначити, що доценти Н. С. Гавриш, О. В. Глотова (Степська), В. К. Гуревський, І. І. Каракаш та А. І. Черемнова брали участь у підготовці популярної юридичної енциклопедії для юнацтва. Ними у зазначену енциклопедію написано понад 120 статей стосовно термінології аграрного, земельного, екологічного та природноресурсового права. Вони брали участь у підготовці відповідних розділів до двох видань «Введение в украинское право» за ред. С. В. Ківалова і Ю. М. Оборотова (Одесса: Юридична література, 2005 та 2009).

Науковцями кафедри, зокрема доцентом В. К. Гуревським та професором І. І. Каракашем, прокоментована значна частина Земельного кодексу України, що зазнав декілька перевидань українською та російською мовами (Харків, 2002, 2004, 2005, 2007, 2009 і 2012), та прокоментовані більше десяти глав науково-практичного коментаря «Земельний кодекс України» (Київ, 2005). Вони у даний час насправді стали настільними книгами для юристів-практиків. Крім цього, доцент Т. Є. Харитонова брала участь у підготовці науково-практичного коментаря «Цивільний кодекс України» (Одеса, 2006 та Київ, 2008) українською та російською мовами.

Викладацький склад кафедри постійно займається науково-методичною роботою з підготовки та видання відповідних розробок. Найбільш витребуваними минулими виданнями по теперішній час є: науково-методичні рекомендації щодо написання та оформлення курсових, дипломних і магістерських робіт з дисциплін кафедри, підготовлені доцентами Н. С. Гавриш, Т. Є. Харитонovou та А. І. Черемновою (Одеса, 2004 та 2009); «Земельне право України»: бібліографія, підготовлена доцентом В. К. Гуревським і про-

фесором І. І. Каракашем (Одеса, 2006) та інші видання.

Провідним складом викладачів кафедри під керівництвом його завідувача написані та видані три комплексних навчально-методичних посібники: Екологічне право України / [Каракаш І. І., Черемнова А. І., Чумаченко І. Є., Юрескул В. О.]. — Одеса, 2010; Земельне право України / [Каракаш І. І., Годованюк А. Й., Платонова Є. О., Степська О. В., Харитонова Т. Є.]. — Одеса, 2011; Природноресурсове право України / [Каракаш І. І.]. — Одеса, 2012. Їх загальний обсяг складає понад 35 д/а. Вказані видання у даний час є найбільш популярними серед студентів денної форми навчання.

Викладацьким складом кафедри періодично переглядаються та докорінно оновлюються програми навчальних курсів та спецкурсів. Так, у 2010/11 навчальному році за рекомендацією кафедри і рішенням вченої ради університету в навчальні плани введені та успішно читаються оновлені спецкурси з актуальних проблем основних навчальних дисциплін та наукової спеціальності, зокрема: «Набуття і реалізація прав на землю в Україні» (І. І. Каракаш); «Правове забезпечення управління земельним фондом в Україні» (О. В. Степська, Т. Є. Харитонова); «Соціально-правові проблеми екології в Україні» (І. І. Каракаш, А. І. Черемнова).

У 2011/12 навчальному році введено факультативний спецкурс з міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища, який успішно викладається доцентом В. О. Юрескул на англійській мові за оновленою програмою (Karakash I. I., Yureskul V. O. Environmental Protection under International Law. — Odessa, 2011). В 2012/13 навчальному році рекомендовано введення факультативного спецкурсу «Гарантії прав на землю в Україні», який має читати англійською мовою викладач кафедри, кандидат юридичних наук Н. Ю. Гальчинська.

За п'ятнадцять років існування кафедри у складі Одеської національної юридичної академії та Національного

університету «Одеська юридична академія» суттєво зросла результативність та змістовний рівень науково-дослідної роботи. При цьому за зазначений період не тільки збереглася традиція підготовки науково-педагогічних кадрів, а і суттєво поширилась їх підготовка як для університету та його підрозділів у інших містах, так і для ВНЗ м. Одеси і південного регіону України. Саме у цей період на кафедрі з актуальних проблем аграрного, земельного та екологічного права підготовлено і захищено у спеціалізованих вчених радах відповідних навчальних та наукових установ понад 20 кандидатських дисертацій та одна докторська дисертація.

На початковому етапі заснування та становлення Одеської державної юридичної академії захистили кандидатські дисертації такі науковці: аспірант В. К. Гуревський на тему «Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення», науковий керівник професор О. О. Погрібний (Київ, 1999); аспірант О. М. Пащенко на тему «Розвиток і кодифікація земельного законодавства України», науковий керівник професор О. О. Погрібний (Київ, 2001); здобувачка Н. С. Гавриш на тему «Відповідальність за забруднення та засмічення ґрунтів в Україні», науковий керівник професор О. О. Погрібний (Київ, 2001); аспірант Л. О. Бондар на тему «Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні», науковий керівник професор О. О. Погрібний (Київ, 2001); здобувач А. В. Луначенко на тему «Правовий режим земель сільськогосподарського призначення, які належать громадянам на праві власності», науковий керівник професор О. О. Погрібний (Київ, 2002); аспірантка О. В. Глотова на тему «Правове регулювання правочинів щодо земельних ділянок в Україні», науковий керівник професор О. О. Погрібний (Київ, 2003); здобувачка В. Д. Сидор на тему «Правові засади застави земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні» (достроково), науковий керівник доцент В. К. Гуревський (Київ,

2005). Нині більшість з них є визнаними вченими-юристами, чії прізвища добре відомі юридичній спільноті країни.

За останнє п'ятиріччя кандидатські дисертації захистили: аспірантка Є. О. Іванова (Платонова) на тему «Правове регулювання використання земель житлової та громадської забудови у містах України», науковий керівник професор І. І. Каракаш (Харків, 2007); здобувач А. Г. Арнаут на тему «Земельна реформа в Україні та Румунії: порівняльний аналіз законодавства» (достроково), науковий керівник професор І. І. Каракаш (Київ, 2007); аспірантка Г. М. Беженар на тему «Правове регулювання використання земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва», науковий керівник доцент В. К. Гуревський (Київ, 2007); аспірантка Н. В. Локтева на тему «Правове регулювання комплексного використання водних ресурсів Дніпровського басейну» (достроково), науковий керівник професор І. І. Каракаш (Київ, 2007); аспірант А. І. Годованюк на тему «Правовий режим земель природно-заповідного фонду», науковий керівник доцент В. К. Гуревський (Київ, 2008); аспірантка В. О. Юрескул на тему «Правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні» (достроково), науковий керівник професор І. І. Каракаш (Київ, 2008); здобувачка С. Л. Гоштинар на тему «Правове регулювання ведення державного земельного кадастру в Україні», науковий керівник доцент В. К. Гуревський (Київ, 2008); здобувач А. І. Ріпенко на тему «Правове регулювання використання земель житлової та громадської забудови для благоустрою» (достроково), науковий керівник професор І. І. Каракаш (Київ, 2010); аспірантка Н. В. Фролова на тему «Правова охорона водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення», науковий керівник доцент В. К. Гуревський (Донецьк, 2010). У даний час більшість з них складає молоде покоління викладацького складу кафедри.

Плідним на захист кандидатських дисертацій, підготовлених на кафедрі, ви-

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

явився 2011 рік, коли відбулося чотири захисти. Так, протягом зазначеного року кандидатські дисертації захистили: здобувачка Л. А. Калишук на тему «Юридичні способи захисту екологічних прав громадян України», науковий керівник доцент А. І. Черемнова (Донецьк, 2011); аспірантка Н. Ю. Гальчинська на тему «Правовий режим земель промислових зон в Україні», науковий керівник доцент В. К. Гуревський (Харків, 2011); здобувачка Н. І. Палій на тему «Правове регулювання використання та охорони земель рекреаційного призначення», науковий керівник професор І. І. Каракаш (Київ, 2011); аспірант А. Ю. Макаренко на тему «Правовий режим земель, наданих для використання надр», науковий керівник професор І. І. Каракаш (Донецьк, 2011).

У поточному році здобувачка І. Є. Чумаченко успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Правове регулювання державного контролю за використанням та охороною водних об'єктів в Україні», науковий керівник професор І. І. Каракаш (Київ, 2012). Співробітники кафедри пишуться тим, що 19 вересня 2012 року в спецраді Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України блискуче захищена докторська дисертація за спеціальністю 12.00.06 доцентом В. Д. Сидор на тему «Теоретичні проблеми розвитку земельного законодавства України», яка виконана на кафедрі. Вона по суті є третьою докторською дисертацією, яка підготовлена на кафедрі за майже півстоліття її існування, після дисертацій І. О. Середи та П. Р. Ставицького.

У даний час на кафедрі ведеться підготовка шести аспірантів денної та заочної форм навчання та чотирьох здобувачів за спеціальністю 12.00.06 — земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право. Над своїми кандидатськими дисертаціями успішно працюють аспіранти П. А. Березинський, Х. А. Гайдаржі та Н. І. Данилко, асистенти Л. А. Бабій і Л. М. Терлецька, а також здобувачки Р. М. Басай та Ю. В. Кондратенко.

За академічний період існування кафедри аграрного, земельного та еколо-

гічного права суттєво активізувалася її видавнича діяльність. Юридична академія всіляко стимулювала підготовку та видання наукових праць викладачів кафедри. При підтримці вченої ради академії були опубліковані такі монографічні видання: Каракаш І. І. Региональное сотрудничество государств в области охраны морской среды: научно-практическое издание (в соавторстве). — Одесса: Латстар, 2001; Гуревський В. К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення. — Одеса: Астропринт, 2000; Каракаш І. І. Право собственности на землю и право землепользования в Украине: научно-практическое издание. — Киев: Истина, 2004; Сидор В. Д. Правове регулювання застави земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні. — Одеса, 2005; Каракаш І. І. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений: сборник избранных статей и докладов (1997–2007). — Одесса: Феникс, 2007; Гаврик Н. С. Правова охорона ґрунтів в Україні. — Одеса, 2008; Глотова О. В. Правове регулювання угод із земельними ділянками в Україні. — Одеса, 2008; видання досліджень професора Середи І. О. Избранные учебно-научные труды: антология юридической мысли. — Одесса: Феникс, 2008.

У зв'язку із затвердженням вченою радою загальної університетської теми науково-дослідної роботи «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 роки кафедрою на зазначений період заплановано проведення наукових досліджень з теми: «Правове забезпечення сталого розвитку земельних та екологічних відносин у південному регіоні України». З кафедральної теми наукового дослідження вже опубліковані монографії: Сидор В. Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку. — Київ: Юридична думка, 2011; Юрескул В. О. Правове регулювання поведінки з побутовими відходами в Україні. — Одеса: Фенікс, 2012.

усунення порушень вимог законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про охорону атмосферного повітря» та «Про охорону навколишнього природного середовища» стосовно забруднюючих запахів у м. Одесі тощо.

Фахівці кафедри неодноразово брали участь у підготовці висновків за зверненнями Конституційного Суду України. Такі висновки надавались: стосовно конституційного подання Президента України щодо визнання таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення до прийняття відповідних законодавчих актів» № 490 від 19 грудня 2006 року; стосовно конституційного подання Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» № 334 від 17 квітня 2008 року; щодо конституційного подання народних депутатів України стосовно відповідності положень ст. 13 і ч. 2 ст. 16 Кодексу України про надра та ч. 3 ст. 38 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» положенням Конституції України»; стосовно конституційного подання Голови Вищого адміністративного суду України від 2 липня 2009 року щодо офіційного тлумачення положень ст. 12 Земельного кодексу України та на інші звернення. Всі вони були взяті за основу при ухваленні відповідних рішень Конституційним Судом України.

З метою розробки концептуальних проектів та конкретних пропозицій з реформування аграрних, земельних, екологічних і природноресурсових відносин науковці кафедри часто включали у робочі групи і дорадчі комісії різного рівня. Це мало місце, наприклад: при проведенні експертно-правової обґрунтованості проектування та будівництва судноплавного шляху «Дунай — Чорне море»; при проведенні правової експертизи щодо скидання ізольованого баласту з морських суден; при розробці

проектів «Програми відродження водного басейну Куяльницького лиману» та Положення про Басейнову раду Куяльницького лиману тощо.

Кафедра у даний час підтримує активні науково-творчі зв'язки із спорідненими кафедрами Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Львівського національного університету ім. Івана Франка, Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», Національного університету біоресурсів і природокористування при Кабінеті Міністрів України, а також секторами і відділами Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Такі зв'язки щороку поширюються і зміцнюються на науководослідницький, навчально-методичній та видавничій основі.

Викладене вище надає переконливі підстави для узагальненого висновку, що формування аграрно-земельно-екологічної наукової школи права відбулося протягом останніх півтора десятиріч, тобто саме у період функціонування кафедри аграрного, земельного та екологічного права у складі Одеської державної юридичної академії, Одеської національної юридичної академії та Національного університету «Одеська юридична академія». Вона настільки зміцнилась і стабілізувалась, що набула сталого розвитку, що у даний час визнається усіма провідними профільними науково-правовим школам країни. Тепер вже ніщо не заважатиме подальшому розвитку й удосконаленню цієї науково-правової школи у складі та за підтримкою Національного університету «Одеська юридична академія».

Ключові слова: кафедра, навчальна робота, підручники, навчальні посібники, наукова робота, захист дисертацій.

Розглядаються питання утворення, становлення та розвитку кафедри аграрного, земельного та екологічного права, визначається її персональний та науково-педагогічний склад у різні періоди. Особлива увага приділяється «академічному»

періоду розвитку і діяльності кафедри за 15 років у складі Одеської національної юридичної академії, і особливо в останні роки у складі Національного університету «Одеська юридична академія».

Рассматриваются вопросы создания, становления и развития кафедры аграрного, земельного и экологического права, определяется её персональный и научно-педагогический состав в разные периоды. Особое внимание уделяется «академическому» периоду развития и деятельности кафедры за 15 лет в составе Одесской националь-

ной юридической академии, и особенно в последние годы в составе Национального университета «Одесская юридическая академия».

The problems of creation, formation and development of the department of agricultural, land and environmental law, is determined by its personal and teaching staff in different periods. Special attention is given to the «academic» period of development of the department for 15 years as part of the Odessa National Academy of Law, and especially in recent years as part of the National University «Odessa Law Academy».

УДК 343.2

В. Туляков,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
проректор з міжнародних зв'язків, завідувач кафедри кримінального права

КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Школа кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» реалізується у сукупності наукових творів, ідей, розробок, початок яким було закладено у працях колективу кафедри криміналістики, кримінального права та процесу Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова під керівництвом професора В. П. Колмакова, доцента І. В. Михайлова, професора Є. В. Додіна, професора Л. В. Багрій-Шахматова.

Саме ця кафедра, її колектив із створенням Одеської державної юридичної академії стали родоначальниками цілого комплексу кафедр кримінального профілю нашого університету в грудні 1997 року.

На кафедрі працюють викладачі, які мають великий досвід практичної діяльності в органах суду, прокуратури і внутрішніх справ, а також багаторічний досвід роботи у вищих навчальних закладах, що володіють високими знан-

нями, уміннями і навиками наукової й навчально-методичної діяльності.

З 1980 року кафедру очолював заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор Леонід Васильович Багрій-Шахматов, засновник та лідер сучасної школи кримінального права в Одесі. Л. Багрій-Шахматов опублікував більш 600 наукових та науково-методичних праць з питань кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації 86 кандидатів наук, з яких 12 стали професорами. Саме його праці «Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право» (М., 1969), «Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний» (Воронеж, 1971), «Уголовная ответственность и наказание» (Минск, 1976) є класикою сучасної кримінально-правової доктрини у галузі теорії кримінальної відповідальності та покарання.

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

З 1983 року на кафедрі працює В'ячеслав Олексійович Туляков. До 1986 року він був аспірантом кафедри. Під керівництвом Л. В. Багрій-Шахматова В. Туляков у 1986 році захистив кандидатську дисертацію у Київській вищій школі МВС СРСР (Кримінологічні проблеми боротьби із соціально-негативною поведінкою: на матеріалах вивчення агресивних антисупільних вчинків) і з цього часу по 1991 рік працював асистентом кафедри. У 1991 році йому було присуджено вчене звання доцента. З 1993 року він докторант університету ім. І. І. Мечникова, адвокат.

Стипендіат Гельсінкського інституту ООН з попередження злочинності, у 1992–1997 роках працював експертом Спеціального комітету комісії ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя. Він учасник ряду міжнародних конференцій і симпозіумів з кримінології і кримінального права. Автор понад 150 робіт із проблем боротьби з агресивною злочинністю, загальної теорії кримінології і віктимології, теорії покарання та кримінально-правових заходів, методології кримінального права. Наукові інтереси В. Тулякова пов'язані з розробкою загальної теорії вчення про жертву злочину в українській юридичній науці, загальних положень кримінально-правової доктрини, філософії та соціології кримінального права. Його монографія «Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми)» є першою в Україні монографією, присвяченою загальнотеоретичним засадам кримінальної віктимології. Робота «Уголовный кодекс Украины в анекдотах» (2008, 2012) є першою спробою епістемологічного та дидактичного погляду на публічно-правові відносини з точки зору одеського гумору.

З 2000 року він очолює кафедру кримінального права, захищає докторську дисертацію на тему «Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи».

Безсумнівним є його авторитет у колективі кафедри й університеті. В. Туляков керівник наукової школи «Кримінальне право сьогодення в умовах сталого розвитку». Під його керівниц-

твом захистили 2 докторські дисертації та кандидатські дисертації 15 аспірантів та здобувачів кафедри. Серед його учнів доктор юридичних наук Н. О. Орловська, яка захистила дисертацію на тему «Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування», та доктор юридичних наук О. В. Козаченко, тема докторської дисертації якого «Кримінально-правові заходи в Україні: культурологічна концепція».

В. Туляков забезпечує викладання курсів з кримінального права (ч. Загальна), неодноразово виїжджав для читання лекцій за кордон, координує діяльність професорсько-викладацького складу з читання лекцій на англійській мові для студентів університету. У 2010 році В. Туляков був обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України та призначений вченим секретарем Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. В 2011 році В. Тулякову присвоєно звання заслуженого діяча науки і техніки України та він був обраний головою Одеського обласного осередку Всеукраїнського громадського об'єднання «Асоціація кримінального права».

Професорсько-викладацький склад кафедри кримінального права зосереджує свою діяльність на таких напрямках:

Мирошниченко Наталія Анатоліївна — заступник завідувача кафедри, к.ю.н., доцент, професор кафедри, заслужений юрист України. Розпочала свою наукову діяльність у 1974 році. Член асоціації кримінального права України, входить до робочої групи із розробки теми фундаментального дослідження «Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків в кримінальному праві України». Являється головою навчально-методичної комісії при Інституті прокуратури та слідства. До 2009 року була директором Інституту прокуратури та слідства (майже 15 років). У 2010 році Н. Мирошниченко нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня. За цей час нею було опубліковано майже 100

наукових праць. Серед них монографія «Кримінально-правова боротьба з наркоманією». Тематика загальних наукових досліджень: «Проблеми Загальної частини кримінального права та кримінально-правові проблеми боротьби з розповсюдженням наркоманії». Н. Мирошниченко підготувала навчально-методичні посібники: «Предмет преступлень, зв'язаних з наркотическими засобами, психотропними речовинами та прекурсорами», «Преступления, связанные с наркотиками, психотропными веществами и прекурсорами (ответственность и квалификация)» «Уголовное законодательство Украины об ответственности за незаконные действия с наркотическими средствами», тексти лекцій «Состав преступления», «Квалификация незаконных действий с наркотическими средствами», «Квалификация преступлений против народного здоровья» та інші. У процесі вивчення зазначеної проблематики було запропоновано удосконалити законодавства та практику його застосування щодо кримінально-правової боротьби із наркоманією. Під її керівництвом захистили кандидатські дисертації 9 аспірантів та здобувачів кафедри.

Бондаренко Ніна Олександрівна — заступник завідувача кафедри, к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Міжнародні аспекти кримінального права». На сьогодні займається проблематикою кримінально-правового забезпечення дотримання міжнародних морських конвенцій. Значимість проблеми полягає у визначенні специфіки кримінально-правового методу забезпечення міжнародно-правових актів в рекомендаціях щодо їх застосування в умовах судноплавства. У напрямку становлення і розвитку суспільних відносин на демократичних принципах дотримання державного суверенітету. Оpubліковано 75 наукових праць.

Підгородинський Вадим Миколайович — к.ю.н., доцент, директор Інституту прокуратури та слідства. Тематика наукового дослідження «Злочини проти волі, честі та гідності особи». На сьогодні займається вивченням кримінального

законодавства інших країн, в яких торгівля людьми визнається злочином; займається розробкою науково обґрунтованих положень та рекомендацій щодо вдосконалення існуючого законодавства, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми. Оpubліковано більш 30 наукових праць.

Чугуніков Ігор Іванович — к.ю.н., доцент, декан судово-адміністративного факультету. Тематика наукового дослідження «Юридичні особи як суб'єкти кримінальних правовідносин». Займається розробкою теоретичних та практичних питань, присвячених проблемі кримінальних правовідносин. Оpubліковано більш 30 наукових праць.

Хімченко Світлана Анатоліївна — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Кримінально-правові проблеми боротьби зі злочинами у сфері медичної діяльності». Займається проблематикою злочинів та кримінальної відповідальності медиків, що є однією з найбільш дискусійних тем у медико-правовій літературі. Розробляє комплексні дослідження з питань правового регулювання медичної діяльності в значній мірі, що зачіпають кримінально-правові проблеми. Оpubліковано більш 30 наукових праць.

Федоров Володимир Миколайович — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Кримінально-правові проблеми боротьби з організованою злочинністю». Займається розробкою розмежування між поняттям злочинна організація та організована група. Оpubліковано 37 наукових праць.

Албул Сергій Володимирович — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Корисливо-насильницькі посягання на власність: проблеми визначення та кримінально-правової кваліфікації». Оpubліковано більш 80 наукових праць, що присвячено питанням цілеспрямованої протидії цим злочинам.

Коломієць Юлія Юріївна — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Ідеологія та кримінальне право». Оpubліковано більш 40 наукових праць, пов'язаних із характеристиками феномена невідворотності кримінальної відпові-

дальності. Її дослідження містять аналіз комплексу теоретичних та практичних питань, пов'язаних з обґрунтуванням доцільності та дійсності існування принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Сформульовано рекомендації стосовно удосконалення механізму кримінально-правового регулювання, а також підвищення ефективності кримінально-правового впливу на злочинність.

Балобанова Дар'я Олександрівна — к.ю.н., доцент, докторант кафедри. Тематика наукового дослідження «Динаміка кримінального права (теоретико-прикладний аналіз)». Опубліковано більш 30 наукових праць з проблем загальної теорії криміналізації, прогностичного дослідження доктрини кримінального права та кримінального законодавства України.

Полянський Євген Юрійович — к.ю.н., доцент, докторант кафедри. Тематика наукового дослідження «Кримінально-правова доктрина у Сполучених Штатах Америки». Опубліковано більш 20 наукових праць, серед яких одна монографія. В його працях вперше було розглянуто особливості призначення покарання за кримінальним правом США, досліджено генезис доктрини призначення покарання у США, наведено пропозиції щодо реформування законодавства України про призначення покарання з урахуванням досвіду призначення покарання в США.

Горбачова Ірина Михайлівна — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Заходи кримінально-правового впливу: порівняльно-правовий аналіз». Наукових праць — більш 20. В дослідженнях І. Горбачової розкрито сучасне тлумачення змісту кримінально-правових заходів безпеки у кримінальному праві, запропоновано їхнє наукове визначення, систему та порядок застосування заходів безпеки в кримінальному праві України; розроблено теоретичну модель формулювання інституту заходів безпеки в кримінальному праві України.

Гуртовенко Олег Леонтійович — к.ю.н., доцент. Тематика наукового до-

слідження: «Психічне насильство за кримінальним правом України». Наукових праць — 24. В трудах О. Гуртовенка розглядається категорія психічного насильства у кримінальному праві України та у суспільному житті, аналізуються світоглядні та філософські характеристики сучасної кримінально-правової доктрини протидії кримінальній агресії.

Артеменко Ігор Анатолійович — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження: «Виявлення корупційних діянь органами внутрішніх справ та притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення». Наукових праць — більше 20. У роботі аналізуються причини корупційних діянь серед працівників ОВС, їх вплив на розвиток суспільних відносин, забезпечення прав і свобод громадян, а також наслідки поширення цього явища, пропонується вжиття заходів, які сприятимуть мінімізації корупційних проявів серед співробітників ОВС.

Михайленко Дмитро Григорович — к.ю.н., доцент. Тематика наукового дослідження «Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара)». Наукових праць, присвячених характеристикам нової концепції правової природи хабарництва, з урахуванням ратифікованих Україною конвенцій у сфері боротьби з корупцією і тенденцій розвитку кримінального законодавства — 26.

Березовська Наталія Леонідівна — к.ю.н., доцент присвятила свої праці дослідженню покарань, що пов'язані з виправно-трудоим впливом, який застосовується до неповнолітніх. Наукових праць — 31, серед яких одна монографія.

Дмитрук Михайло Михайлович — к.ю.н., асистент. Тематика наукового дослідження: «Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині» Наукових праць — більше 20. У роботах М. Дмитрука на основі аналізу критеріїв розмежування злочинів з іншими видами правопорушень розглянуті ознаки і правова природа, внутрішні і зовнішні передумови дослідження категорії проступку в кримінально-правовій докт-

рині України. Розроблено пропозиції щодо можливого способу впровадження кримінального проступку в кримінальне законодавство України. Відзначається, що найбільш оптимальним способом введення кримінального проступку є диференціація кримінального правопорушення на кримінальні правопорушення та злочини в одному законодавчому акті. Запропоновано критерії розмежування кримінального проступку і злочину.

Брайловська Алла Ігорівна — к.ю.н., асистент, проводить аналіз проблем, пов'язаних із кримінально-правовою кваліфікацією невиконання чи неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правової охорони дітей від злочину, передбаченого ст. 137 КК України. Наукових праць — більше 20.

Вечерова Євгенія Миколаївна — к.ю.н., асистент. Спеціалізується на вивченні питань некарального кримінально-правового впливу на неповнолітніх в Україні у своїй монографії та більш ніж 30 працях Є. Вечерова висвітлює питання, які пов'язано з поняттям, функціональністю, ефективністю та модернізацією некарального кримінально-правового впливу на неповнолітніх.

Ф. Ш. Іскендеров — старший викладач кафедри, свою наукову діяльність спрямовує на аналіз проблем індивідуалізації покарання та особливостей його диференціації у країнах Причорноморського регіону. Асистенти кафедри О. А. Гусак, І. Р. Данильченко, М. П. Ігнатенко, О. С. Кузембаєв, А. С. Макаренко, Н. М. Мирошніченко, А. С. Оцяця, О. М. Поліщук присвятили свої дослідження доктринальним та порівняльно-правовим аспектам кримінально-правової протидії злочинам проти особи, джерельним, ювенальним та пеналістичним питанням сучасного кримінального права та його охоронної функції, приватно-правовим засадам сучасної кримінально-правової доктрини.

25 аспірантів та здобувачів кафедри займаються проблемами формування нової кримінально-правової доктрини у світі

гуманізації діючого законодавства у напрямку наукового обґрунтування реалізації принципу соціальної справедливості у нормах кримінального права в умовах сталого розвитку. Колектив кафедри продовжує творчо працювати над підготовкою фахівців-юристів для правоохоронних органів і судових органів України, розширює свої наукові зв'язки з родинними кафедрами країн ближнього і дальнього зарубіжжя, активно бере участь у підготовці нових законодавчих актів України у сфері кримінального права.

Одним із напрямків реформування кримінального законодавства відповідно до «Концепції реформування кримінальної юстиції», схваленої Рішенням Ради національної безпеки та оборони України від 15.02.2008 р. та затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, є впровадження в кримінальне законодавство України кримінального (підсудного) проступку. З метою забезпечення теоретичного обґрунтування та розроблення законодавчих пропозицій щодо впровадження інституту кримінальних проступків у 2011 році при кафедрі було створено робочу групу із розробки теми фундаментального дослідження «Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків у кримінальному праві України».

Казуїстичність на протигагу систематизації, захопленість ситуативними ідеями і приватними теоріями на протигагу створенню пояснювальних моделей, крайня заангажованість, робота на результат, на «моду», емпіризм і догматичність як основні елементи методології дослідження завчасно призводили до розбалансованості ідеї та очікуваного соціального результату. В протигагу цьому колектив кафедри послідовно відстоює ідею синтезу догматичного та соціологічного напрямку у праві, приймаючи участь у розробці та формуванні сучасної кримінально-правової доктрини нашої держави.

Майбутнє кримінального права залежить від формування наднаціонального конституційного права, його охорони і особливостей уніфікації захисту прав та

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

законних інтересів громадян та локальних правових традицій і моделей з урахуванням двох тенденцій: приватизації кримінально-правових відносин у сфері регулювання відповідальності за кримінальні проступки і злочини невеликої тяжкості та призонізації загальнокримінальної злочинності.

Саме стабільність і жорстокість загальнокримінальної заборони наряду з гуманізацією і диверсифікацією відповідальності за кримінальні проступки визначає майбутній розвиток системи і галузі. У цьому напрямку працює наукова школа кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Ключові слова: кримінально-правова доктрина, гуманізація відповідальності.

У роботі розглянуті історичні передумови, сучасний стан та характеристики школи кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія». На ос-

нові вивчення напрямків наукових досліджень сформульовано перспективи аналізу проблематики формування кримінально-правових відносин в умовах сталого розвитку.

В работе рассмотрены исторические предпосылки, современное состояние и характеристики школы уголовного права Национального университета «Одесская юридическая академия». На основе изучения направлений научных исследований сформулированы перспективы анализа проблематики формирования уголовно-правовых отношений в условиях устойчивого развития.

Historical boundaries, modern status and characteristics of National University 'Odessa law academy' School of criminal law are analyzed in this issue. It is stressed that criminal legal relations ways of formation are relied on some basic ways existed in sustainable development circumstances.

УДК 343.13

Ю. Аленін,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу

І. Гловюк,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу

КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Кафедра кримінального процесу Одеської державної юридичної академії була створена у січні 1998 р. Завідувачем кафедри став Юрій Павлович Аленін.

У даний час кафедра кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» здійснює підготовку студентів усіх спеціалізацій університету за такими дисциплінами:

кримінальний процес; прокурорський нагляд у досудовому провадженні; прийняття кримінально-процесуальних рішень; міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві; повноваження судді у кримінальному судочинстві; теорія доказів у кримінальному процесі; судовий контроль у кримінальному судочинстві; ювенальна юстиція в Україні; процесуальні документи у кримі-

нальній справі; провадження слідчих дій; нове кримінальне процесуальне законодавство.

Викладачі кафедри кримінального процесу активно здійснюють наукові розвідки у сфері кримінального процесу, надають пропозиції до проектів нормативних актів, надають відповіді на запити щодо застосування та тлумачення кримінальних процесуальних норм. Крім того, викладачі кафедри систематично проводять лекції для працівників судів та правоохоронних органів.

Викладачі кафедри постійно беруть участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових та науково-практичних конференціях та семінарах, які проходять у Києві, Одесі, Харкові, Львові, Луганську, Запоріжжі, Дніпропетровську, Донецьку, Миколаєві, Хмельницькому, Сумах, Івано-Франківську, Луцьку, Сімферополі. Слід відмітити і участь викладачів кафедри у зарубіжних конференціях у Москві, Санкт-Петербурзі, Мінську, Великому Новгороді, Уфі, Челябінську, Курську, Караганді.

Слід відмітити і широку репрезентативність наукових досліджень кафедри у провідних українських та зарубіжних журналах та збірниках наукових праць, зокрема: «Право України», «Держава і право», «Підприємство, господарство і право», «Вісник Верховного Суду України», «Бюлетень Міністерства юстиції України», «Вісник прокуратури», «Адвокат», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», «Юридична Україна», «Актуальні проблеми держави і права», «Актуальні проблеми політики», «Митна справа», «Юридичний вісник», «Проблеми законності», «Південноукраїнський правничий часопис», «Вісник Львівського університету. Серія юридична», «Часопис Академії адвокатури України», «Часопис Київського університету права», «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ», «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка», «Вісник Академії адвокатури України», «Форум права», «Прокурорская

следственная практика», «Современное право», «Мировой судья», «Российский судья», «Уголовное право», «Уголовное судопроизводство», «Закон и жизнь», «Следователь».

Викладачами кафедри кримінального процесу опубліковано Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., який витримав декілька перевидань (Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2011. — 976 с. ; Уголовно-процесуальний кодекс України : науч.-практ. комент. — Изд. 5-е, доп. / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленіна. — Х. : Одіссей, 2009. — 1008 с.); підручник із кримінально-процесуального права України (Кримінально-процесуальне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. — 816 с.); навчальний посібник для підготовки до іспиту з кримінального процесу України (Кримінальний процес України : навч. посіб. для підготовки до іспиту / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. — 328 с.); практикум із кримінального процесу (Лукашкина Т. В. Уголовный процесс : практикум / Т. В. Лукашкина, Н. И. Пашковский ; под ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : Одіссей, 2005. — 232 с.); науково-методичний посібник із міжнародного співробітництва у кримінальному судочинстві (Пашковський М. І. Міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві : навч.-метод. посіб. / М. І. Пашковський ; ОНЮА. — О. : Фенікс, 2007. — 120 с.); навчально-методичний посібник із кримінального процесу (Смирнов М. І. Кримінальний процес України : навч.-метод. посіб. / М. І. Смирнов, І. В. Гловюк. — О. : Фенікс, 2008. — 652 с.); навчально-методичний посібник із прокурорського нагляду у досудових стадіях (Смирнов М. І. Нагляд прокурора у досудових стадіях кримінального процесу України : навч.-метод. посіб. / М. І. Смирнов, І. В. Гловюк. — О. : Фенікс, 2009. — 128 с.); навчально-методичний посібник із прийняття крими-

нально-процесуальних рішень (Пожар В. Г. Прийняття кримінально-процесуальних рішень : навч.-метод. посіб. / В. Г. Пожар, І. В. Гловюк, М. М. Стоянов, В. К. Волошина. — О. : Фенікс, 2011. — 184 с.); навчально-методичний посібник «Прийняття процесуальних рішень за новим кримінальним процесуальним законодавством України», навчально-методичний посібник «Теорія доказів у кримінальному судочинстві». Підготовлено Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу 2012 р.

Завідувач кафедри кримінального процесу — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Юрій Павлович Аленін. Ю. П. Аленін у 1984 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Особливості розслідування розкрадань рибопродуктів у типових слідчих ситуаціях». У 1987 р. отримав наукове звання доцента. У 1997 р. Ю. П. Аленін захистив докторську дисертацію на тему: «Теоретичні та практичні основи розкриття та розслідування осередків злочинів». У 2001 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

Ю. П. Аленін є автором більш ніж 100 друкованих праць, найбільш відомими з яких є: «Особенности расследования тяжких преступлений против личности» (Одесса, 1996); «Выявление и расследование очагов преступлений» (Одесса, 1996); «Процессуальные особенности производства следственных действий» (Одесса, 2002), співавтором колективних монографій «Расследование тяжких преступлений» (Харьков, 2006); «Введение в украинское право» (Одесса, 2005, 2009). Ю. П. Аленін є керівником авторського колективу з підготовки Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., а також авторського колективу із підготовки підручника: «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009) та посібника: «Кримінальний процес України» (Харків, 2010).

Сфера наукових інтересів професора Ю. П. Аленіна — проблеми розслідування тяжких злочинів, слідчі дії та їх провадження, порушення кримінальних справ приватно-публічного обвинувачення, запобіжні заходи у кримінальному процесі, процесуальна самостійність слідчого як суб'єкта кримінального процесу, судовий контроль у досудовому провадженні, досудове провадження за КПК 2012 р.

Під керівництвом професора Ю. П. Аленіна було захищено 16 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Професор Ю. П. Аленін був науковим консультантом при підготовці дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ю. О. Гурджі.

Ю. П. Аленін приймає участь у експертних оцінках законопроектів, які надходили від комітетів Верховної Ради України та народних депутатів України; підготовці відповідей на запити Конституційного Суду України, Верховного Суду України; Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Ю. П. Аленін приймав участь у Робочій групі з доопрацювання Кримінального процесуального кодексу України (за розпорядженням голови Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності про утворення Робочої групи з доопрацювання проекту Кримінального процесуального кодексу України від 13.02.2012 р.), у комітетських слуханнях на тему: «Про стан підготовки до розгляду у другому читанні Кримінального процесуального кодексу України» (реєстр. № 9700) від 29 лютого 2012 р.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Микола Іванович Пашковський у 2003 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Особенности доказування у кримінальних справах, пов'язаних із наданням міжнародної правової допомоги». Сфера наукових інтересів М. І. Пашковського — міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві, міжнародні стандарти кримінального судочин-

ства, європейське кримінальне право, доказування у справах з міжнародним елементом, екстрадиція, дистанційне кримінальне правосуддя, участь представників народу у здійсненні правосуддя. М. І. Пашковський — автор багатьох друкованих праць, у тому числі: науково-методичного посібника «Міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві» (Одеса, 2007); співавтор навчального посібника «Кримінальне право ЄС» (Одеса, 2004); співавтор робочої програми з курсу лекцій «Міжнародно-правові стандарти прав людини у сфері кримінальної та пенітенціарної юстиції» (Одеса, 2006); співавтор практикуму «Уголовный процесс» (Харьков, 2005); співавтор підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009) та посібника «Кримінальний процес України» (Харків, 2010). М. І. Пашковський входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Максим Іванович Смирнов у 2005 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку». Сфера наукових інтересів М. І. Смирнова — надання взаємної правової допомоги з використанням методу відеоконференцзв'язку, інститут екстрадиції, міжнародний кримінальний процес. М. І. Смирнов — автор багатьох друкованих праць, у тому числі монографії «Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку» (Одеса, 2006), співавтор навчально-методичного посібника «Кримінальний процес України» (Одеса, 2008), «Нагляд прокурора у досудових стадіях кримінального процесу України» (Одеса, 2009), підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009). М. І. Смирнов входить до авторського колективу На-

уково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Доцент кафедри кримінального процесу Тетяна Василівна Лукашкіна здійснює наукові дослідження у сфері проблем кримінального переслідування, доказування у кримінальному процесі, проблем судових стадій кримінального процесу, ювенальної юстиції в Україні. Т. В. Лукашкіна є автором наукових праць з питань видачі осіб, суду та прокурора як суб'єктів доказування у стадії судового розгляду, меж судового розгляду, проблем створення ювенальної юстиції в Україні. Т. В. Лукашкіна входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., а також є співавтором практикуму «Уголовный процесс» (Харьков, 2005), підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009) та посібника «Кримінальний процес України» (Харків, 2010).

Доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук Євгенія Миколаївна Гідулянова у 2008 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: «Кримінальне провадження у справах малолітніх». Сфера наукових інтересів Є. М. Гідулянової — правовий статус осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, кримінальне провадження у справах малолітніх. Є. М. Гідулянова є автором наукових праць з питань правового статусу осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, становища малолітніх осіб у різних стадіях кримінального процесу. Є. М. Гідулянова входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., а також є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009).

Доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук Людмила Миколаївна Гуртієва у 2008 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: «Етичні основи діяльності слідчого». Сфера наукових інтересів Л. М. Гуртієвої — теорія слідчої етики, етичні основи діяльності слідчого, забезпечення моральнісних цінностей особистості у досудових стадіях кримінального процесу. Л. М. Гуртієва є автором наукових праць з питань слідчої етики, забезпечення моральнісних цінностей особистості у кримінальному процесі, морально-правових аспектів відносин між слідчим та обвинуваченим, суду присяжних. Л. М. Гуртієва входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009).

Доцент кафедри кримінального процесу Ірина Василівна Гловюк захистила у 2009 р. кандидатську дисертацію на тему: «Судова діяльність у досудовому провадженні». І. В. Гловюк розробляє наукові проблеми судової діяльності у досудовому провадженні, кримінально-процесуальних функцій. І. В. Гловюк має наукові праці з питань судової діяльності та її напрямів у кримінальному процесі, поняття правосуддя у кримінальних справах, кримінально-процесуальних функцій. І. В. Гловюк входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., а також є співавтором навчально-методичних посібників «Кримінальний процес України» (Одеса, 2008), «Нагляд прокурора у досудових стадіях кримінального процесу України» (Одеса, 2009), підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009), посібника «Кримінальний процес України» (Харків, 2010). І. В. Гловюк є автором монографії «Судова діяльність

у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика» (Одеса, 2010).

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Владлена Костянтинівна Волошина захистила у 2010 р. кандидатську дисертацію на тему: «Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування». В. К. Волошина розробляє наукові проблеми реалізації принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування. В. К. Волошина має друквані праці з питань поняття та системи принципів кримінального процесу, специфічних принципів досудового слідства, реалізації у досудовому розслідуванні окремих загальноправових, міжгалузевих та галузевих принципів кримінального процесу. В. К. Волошина є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009), Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Вадим Георгійович Пожар захистив у 2010 р. кандидатську дисертацію на тему: «Інститут представництва в кримінальному судочинстві». В. Г. Пожар розробляє наукові проблеми представництва у кримінальному процесі. В. Г. Пожар має друквані праці з питань інституту представництва у кримінальному процесі, передумов та підстав виникнення представництва, співвідношення кримінально-процесуального представництва із адміністративно-процесуальним, співвідношення добровільного та законного представництва у кримінальному процесі. В. Г. Пожар є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009), Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Микола Михайлович Стоянов захистив у 2010 р. кандидатську дисертацію на тему: «Властивості доказів у кримінальному процесі України». М. М. Стоянов розробляє

наукові проблеми допустимості та недопустимості доказів у кримінальному процесі, порядку, умов визнання доказів недопустимими. М. М. Стоянов має наукові праці з питань властивостей доказів, теорії недопустимості доказів, порядку визнання доказів недопустимими, порівняльно-правового дослідження допустимості та недопустимості доказів у кримінальному судочинстві. М. М. Стоянов є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009), Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Денис Вікторович Шилін захистив у 2010 р. кандидатську дисертацію на тему: «Преюдиції в кримінальному процесі». Д. В. Шилін розробляє наукові проблеми преюдиціальності процесуальних рішень. Д. В. Шилін має друковані праці з питань преюдиціальності вироку, поняття та історії преюдиції у кримінальному процесі, співвідношення преюдиції із суміжними поняттями, співвідношення преюдиції та внутрішнього суддівського переконання. Д. В. Шилін є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009), Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Старший викладач кафедри кримінального процесу Катерина Володимирівна Дрішлюк здійснює наукові дослідження у сфері проблем участі захисника у суді першої та другої інстанції, забезпечення безоплатної правової допомоги. К. В. Дрішлюк є автором наукових праць з питань участі захисника у судовому розгляді, забезпечення безоплатної правової допомоги у кримінальних справах. К. В. Дрішлюк входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009).

Старший викладач кафедри кримінального процесу Анастасія Вікторівна Підгородинська розробляє наукові проблеми визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних кримінальних інституцій. А. В. Підгородинська має наукові праці з питань принципів міжнародного співробітництва у кримінальних справах, діяльності міжнародних спільних слідчих груп, визнання та виконання іноземних судових рішень у кримінальних справах. А. В. Підгородинська є співавтором Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Кандидат юридичних наук, асистент Інна Василівна Мудрак захистила у 2011 р. кандидатську дисертацію на тему: «Комунікативний процес у судових дебатах у кримінальному судочинстві України». І. В. Мудрак розробляє наукові проблеми теорії судової промови, судового красномовства, процесуальної комунікації. І. В. Мудрак має друковані праці з питань судової промови як конститутивної складової процесуальної діяльності державного обвинувача, судового красномовства як елемента правової комунікації захисника, концепції національного кримінально-процесуального судочинства, особливостей комунікаційного процесу в судових дебатах, філософських основ національного кримінального судочинства.

Асистент кафедри кримінального процесу Аліна Владиславівна Мурзановська здійснює наукові дослідження у сфері проблем кримінально-процесуальної відповідальності. Має наукові праці з окремих аспектів кримінально-процесуальної відповідальності. А. В. Мурзановська входить до авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінально-процесуального кодексу України, Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., а також є співавтором підручника «Кримінально-процесуальне право України» (Харків, 2009).

Асистент кафедри кримінального процесу Вадим Володимирович Солдатський розробляє наукові проблеми тем-

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

поральних аспектів кримінально-процесуального права. В. В. Солдатський має наукові публікації із питань строків кримінального процесу, теоретико-методологічних питань часу у кримінальному судочинстві.

Асистент кафедри Ольга Сергіївна Лановенко розробляє наукові проблеми, які стосуються заходів забезпечення кримінального провадження. Має наукові публікації із питань гарантування прав особи у кримінальному судочинстві, застосування домашнього арешту.

Асистент кафедри Олександр Юрійович Дидич розробляє наукові проблеми, які стосуються реалізації принципів кримінального судочинства в апеляційному провадженні. Має наукові публікації із питань реалізації окремих принципів кримінального процесу в апеляційному провадженні.

Ключові слова: кафедра кримінального процесу, наукова діяльність, дисертація, коментар, навчально-методичний посібник.

У статті розглядаються основні наукові досягнення кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

В статье рассматриваются основные научные достижения кафедры уголовного процесса Национального университета «Одесская юридическая академия».

The article deals with the main scientific achievement of the Criminal Procedure department of the National University «Odessa Academy of Law».

УДК 343.9+343.8

В. Дрьомін,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Т. Мельничук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

КАФЕДРА КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права — відносно молодий структурний підрозділ, що був створений 1 січня 1998 р. та набув самостійності серед кафедр, що забезпечують викладання предметів кримінально-правового профілю в Національному університеті «Одеська юридична академія» (на той час Одеська державна юридична академія).

Викладання кримінології та кримінально-виконавчого права кафедрою

має давню історію та сягає часів підготовки професійних юристів на юридичному факультеті Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. У 1966 р. на знову відкритому денному відділенні юридичного факультету була запроваджена в навчальні плани не зовсім відома серед практичних працівників навчальна дисципліна — кримінологія. У роки панування в юридичній науці догматичних дисциплін, викладання кримінології, а фактично — соціології

злочинності, свідчило не тільки про наукову сміливість, але і про впевненість у правильності початої справи.

Становленню кримінології на юридичному факультеті значно сприяв професор В. П. Колмаков, який з 1967 по 1973 р. був деканом факультету й завідувачем кафедри криміналістики, кримінального права та процесу. В. П. Колмаков створив і викладав новий спецкурс «Попередження злочинності неповнолітніх». Першими викладачами кримінології були старший викладач М. О. Єльчанінов, який розробив її курс, і кандидат юридичних наук Г. М. Ясинський, який працював у той час прокурором Одеської області. З 1975 по 1980 р. кримінологію викладав професор Є. В. Додін, який був завідувачем кафедри і під керівництвом якого на факультеті були розпочаті перші кримінологічні дослідження.

Новий імпульс розвитку кримінології на юридичному факультеті дав прихід у 1980 р. в якості завідувача кафедри кримінального права, процесу і криміналістики відомого вченого, професора Л. В. Багрій-Шахматова. З 1978 р. кримінологію викладає В. М. Дрьомін, який у 1983 р. захистив першу на юридичному факультеті дисертацію з проблем кримінології, а з 1986 р. після закінчення аспірантури та захисту дисертації — доцент В. О. Туляков. З 1999 р. до початку 2001 р. на кафедрі працював відомий кримінолог доктор юридичних наук, професор А. Ф. Зелінський.

Курс кримінально-виконавчого права читався різними спеціалістами кримінального профілю. У 1967–1973 рр. лектором була начальник жіночої колонії І. М. Куш. Потім в різні роки цей предмет викладав старший викладач Л. І. Нагерняк, доцент В. В. Тіщенко, професор Л. В. Багрій-Шахматов, доцент В. М. Федоров, доцент В. М. Дрьомін. З 1996 р. кримінально-виконавче право викладав доцент С. О. Стефанов, у 2008–2012 рр. — доцент Д. В. Ягунов, на даний час — доцент Д. М. Цехан.

З 1 січня 1998 р. у Національному університеті «Одеська юридична академія» (на той час Одеська державна юридична

академія) створюється кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права (веб-сайт — www.criminology.org.ua), завідувачем якої з моменту створення і до сьогодні є В. М. Дрьомін. Організаційно кафедра включена до складу Інституту прокуратури та слідства.

На кафедрі у даний час працюють: В. М. Дрьомін, завідувач кафедри, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України; А. А. Березовський, доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент; Ж. В. Мандриченко, доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент; Т. В. Мельничук, заступник завідувача кафедри, доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент; Ю. О. Стрелковська, доцент кафедри, кандидат юридичних наук; С. В. Черкасов, доцент кафедри, кандидат юридичних наук; Д. М. Цехан, доцент кафедри, кандидат юридичних наук; С. А. Ілько, старший викладач; В. Я. Цитряк, заступник директора Інституту прокуратури та слідства, асистент кафедри. Асистенти кафедри — А. І. Марчук, Н. О. Федчун, А. М. Ізовіта, Г. М. Чернишов, О. О. Дикий. З моменту створення кафедри Л. Г. Соболева працює старшим лаборантом, О. А. Петренко — лаборантом.

Науковим розробкам співробітників та забезпеченню навчального процесу сприяє кримінологічна лабораторія. Співробітниками лабораторії є А. М. Ізовіта, завідувач кримінологічної лабораторії; Г. М. Чернишов, старший лаборант лабораторії; І. Ю. Кирилюк, лаборант лабораторії.

Кафедра забезпечує викладання таких курсів та спецкурсів, як «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право», «Кримінологічна віктимологія», «Транснаціональна злочинність», «Міжнародно-правові стандарти прав людини у сфері кримінальної юстиції», «Кримінологічні основи кримінальної юстиції», «Безпека зовнішньоекономічної діяльності», «Безпека кредитно-фінансових відносин», «Попередження злочинності неповнолітніх».

Шануючи провідних вчених-кримінологів минулого та сприйнявши ідеї наукової спадщини спеціалістів з виправно-трудового права, сьогодні співробітники кафедри беруть активну участь у науковому житті університету, здійснюють ґрунтовні теоретично обґрунтовані та емпірично підтвержені дослідження, що сприяють розвитку кримінологічних та пенітенціарних знань в Україні та підготовці високопрофесійних практичних працівників для органів прокуратури, органів внутрішніх справ, пенітенціарної та судової систем нашої держави.

Завдяки сприятливим умовам, що створені в університеті для освітньої діяльності, співробітники кафедри постійно працюють над удосконаленням наукового та навчального процесів, застосовуючи сучасні методики та технології в організації навчання, модернізовану матеріально-технічну базу, використовуючи позитивний інноваційний досвід провідних зарубіжних вузів, що підвищує якість знань студентів та юридичної освіти в цілому.

На кафедрі проводиться активна науково-дослідна робота. У межах загальної теми «Кримінологічні, пенітенціарні та кримінально-правові заходи забезпечення сталого розвитку суспільства», передбаченої на 2011–2015 рр., співробітники кафедри розробляють індивідуальні тематичні напрямки, що обрані з урахуванням перспектив розвитку кримінологічної та кримінально-виконавчої науки, а також потреб вирішення проблем практики протидії злочинності та пенітенціарного впливу.

Завідувач кафедри доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. М. Дрьомін є автором понад 150 наукових праць. У коло його наукових інтересів входять методологія сучасної кримінології; теоретичні та практичні питання вивчення причин та протидії злочинності; протидія корупції, організованим та транснаціональній злочинності, тероризму; кримінологічні основи удосконалення системи кримінальної юстиції; проблеми теорії та практики кримінально-виконавчого права, застосування міжнародних стан-

дартів прав людини у сфері кримінальної юстиції та пенітенціарної системи. В. М. Дрьомін брав участь у понад п'ятдесяти національних та міжнародних конференціях, наукових семінарах. Читав лекції з проблем протидії організованим злочинності та корупції в Американському університеті (Вашингтон, США), у Школі права Піттсбурзького університету (Піттсбург, США). Має нагороди: знак Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України» (1997 р.); Почесний знак МОН України «За наукові досягнення» (2007 р.). Заслужений діяч науки і техніки України — 2012 р.

В. М. Дрьомін розвиває інституціональну концепцію вивчення і стримання криміналізації суспільства, що передбачає аналіз соціуму як системи соціальних інститутів, з якими люди себе ототожнюють і в межах яких здійснюють різні види соціально значущої діяльності (соціальних практик) з метою задоволення своїх потреб, перш за все життєвого характеру. Він обґрунтовує формування нового напрямку — інституціональної кримінології. Предметом кримінологічних досліджень у рамках інституціональної теорії злочинності повинні стати кримінальні практики, які становлять ядро сучасної злочинності та забезпечують збереження і розширене відтворення злочинності, руйнують соціум «зсередини». Інституціональна кримінологія об'єктивно передбачає розвиток іншого нового напрямку — інституціональної профілактики злочинності. В основі інституціональної профілактики злочинності, незалежно від виду і характеру злочинів, лежить концепція зміни діяльності людини в тих чи інших соціальних умовах на основі зміни мотиваційної складової її діяльності.

Доцент А. А. Березовський є директором Інституту національного та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету, займається дослідженням впливу кримінальної юстиції на злочинність. Автор понад п'ятдесяти робіт. Згідно з його висновками, однією з визначальних у кримінальній юстиції України є розвантажувальна функція,

що пояснюється високим рівнем злочинності, її якісними показниками, характером застосовуваних заходів кримінально-правового впливу та реальними можливостями кримінально-виконавчої системи. В умовах складної кримінальної ситуації, що існує в Україні, така стратегія протидії злочинності викликає занепокоєння. Значному підвищенню соціальної напруги в суспільстві сприяє те, що кримінальна юстиція ні при покаранні злочинців, ні при їх звільненні (від кримінальної відповідальності, покарання або його відбування, включаючи й амністію), як правило, не вирішує належним чином питання ресоціалізації злочинців та відповідного поведіння із жертвою злочину. А. А. Березовським розроблена законодавча дефініція амністії, запропоновані зміни у ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні», зміни до кримінального законодавства стосовно визначення мети та завдань кримінально-правового впливу на злочинність, розроблено визначення заходів кримінально-правового впливу та критерії оцінки ефективності системи кримінальної юстиції України.

Доцент Т. В. Мельничук досліджує теоретичні та практичні аспекти протидії економічній злочинності та її організованим і транснаціональним формам. У понад 40 опублікованих наукових працях автором представлена характеристика організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері як самостійного кримінологічного та економіко-правового феномена, проаналізовано її форми та види, виявлені детермінаційні механізми розвитку. Основні положення праць спираються на матеріали практики, кримінологічні та соціальні дослідження, завдяки чому визначено, що небезпека досліджуваного виду злочинності обумовлена не тільки і не стільки збільшенням кількості злочинів та збитків, які вони завдають, а тим, що злочинність у зовнішньоекономічній сфері має характер предметної злочинної діяльності, яка виникає та розвивається на базі легальної інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності та проявляється в організованих

формах. Надано практичні рекомендації щодо удосконалення соціально-економічних, правових та організаційних заходів протидії організованій злочинній діяльності у зовнішньоекономічній сфері на національному та міжнародному рівнях.

Доцент Ж. В. Мандриченко є автором понад сорока публікацій, у яких вносить свій доробок у вирішення фундаментальних для наук кримінального права та кримінології проблем розв'язання кримінально-правового конфлікту, наголосивши на необхідності реалізації відновної доктрини та формах її функціонування в Україні. Реформування кримінальної юстиції в Україні зумовило перенесення акцентів з питань правового статусу та впливу на правопорушника до проблем поведіння із жертвами злочинів та можливостей застосування відновного (реститутивного) підходу, зокрема у формі примирення винного з потерпілим. Ж. В. Мандриченко з 2003 р. поєднує правозастосовну діяльність з науковими інтересами в галузі кримінального права та кримінології. Її роботи за своєю актуальністю, теоретичним та практичним значенням сприяють подальшому роз'ясненню кримінально-правових та кримінологічних проблем, пов'язаних із розв'язанням кримінально-правових конфліктів.

Доцент Ю. О. Стрелковська плідно працює над дослідженням соціальних факторів злочинності. Значне розширення українського суспільства, яке останнім часом ще поглибилось, зумовлює необхідність вивчення соціальної стратифікації та її криміногенного впливу. Ю. О. Стрелковська є автором понад 40 публікацій, у яких досліджено можливості застосування концепції маргіальності у кримінологічній теорії, участь окремих маргіальних груп у злочинній діяльності, а також питання взаємодетермінації соціальної стратифікації та злочинності. Згідно з її висновками, в результаті «поляризації» доходів громадян та відповідно їх рівня життя утворюються певні групи осіб, яких витіснено на узбіччя суспільства — класичні маргіальні групи. Крім того, соціальна стратифікація обумовлює існування та-

кож «нових» маргіналів, які опиняються поміж певних соціальних груп, у зв'язку з чим виникає низка психологічних та соціальних проблем. До маргінальних груп, що вивчаються, умовно віднесені такі: мігранти, у тому числі окремо розглядаються нелегальні мігранти; колишні та діючі спортсмени; особи, що приймали участь у бойових діях, та колишні військовослужбовці; колишні та діючі співробітники правоохоронних органів; особи, що звільнились з місць позбавлення волі.

Серед соціально-культурологічних факторів детермінації сучасних форм злочинності чільне місце належить наркотизму, проблеми протидії якому розглядає старший викладач кафедри С. А. Ілько. У сфері її наукових інтересів — вивчення можливостей попередження наркотизму в період трансформації українського суспільства з точки зору інституційного підходу до проблеми злочинності; соціокультурний аналіз злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, в контексті складного соціального інституту наркотизму; вивчення культурологічних чинників наркотизму неповнолітніх та молоді, взаємозв'язку певних підліткових та молодіжних субкультур з наркотизмом та культурологічних аспектів профілактики наркотизму підлітків та молоді, наркотиків як одного з елементів молодіжної субкультури.

З огляду на неоднорідний, диверсифікований характер злочинності та потребу диференційованого впливу на різні види та форми злочинності співробітниками кафедри подається кримінологічна характеристика та вивчаються перспективні напрямки протидії окремим видам злочинності.

Кримінологічні, криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти злочинів у сфері високих інформаційних технологій розвиває доцент Д. М. Цехан, який є автором 25 наукових праць, в тому числі монографії «Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ», у якій визначено структурно-функціональну характерис-

тику високих інформаційних технологій та їх зв'язок із розвитком інноваційних форм злочинної діяльності; запропоновано авторський підхід щодо можливості правового регулювання мережі Інтернет; обґрунтовано технологічний підхід до організації діяльності оперативних підрозділів ОВС; визначено тактичні особливості використання легендарних сайтів та соціальних мереж у боротьбі зі злочинністю, а також запропоновано методику аналітичної розвідки.

Асистент В. Я. Цитряк досліджує проблемні питання виокремлення новітньої концепції протидії злочинам у сфері службової діяльності, зосереджує увагу на вивченні підкупу, який, на його думку, характеризується єдиним механізмом, що включає угоду з участю, як мінімум, двох осіб (особу, яка підкупає, та особу, яку підкупають); виключно майновим виразом предмета підкупу; здійсненням його з приводу подальших дій (бездіяльності) особи, яку підкупають (обов'язкова попередня домовленість або усвідомленість) на користь особи, яка підкупає, які у свою чергу даним підкупом мотивуються; ця угода має завідомо (протиправний) незаконний характер.

Асистент А. І. Марчук працює над темою «Кримінологічні та пенітенціарні основи класифікації засуджених до позбавлення волі» та наголошує на доцільності використання європейського та американського досвіду класифікації, внаслідок якого будуть диференціюватись установи виконання покарань і виконуватись індивідуальні програми щодо окремого засудженого, що дозволить перетворити класифікацію засуджених не просто на самоціль, а на ефективний інструмент виправлення останніх.

Кримінологічні та кримінально-правові аспекти безпеки мореплавства становлять науковий інтерес для асистента Н. А. Федчун. Автор вивчає загрози кримінологічній безпеці на морському транспорті, під якими розуміє можливість небезпеку від злочинності у всіх її проявах та сукупності криміногенних факторів, що створюють реальну або потенційну небезпеку злочинного посяган-

ня на об'єкти морського транспортного комплексу.

Завідувач кримінологічної лабораторії, асистент А. М. Ізовіта розробляє тему «Вивчення та попередження злочинності у сфері земельного ринку України». В умовах формування ринкової економіки важливе значення для економічної діяльності суспільства має земля як об'єкт ринкових відносин, проте теоретичні положення реформування земельних відносин та формування ринку земель на сучасному етапі не достатньо розроблені, немає ґрунтовних досліджень механізму тіньового перерозподілу прав власності на земельні ділянки.

Кафедра була організатором багатьох міжнародних та всеукраїнських наукових семінарів і конференцій, зокрема міжнародного семінару «Інформаційне забезпечення боротьби з організованою злочинністю» (Одеса, 2002), міжнародної конференції «Міжнародне право після 11 вересня 2001 р.» (Одеса, 2004), міжнародного семінару «Правові проблеми протидії організованій злочинності» (Одеса, 2005), міжнародного науково-практичного семінару «Боротьба зі злочинністю та права людини» (Одеса, 2006), міжнародної конференції «Актуальні проблеми кримінології та кримінальної психології» (2007), міжнародної конференції «Сучасна кримінологія та проблеми протидії злочинності» (2008), «Правова та кримінологічна культура у механізмі протидії злочинності» (2012).

Кафедра здійснює підготовку кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі та докторантурі, ведеться активна науководослідна робота. Результатом наукових пошуків професорсько-викладацького складу кафедри стало здобуття наукових ступенів та численні публікації в українських та зарубіжних виданнях. Так, захищені дві докторських дисертації (В. О. Туляков «Вчення про жертову злочину: соціально-правові основи», В. М. Дрьомін «Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства»). У 2002–2011 рр. під керівництвом завідувача кафедри В. М. Дрьоміна захищені сім кандидатських дисертацій (І. В. Іваненко «Бандитизм:

кримінологічне та кримінально-правове дослідження», С. В. Черкасов «Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання», С. О. Стефанов «Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі», А. А. Березовський «Кримінологічні основи амністії», Ю. О. Стрелковська «Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження», Т. В. Мельничук «Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження», Ю. В. Раковська «Соціально-правова природа та детермінація торгівлі людьми: кримінологічне дослідження»). Ж. В. Мандриченко захистила дисертацію «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим» (науковий керівник В. О. Туляков).

Співробітники кафедри приймають активну участь у видавничій діяльності. За результатами досліджень тільки за останні п'ять років співробітниками кафедри видано більш 250 публікацій, обсягом більш 300 д.а., в тому числі: 1 колективна монографія (Преступность и криминологические основы уголовной юстиции / под ред. В. Н. Дрёмина. — 2007. — 280 с.) та 7 одноосібних монографічних праць, серед яких: Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. — 2009. — 508 с.; Березовський А. А. Амністія: соціально-правові та кримінологічні проблеми. — 2008. — 240 с.; Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування. — 2008. — 314 с.; Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. — 2009. — 228 с.; Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері. — 2010. — 246 с. та ін.).

Співробітники кафедри беруть участь у комісіях з розробки законопроектів, здійснюють експертизу законопроектів.

В. М. Дрьомін був керівником робочої групи при Міністерстві юсти-

ції України, яка розробляла проект Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (1999–2000 рр.). У складі колегиї відповідальних редакторів та робочої групи експертів, створеної на базі Антитерористичного центру при СБ України, брала участь у розробці проекту Закону України «Про боротьбу з тероризмом» (2001–2002 рр.). Був членом наукової групи з розробки проекту Закону України «Про кримінологічну експертизу» (2002–2004 рр.). У даний час є членом робочої групи при Міністерстві юстиції України по розробці проекту закону «Про пробацію».

Ж. В. Мандриченко брала участь у розробці проекту закону України щодо здійснення профілактики правопорушень працівниками кримінальної міліції у справах дітей на базі трирівневої моделі профілактики підліткової злочинності.

В. М. Дрьомін, Т. В. Мельничук здійснювали експертизу проектів законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» (квітень 2010 р.), експертизу Національної стратегії щодо запобігання та протидії корупції на 2010–2014 рр., проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції»» (жовтень 2010 р.).

Кафедра активно розвиває міжнародні зв'язки.

Кафедра була учасником міжнародного проекту «Система кримінальної юстиції в Україні», який координувався Департаментом міжнародного розвитку Великобританії і здійснювався Центром з прав людини Школи права Ноттінгемського університету та кафедрою кримінології та кримінально-виконавчого права ОНЮА (1999–2000 рр.); експерименту з проблем застосування пробації в Україні, який здійснювався

спільно з Державним департаментом з питань виконання покарань України та Лондонською службою пробації (2000–2002 рр., науковий консультант — професор В. М. Дрьомін).

У рамках партнерства з Національним інститутом юстиції Міністерства юстиції США за підтримки Центру по вивченню транснаціональної злочинності і корупції (TRACCC) співробітниками кафедри створений Одеський центр з вивчення організованої злочинності і корупції (керівник — професор В. М. Дрьомін). У 2004 р. центром проведена перша українська літня школа з проблем транснаціональної злочинності. У 2003 р. розроблено діючий веб-портал «Одеський центр з вивчення організованої злочинності та корупції» (www.inter.criminology.org.ua), підтримку якого здійснює кримінологічна лабораторія кафедри.

Члени кафедри беруть активну участь у наукових заходах різного рівня. Професори В. М. Дрьомін і В. О. Туляков брали участь у роботі шостого конгресу кримінологів країн Східної Європи (Москва, 1987); запрошувалися Міжнародним інститутом соціології права (Оньяте, Іспанія) для участі в семінарі з проблем насильства стосовно дітей (1991). Професор В. М. Дрьомін був одним із організаторів і учасників міжнародної конференції «Право й економічне співробітництво» (Москва, 1990), учасником 3-ї річної конференції Європейського кримінологічного товариства (Гельсінкі, 2003); 4-ї річної конференції Європейського кримінологічного товариства (Амстердам, 2004); колоквиуму «Реформування системи кримінального судочинства у частині захисту прав людини у країнах Центральної та Східної Європи» (Ноттінгем, 2000) тощо.

Доцент Ж. В. Мандриченко брала участь у міжнародній конференції «Арбітраж та медіація в теорії і практиці» (Польща, м. Нови-Томисль, 2010). Доцент Т. В. Мельничук була учасником Першого Євразійського антикорупційного форуму (Москва, травень 2012).

При кафедрі функціонує студентське наукове товариство з проблем криміно-

логії, учасниками якого є понад сорок студентів.

Кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права динамічно розвивається і намагається відповідати сучасним вимогам юридичної науки і практики. Молоді вчені здійснюють наукові дослідження із застосуванням сучасної методології та новітніх інформаційних технологій. Це дає змогу сподіватись, що кафедра рухається у правильному напрямку у повній відповідності із задачами, які ставить перед вченими соціальна дійсність.

Ключові слова: Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права, наукові доробки, конференції.

У статті викладаються відомості щодо викладацької та наукової діяльності кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одесь-

ка юридична академія». Дається інформація про склад кафедри, наукові доробки, участь у національних та міжнародних наукових заходах, законопроектних роботах.

В статье излагаются сведения о преподавательской и научной деятельности кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права Национального университета «Одесская юридическая академия». Дается информация о сотрудниках кафедры, научных трудах, участии в национальных и международных научных мероприятиях, законопроектных работах.

Information on the teaching and scientific work of the Department of Criminology and Penitentiary Law of the National University "Odessa Law Academy" is presented in the article. The article provides information on the members of the department, their scientific publications, participation in national and international scientific events, and legislative work.

УДК 343.9

В. Тищенко,

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины,
заведующий кафедрой криминалистики

КАФЕДРА КРИМИНАЛИСТИКИ

Образование кафедры криминалистики НУ «ОЮА» имеет свою предысторию и предпосылки становления и развития. Организатором и основателем научной и педагогической работы в области криминалистики на юридическом факультете Одесского государственного университета, создателем одесской криминалистической школы по праву считается выдающийся ученый доктор юридических наук, профессор Виктор Павлович Колмаков (1913–1973), который работал деканом юридического факультета и заведующим кафедры крими-

налистики, уголовного права и процесса в 1968–1973 гг. В 1970–1980 гг. были защищены кандидатские диссертации преподавателями кафедры И. В. Постикой, А. А. Закатовым, В. В. Тищенко, С. И. Новиковым, Н. Н. Шульгой, Е. М. Бершадским. В 1991 г. в составе юридического института ОГУ создана кафедра уголовного процесса и криминалистики, которую возглавил доцент В. В. Тищенко. Кафедра криминалистики была выделена в самостоятельную кафедру после образования Одесской национальной юридической академии

в 1998 г. Основная ее задача — подготовка квалифицированных специалистов для работы в прокуратуре, органах МВД, СБУ, ГНА, а также подготовка научных и педагогических работников в области криминалистики.

При кафедре созданы криминалистическая лаборатория, учебный криминалистический полигон, а также специализированные аудитории криминалистики и судебной медицины. Они оснащены учебными стендами и специальным оборудованием. Научно-технические средства обеспечивают проведение занятий по криминалистической технике (судебной фотографии и видеосъемки, криминалистического исследования документов, следов, оружия, дактилоскопии, идентификации личности по признакам внешности, криминалистической регистрации), по тактике следственного осмотра, обыска и других следственных действий, а также методики расследования отдельных категорий преступлений.

С 1998 г. кафедрой криминалистики заведует член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, доктор юридических наук, профессор Валерий Владимирович Тищенко. В октябре 2003 г. в Национальной юридической академии Украины имени Ярослава Мудрого он защитил докторскую диссертацию на тему «Концептуальные основы расследования корыстно-насильственных преступлений» по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза.

Является членом специализированных ученых советов по защите докторских диссертаций в Национальном университете «Одесская юридическая академия» (ученый секретарь с 2010 года), (спецсовет Д 41.086.03), в Харьковском национальном университете внутренних дел (спецсовет Д 64.700.01). В сентябре 2010 г. избран членом-корреспондентом Национальной академии правовых наук Украины. В 2012 г. избран председателем Одесского центра международной общественной организации «Конгресс криминалистов».

Имеет более 130 публикаций. Участвовал в работе по разработке Уголовно-процессуального кодекса Украины, в проведении экспертиз проектов законов Украины «О судебной экспертизе», «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве», «Об оперативно-розыскной деятельности». Проходил научно-педагогическую стажировку в университетах Парижа, Бордо, Экс-ан-Прованса, ознакомился с подготовкой кадров в Лионской высшей школе полиции (Франция).

На кафедре работает доктор юридических наук, профессор Аркуша Лариса Игоревна. В период с 1990 по 2003 г. она проходила службу в специальных подразделениях по борьбе с организованной преступностью УМВД Украины в Одесской области. В 2002 г. защитила кандидатскую диссертацию на тему: «Основы методики выявления и расследования организованной преступной деятельности при наличии коррумпированных связей» в специализированном ученом совете Национальной юридической академии Украины имени Ярослава Мудрого. В период с 2003 по 2005 г. — эксперт-исследователь в международном проекте американского университета (Вашингтон, США) «Центры по изучению транснациональной преступности и коррупции (ТраССС)». В мае 2011 г. защитила докторскую диссертацию по специальности 12.00.09 — уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность на тему: «Основы выявления и расследования легализации доходов, полученных в результате организованной преступной деятельности» в специализированном ученом совете Национального университета «Одесская юридическая академия». Является членом специализированных советов по защите докторских диссертаций НУ «ОЮА» и Львовского государственного университета внутренних дел. Участвовала в более 30 научных, научно-практических и международных семинарах и конференциях. За время научной деятельности лично и в соавторстве опубликовано свыше 50 науч-

ных работ, из которых 2 монографии и 5 учебно-методических пособий.

Кафедра насчитывает 15 преподавателей, среди которых 3 доктора и 6 кандидатов наук. Профессорско-преподавательский состав кафедры: член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, д.ю.н., профессор В. В. Тищенко, д.ю.н., профессор Л. И. Аркуша, к.ю.н., доцент, почетный профессор Н. Н. Шульга, к.ю.н., доцент Р. В. Комисарчук, к.ю.н., доцент В. Э. Загородний, к.ю.н., доцент А. А. Барцицкая, к.ю.н., доцент А. И. Супруновский, к.ю.н., доцент О. П. Вашук, ст. преподаватель А. В. Баланюк, ст. преподаватель В. Н. Плахотина, ассистенты В. М. Дардас, С. П. Чумак, О. А. Баркар, И. А. Ефремова, Н. В. Чипко, В. А. Дынту, П. Н. Фалинский.

Курс судебной медицины и судебной психиатрии ведут д.м.н., профессор О. Ю. Нетудихатка и к.м.н., доцент В. В. Сушко. С кафедрой сотрудничают д.ю.н., профессор В. Д. Берназ, к.ю.н., доцент А. А. Шелехов, к.ю.н., доцент А. Ю. Журавлев, к.м.н., доцент Л. Д. Чеканов.

Учебно-методическую и организационно-техническую работу выполняют ст. лаборанты Н. В. Чипко, И. А. Ефремова. Криминалистическую лабораторию возглавляет О. А. Баркар, сотрудниками лаборатории являются О. П. Котенжи и П. Н. Фалинский.

Для углубленного изучения основных курсов на кафедре преподаются также и специальные курсы: «Теоретические и практические основы тактики и методики расследования преступлений» (проф. В. В. Тищенко), «Криминалистическая экспертиза» (доц. Н. Н. Шульга), «Основы оперативно-розыскной деятельности» (доц. А. А. Шелехов), «Основы методики расследования организованной преступной деятельности и коррупции» (проф. Л. И. Аркуша), «Компьютерное обеспечение прокурорской и следственной деятельности» (доц. В. Э. Загородний), «Доврачебная помощь» (доц. В. В. Сушко), «Discovery and investigation of legalization of proceeds

obtained from organized criminal activity» (prof. L. Arkusha).

Кафедра располагает архивом учебных уголовных и экспертных дел, которые используются на практических занятиях по криминалистике и спецкурсах, а также для самостоятельной работы студентов.

Занятия по организационно-тактическим и методическим вопросам расследования преступлений, использованию компьютерных информационно-поисковых систем проводятся в соответствии с договором о сотрудничестве с Генеральной прокуратурой Украины, Министерством внутренних дел Украины, Службой безопасности Украины, Государственной налоговой администрацией Украины с применением современных научно-технических методов и средств. Практические занятия и отдельные лекции по судебной медицине проходят в специальных (профильных) аудиториях. Организуются посещения музея судебной медицины Одесского медицинского университета и областной психиатрической больницы.

Научная работа кафедры в соответствии с планом на 2011–2015 гг. направлена на разработку темы: «Научные средства и методы оптимизации расследования преступлений: проблемы теории и практики». Основными направлениями научных исследований д.ю.н., профессора В. В. Тищенко является теория и методология криминалистики, следственная тактика и методика расследования преступлений, оптимизация путей и средств раскрытия преступлений, проблемы совершенствования досудебного расследования. Научные исследования сотрудников и аспирантов кафедры связаны с разработкой теоретических проблем криминалистики (к.ю.н., доцент А. А. Барцицкая, ст. преподаватель А. В. Баланюк), методик расследования экономических, насильственных и корыстно-насильственных преступлений, а также преступлений, совершенных организованными преступными группами (д.ю.н., профессор Л. И. Аркуша, к.ю.н., доцент Р. В. Комисарчук, к.ю.н., доцент О. П. Вашук, ст. преподаватель

В. Н. Плахотина, ассистент С. П. Чумак, ассистент Н. В. Чипко, ассистент И. А. Ефремова, ассистент О. А. Баркар), применением технико-криминалистических приемов и средств для сбора (обнаружения, фиксации, изъятия), исследования и использования доказательственной информации (к.ю.н., доцент О. П. Вашук, ассистент В. М. Дардас). Эти разработки кафедры являются частью комплексной темы исследований Национального университета «Одесская юридическая академия», которые координируются Национальной академией правовых наук Украины.

На кафедре осуществляется подготовка научно-педагогических кадров по дневной и заочной форме аспирантуры и соискателей ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. На кафедре подготовлены также монографии и учебные пособия: Постика И. В. Раскрытие преступлений, связанных с использованием взрывных устройств и взрывчатки / И. В. Постика, Н. Н. Шульга. — О., 2001; Постика И. В. Судебная (криминалистическая) фотография: теория и практика / И. В. Постика. — О., 2002; Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ / В. В. Тищенко. — О., 2002; Комаха В. А. Следственный осмотр / В. А. Комаха. — Днепропетровск, 2004; Комаха В. А. Тактика использования специальных знаний в форме судебной экспертизы в процессе расследования и раскрытия преступлений / В. А. Комаха. — Черновцы, 2004; Комаха В. А. Тактические особенности предварительного исследования криминалистических объектов и назначение судебных экспертиз / В. А. Комаха. — Винница, 2006; Тищенко В. В. Теоретические и практические основы методики расследования преступлений / В. В. Тищенко. — О., 2007; Аленин Ю. П. Расследование тяжких преступлений / Ю. П. Аленин, В. В. Тищенко, Л. И. Аркуша. — Х., 2006; Аркуша Л. И. Легализация (отмы-

вание) доходов, полученных в результате организованной преступной деятельности: характеристика, выявление, расследование / Л. И. Аркуша. — О., 2010; Комисарчук Р. В. Расследование незаконной приватизации государственного и коммунального имущества / Р. В. Комисарчук. — О., 2011; Тищенко В. В. Теоретические основы формирования технологического подхода в криминалистике / В. В. Тищенко, А. А. Барцицкая. — О., 2012; Arkusha L. I. Discovery and investigation of legalization of proceeds obtained from organized criminal activity / L. I. Arkusha. — Odessa, 2012.

Кафедра принимает участие в совместном международном проекте, связанном с образованием и функционированием Одесского центра международной общественной организации «Конгресс криминалистов». Кафедра совместно с кафедрой уголовного процесса участвует в выполнении прикладного научного исследования «Комплексное исследование доказательственной деятельности суда (судьи) в уголовном процессе Украины». На кафедре создана экспериментальная научно-исследовательская группа по изучению вербальной и невербальной информации при расследовании преступлений. Данное исследование направлено на повышение эффективности работы работников правоохранительных органов.

Совместно с Институтом прокуратуры и следствия кафедра проводит международные научно-практические конференции с участием известных ученых Украины, России, Белоруссии, всеукраинские конференции студентов, аспирантов и молодых преподавателей, посвященные памяти выдающегося ученого-криминалиста профессора В. П. Колмакова, по результатам которых издаются сборники статей и тезисов докладов.

Кафедра активно участвует в организации научно-исследовательской работы студентов. При кафедре функционирует кружок «Криминалист», постоянными членами которого являются около 30 студентов НУ «ОЮА».

Преподаватели кафедры активно помогают студентам в научно-исследова-

Ю. Полянський,

кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів, проректор з виховної роботи та роботи з навчальними центрами

**КАФЕДРА ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВИХ
ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

У січні 1998 року на базі кафедри адміністративного права й управління була створена кафедра організації судових і правоохоронних органів. Із моменту заснування її очолює проректор Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., проф. Юрій Євгенович Полянський. Під його керівництвом кафедра пройшла тривалий шлях становлення та на сьогодні є однією з провідних у сфері здійснення науково-дослідної діяльності та підготовки наукових кадрів.

До головних тем науково-дослідної діяльності кафедри відносяться:

— реалізація принципів і оптимізація законодавства, що регламентує організацію та функціонування судової, правоохоронної і правозахисної систем України;

— правові й організаційні основи удосконалення роботи судових і правоохоронних органів в умовах реалізації судово-правової реформи;

— розвиток конституційної моделі судової системи України й статусу суддів, проблеми їх реформування на сучасному етапі судово-правової реформи;

— роль і завдання адміністративної юстиції у забезпеченні законності функціонування органів публічної влади;

— правове становище прокуратури в системі поділу влади та перспективи її розвитку;

— концептуальні аспекти реформування функцій прокуратури України;

— поліпшення правового регулювання організації й діяльності адвокатури як правозахисної системи.

Ці напрямки визначають зміст навчальних програм, форми занять (зокрема, передбачають широке використання інтерактивних методів навчання) від-

повідно до потреб судових, правоохоронних органів і адвокатури, обумовлюють тематику дослідницької роботи при виконанні на кафедрі дисертацій та здобуття наукових ступенів кандидатів та докторів юридичних наук.

Кафедра забезпечує викладання таких дисциплін: «Судові й правоохоронні органи України» (проф. Ю. Є. Полянський, доц. О. Г. Свида, доц. І. С. Ковальчук, ст. викл. В. К. Іртегов, асист. Л. П. Нестерчук, асист. О. В. Курганський, асист. Г. С. Грічун), «Прокуратура України» (проф. Ю. Є. Полянський, доц. В. А. Селезньов, асист. А. В. Курганський), «Адвокатура України» (доценти Н. М. Бакаянова, О. Г. Свида, І. С. Ковальчук, В. А. Рекун, асистенти О. В. Курганський, Н. М. Приемська). Крім нормативних курсів, розроблені нові актуальні спецкурси: «Акти прокурорського реагування», «Підтримка державного обвинувачення в суді», «Судові й правоохоронні органи європейських країн» (проф. В. В. Долежан, асист. О. В. Курганський), «Історія адвокатури», «Адвокат в адміністративному та господарському суді» (доц. Н. М. Бакаянова), «Діловодство в судових органах» (асистенти С. І. Репула, Г. С. Грічун), «Статус судді в Україні», «Організація діяльності судів в Україні» (ст. викл. В. К. Іртегов). На кафедрі також здійснюється викладання дисципліни «Органи прокуратури в зарубіжних країнах» англійською мовою (асист. М. В. Дмитрова).

Під час навчання студенти здобувають знання, необхідні для поглибленого засвоєння різних правових дисциплін та успішної професійної діяльності юриста-практика будь-якого профілю. Вони вивчають основи організації й головні

завдання судової системи, прокуратури, органів дізнання й слідства, юстиції, внутрішніх справ, адвокатури, а також особливості їх взаємодії. Викладачі приділяють велику увагу характеристиці судової влади, зокрема з'ясуванню її сутності, принципів, форм реалізації. Студенти вчать скласти акти прокурорського реагування, підтримувати державне обвинувачення (на розгляді конкретних практичних ситуацій), досліджують професійну етику адвоката, особливості адвокатського захисту у кримінальних справах і представництва у цивільних, господарських та адміністративних справах, взаємини адвоката з підзахисним або довірительом.

Багато викладачів кафедри мають великий досвід роботи в судових і правоохоронних органах. Так, д.ю.н., проф., старший радник юстиції В. В. Долежан займався адвокатською діяльністю, понад 30 років пропрацював у прокуратурі, зокрема у системі підвищення кваліфікації прокурорів; д.ю.н., проф., державний радник юстиції II класу, заслужений юрист України М. В. Косюта протягом багатьох років був суддею і прокурором у різних областях України; к.ю.н., доц., старший радник юстиції, заступник директора Інституту прокуратури й слідства В. А. Селезньов очолював Чорноморську транспортну прокуратуру, був заступником прокурора м. Одеси; ст. викл., генерал-майор юстиції у відставці, заслужений юрист України В. К. Іртегов обіймав посаду голови Військового апеляційного суду Південного регіону; асист., полковник міліції у відставці С. І. Репула очолював Одеське міське управління ГУ МВС України в Одеській області. Практичну діяльність серед викладачів кафедри на сьогодні здійснюють: к.ю.н., доц. Н. М. Бакаянова — адвокат; к.ю.н., доц. О. М. Тарасишина — суддя Одеського окружного адміністративного суду, к.ю.н., асист. Р. М. Крикливий — Чорноморський прокурор з нагляду за додержанням законів у транспортній сфері Одеської області.

Вагомий внесок у становлення кафедри організації судових і правоох-

ронних органів та підготовку фахівців зробив професор, державний радник юстиції III класу, заслужений юрист України Г. М. Ясинський (1923–2001). Учасник Великої Вітчизняної війни, Григорій Михайлович понад 20 років очолював прокуратури різних областей України, з них 18 років — прокуратуру Одеської області, працював на кафедрі з моменту її створення до останніх днів свого життя.

Значну частину роботи співробітників кафедри, окрім проведення лекційних чи практичних занять, розробки методичних матеріалів, становить наукова робота, яка реалізується за багатьма напрямками.

Викладачі, аспіранти та здобувачі кафедри активно беруть участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях. Зокрема, за останні десять років науковці кафедри взяли участь у 85 міжнародних та республіканських наукових і науково-практичних конференціях. Лише в межах України результати наукових здобутків проголошувались у таких містах, як Київ, Харків, Запоріжжя, Одеса, Львів, Миколаїв, Дніпропетровськ, Ужгород, та багато інших.

За період існування кафедри її співробітники видали понад 40 монографій, навчальних і навчально-методичних посібників, більш ніж 280 наукових статей. Результати наукових досліджень публікуються у таких провідних юридичних виданнях, як: «Право України», «Вісник Верховного Суду України», «Вісник прокуратури», «Вісник Національної академії прокуратури України», «Прокуратура. Людина. Держава», «Радник юстиції», «Юридичний вісник», «Наукові праці ОНЮА», «Митна справа», «Актуальні проблеми держави і права», «Актуальні проблеми політики» та багато інших.

Серед останніх наукових праць, що були видані за участі викладачів, аспірантів та здобувачів кафедри, можна назвати такі, як: «Этические принципы адвокатуры в Украине» (Н. М. Бакаянова, 2005), «Актуальні проблеми організації та діяльності апеляційних

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

судів в Україні» (В. М. Коваль, 2005), «Організаційно-управлінські функції і повноваження Генерального прокурора України» (О. М. Медведько, 2010), «Адміністративні суди в Україні: становлення та перспективи розвитку» (О. Г. Свида, Л. І. Свида, 2011), «Організаційно-правові проблеми розгляду звернень громадян і юридичних осіб в органи прокуратури» (І. С. Ковальчук, 2011), «Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (Ю. Є. Полянський у співав., 2011), «Толерантність і справедливості у правозастосуванні» (О. М. Тарасишина, 2012) тощо. У 2011 році на кафедрі був виданий підручник «Судоустрій України», який отримав гриф Міністерства освіти й науки, молоді та спорту України.

Середостанніх методичних посібників можна виділити такі, як: «Prosecutorial models in foreign countries» (2010), «Прокуратура України» (2011), «Судові та правоохоронні органи України» (2011), «Адвокатура України» (2011), «Етика адвоката» (2011), «Теорія та практика підтримання державного обвинувачення в суді» (2012).

У 2000–2011 роках був розроблений комплекс наукових досліджень проблем судово-правової реформи, а його результати запроваджені у програми навчання юристів. За цю роботу авторський колектив під керівництвом президента Національного університету «Одеська юридична академія», голови Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя академіка С. В. Ківалова у складі професорів кафедри організації судових та правоохоронних органів Ю. Є. Полянського, М. В. Косюти, В. В. Долежана отримав Державну премію України у галузі освіти за 2012 рік.

За значний внесок у розвиток юридичної науки України професор кафедри організації судових та правоохоронних органів В. В. Долежан був визнаний переможцем Всеукраїнського конкурсу «Юрист року — 2011» в номінації «Юрист-вчений».

Окрім того, співробітники кафедри Ю. Є. Полянський, В. В. Долежан,

М. В. Косюта та О. Г. Свида беруть участь у виконанні фундаментального дослідження «Розробка та удосконалення чинного законодавства щодо зміцнення правозахисного потенціалу судів, органів прокуратури та інших правоохоронних структур», в рамках якого здійснюються наукові пошуки у сфері подальшої реалізації судово-правової реформи в Україні та всебічного утвердження принципу верховенства права в діяльності судових та правоохоронних органів.

Співробітники кафедри також тісно співпрацюють з міжнародним проектом «Справедливе правосуддя», який фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), у взаємодії з яким беруть участь у міжнародних наукових заходах, метою яких є напрацювання концептуальних положень щодо розробки законодавчої та регуляторної бази судової реформи, яка б відповідала європейським та міжнародним нормам і сприяла б незалежності судової влади, підвищенню професіоналізму та ефективності судової системи України тощо.

Значним позитивним аспектом науково-дослідної роботи кафедри є той факт, що результати наукових досліджень знаходять своє практичне впровадження у діяльності судових і правоохоронних органів, при вдосконаленні їх правової основи організації та функціонування.

Зокрема, професори Ю. Є. Полянський, В. В. Долежан і М. В. Косюта були долучені до розробки низки законодавчих актів, серед яких: Закон України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру», новий Кримінально-процесуальний кодекс та ін., а також до підготовки відповідних законопроектів і висновків до проектів різних авторів. За їх участі щороку готується значна кількість висновків за законопроектами на запити Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя, Конституційного Суду України, висновки та зауваження на проекти нормативних актів за запитом Президента України тощо.

Запровадженню результатів наукових досліджень у практику діяльності судових та правоохоронних органів допомагає також тісна співпраця науковців кафедри з вищими судовими органами та Генеральною прокуратурою України. Зокрема, професор Ю. Є. Полянський є членом редакційної колегії журналу «Вісник Академії прокуратури України», професор В. В. Долежан є членом редакційних рад журналів «Вісник Академії прокуратури України», «Судоустрій України», «Вісник Вищої ради юстиції», «Часопис цивільного і кримінального судочинства». Окрім того, професори В. В. Долежан та М. В. Косюта входять до складу науково-методичної ради Генеральної прокуратури України.

За запитами науково-методичної ради Генеральної прокуратури України провідними науковцями кафедри (В. В. Долежан, М. В. Косюта) щороку готується понад сто висновків за проєктами методичних рекомендацій, що в подальшому використовуються в практичній діяльності органів прокуратури.

Важливим аспектом роботи є підготовка наукових кадрів. Задля цього кафедра організації судових і правоохоронних органів має денну й заочну аспірантуру. Підготовкою дисертаційних робіт керують професори Ю. Є. Полянський, В. В. Долежан, доцент Н. М. Бакаянова. На кафедрі захищено 16 кандидатських та докторських дисертацій. Колишні аспіранти і здобувачі (Н. М. Бакаянова, В. А. Рекурн, О. Г. Свида, І. С. Ковальчук, О. О. Храпенко) стали членами колективу. Професори кафедри В. В. Долежан і М. В. Косюта входять до складу декількох спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій. Завідувач кафедри проф. Ю. Є. Полянський є членом Експертної ради з права Державної акредитаційної комісії України.

Викладачі приділяють велику увагу науково-дослідній діяльності студентів. Молодь, яка здобуває освіту на кафедрі, бере участь і перемагає у різних конкурсах. У збірниках наукових студентських робіт опубліковано близько 450 повідомлень та статей.

При кафедрі вже понад п'ять років діє студентський науковий гурток. Ідею щодо його створення та організації діяльності було реалізовано співробітниками кафедри під керівництвом завідувача кафедри професора Ю. Є. Полянського. Нині керує діяльністю гуртка доцент кафедри, к.ю.н. О. Г. Свида.

Наукова праця студентів, які відвідують засідання гуртка, присвячена проблемам реалізації судово-правової реформи в Україні. Особлива увага звертається на питання подальшого реформування судової системи України, судочинства, прокурорської системи України, вдосконалення законодавства про адвокатуру.

У засіданнях гуртка беруть активну участь студенти усіх факультетів денної форми навчання від першого до п'ятого курсів. Кількість постійних членів гуртка — 25 студентів. Засідання наукового гуртка відвідують студенти, які бажають підвищити рівень знань з дисциплін кафедри. Найбільш активні учасники гуртка в подальшому мають змогу взяти участь у звітній студентській науковій конференції, виступити із доповідями на регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференціях. Найбільш здібним студентам, які виявляють схильність до науково-дослідної роботи, після закінчення навчання в університеті, надається рекомендація кафедри для вступу в аспірантуру.

Ключові слова: науково-дослідна діяльність, організація судових та правоохоронних органів, становлення кафедри, навчальна діяльність

Розкрито особливості становлення кафедри організації судових та правоохоронних органів НУ «ОЮА». Відмічено вагомий внесок Ю. Є. Полянського, Г. М. Ясинського у сфері здійснення наукової діяльності та підготовки наукових кадрів. Вказано на головні напрямки науково-дослідної діяльності кафедри, що визначають зміст навчальних програм, обумовлюють тематику дослідницької роботи як викладачів, так і сту-

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

дентів. Відмічено про видання наукових публікацій у сфері діяльності судових та правоохоронних органів, включаючи монографії, навчальні та навчально-методичні посібники, наукові статті. Підкреслено про співпрацю викладачів кафедри з міжнародним проектом «Справедливе правосуддя».

Раскрыты особенности становления кафедры организации судебных и правоохранительных органов НУ «ОЮА». Отмечен весомый вклад Ю. Е. Полянского, Г. М. Ясинского в сфере осуществления научной деятельности и подготовки научных кадров. Указано на главные направления научно-исследовательской деятельности кафедры, определяющие содержание учебных программ, которые обуславливают тематику исследовательской работы, как преподавателей, так и студентов. Отмечено издание научных публикаций в сфере деятельности судебных и правоохра-

нительных органов, включая монографии, учебные и учебно-методические пособия, научные статьи. Подчеркнуто о сотрудничестве преподавателей кафедры с международным проектом «Справедливое правосудие».

There are the features of the development of the Department of Judicial and Law-Enforcement Bodies System of National University "Odessa Law Academy" in the article. The contribution of Y. Y. Polyansky, G. M. Yasinsky in the area of research, and research training marked. The main directions of research activities of the Department, which lead the content of training programs and determine the subjects of research both teachers and students underlined. The editing of scientific publications in the field of judicial and law enforcement bodies, including monographs, educational and training manuals, research articles, noted. The cooperation of the department in the international project "Fair justice" also emphasized.

УДК 341

Н. Пашковский,

кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой
международного права и международных отношений

Т. Короткий,

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры международного
права и международных отношений

КАФЕДРА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Кафедре международного права и международных отношений Национального университета «Одесская юридическая академия», как и самому университету и большинству других его ведущих кафедр, исполняется в 2012 г. 15 лет.

Несмотря на то, что международно-

правовые исследования в Одессе проводились и ранее* [1], говорить об институ-

* До революции 1917 г. на юридическом факультете Новороссийского университета трудились известные юристы-международники, в частности профессор П. Е. Казанский, автор трехтомника «Всеобщие административные со-

ализации современной Одесской школы международного права стало возможно только с 1997 г., когда в рамках кафедры международного права и международных отношений тогда еще Одесской государственной юридической академии была начата целенаправленная и планомерная подготовка научных кадров и проведение научных исследований по специальности 12.00.11 — международное право, а также по международному частному праву.

Осознавая значимость и приоритетность международно-правовых исследований для украинского государства, обеспечивающих доктринальный фундамент международной правосубъектности Украины, президент университета д.ю.н, профессор С. В. Кивалов уделяет большое внимание развитию науки международного права как в рамках профильных кафедр, так и университета в целом. Непосредственно под научным руководством академика С. В. Кивалова разрабатывается проблематика имплементации международно-правовых стандартов правосудия в национальной правовой системе и вопросы международного уголовного права. Кроме того, академик С. В. Кивалов является докладчиком Комитета ПАСЕ по юридическим вопросам и правам человека по теме «Обеспечение жизнеспособности Страсбургского суда: структурные недостатки в государствах-членах».

После создания в 1997 г., именно кафедра международного права и международных отношений стала основным структурным подразделением академии, в котором был аккумулирован творчес-

юзы государств», учебника по международному праву, а в советское время важный вклад в восстановление научных исследований в области международного права внес профессор, д.ю.н. М. А. Нудель, с 1948 г. преподававший международное право и государственное право зарубежных стран на юридическом факультете Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова, исследовавший вопросы теории международного права, международной правосубъектности, международной защиты прав человека и разработавший концепцию «внутреннего права международных организаций» [1].

кий потенциал юристов-международников, ставший основой для проведения международно-правовых исследований и подготовки научных кадров в области международного права. Именно эта задача стала приоритетом для первого заведующего кафедрой профессора М. Е. Черкеса, который сумел воспитать целое поколение специалистов в области международного права.

Марк Ефимович Черкес (1930–2010) — автор многочисленных исследований по международному публичному, международному частному праву, конституционному праву зарубежных стран, автор неоднократно переиздававшегося учебника «Международное право». По инициативе Марка Ефимовича в стенах Одесской национальной юридической академии состоялась 23 апреля 2004 г. одна из первых конференций, посвященных осмыслению происходящих в международном праве изменений: «Международное право после 11 сентября 2001 года».

М. Е. Черкес обосновал изменение сущности современного международного права и предложил в качестве даты отсчета использовать события 11 сентября 2001 г. Как отметил ученый, само понятие «современное» отрицает стагнацию, означает привязку его каждый раз к новому миропорядку [2]. Ученый обратил внимание на негативные тенденции в международном праве, связанные с деструктивным и разрушительным воздействием на него международного терроризма.

М. Е. Черкес одним из первых в отечественной науке провел комплексное исследование публичных и частноправовых аспектов функционирования Интернета, в частности, рассмотрел вопрос влияния Интернета на реализацию и прав, и свобод; международно-правового регулирования защиты интеллектуальной собственности и смежных прав; свободы информации и ограничения ее распространения в Интернете: соотношение Интернета и средств массовой информации, Интернета и политической демократии.

Непосредственно М. Е. Черкес и его ученики разработали актуальные про-

блемы теории международного права, права вооруженных конфликтов, международного уголовного права, морского и экологического права, имплементации европейских стандартов в области прав человека, международно-правового противодействия терроризму, правосубъектности и деятельности транснациональных компаний, международного частного права.

За годы существования кафедры защищена одна докторская (Н. А. Зелинская, научный консультант профессор С. В. Кивалов) и десять кандидатских диссертаций (под руководством профессора М. Е. Черкеса: Т. С. Кивалова, С. Т. С. Амджад, А. В. Смитюх, Н. В. Дрёмина-Волок, Т. Р. Короткий, Н. А. Якубовская, Р. О. Герасимов, Л. Д. Романадзе; под руководством профессора Н. А. Зелинской: С. С. Нестеренко (в настоящее время — С. С. Андрейченко), Н. И. Севостьянова; под руководством профессора Т. С. Киваловой: А. В. Трояновский; под руководством профессора М. А. Баймуратова: В. Х. Ярмаки).

В настоящее время на кафедре проводят научные исследования два доктора и более пятнадцати аспирантов и соискателей, темами диссертационных работ которых являются: защита прав человека в международном уголовном процессе, защита информационных прав человека, международное экономическое право, международное здравоохранительное право, правовое регулирование труда моряков в международном частном праве, международно-правовая унификация норм о гражданской ответственности за ущерб, причиненный источником повышенной опасности и др.

На кафедре международного права и международных отношений в органичном единстве с задачами обучения студентов ведется научно-исследовательская работа в рамках НИР по теме «Прогрессивное развитие международного права в условиях глобализации правового пространства». Научно-исследовательская работа по теме «Научное и законодательное обеспечение эффективного исполнения решений и приме-

нения практики Европейского суда по правам человека» проводится сотрудниками кафедры международного права и международных отношений, а также кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения под руководством академика С. В. Кивалова.

В рамках научно-исследовательской работы кафедры подготовлены и изданы ряд монографий, среди которых следует отметить монографию М. Е. Черкеса «Правовое регулирование деятельности в Интернете», Н. В. Дрёминой-Волок «Юрисдикция международных уголовных судов и трибуналов», Н. А. Зелинской «Политические преступления в системе международной преступности», «Международные преступления и международная преступность», Т. Р. Короткого «Международно-правовая охрана морской среды от загрязнения с судов», Ю. В. Чайковского «Философские основы становления международного права», С. С. Нестеренко «Международно-правовая защита прав человека при осуществлении экстрадиции», издан учебник и учебное пособие по международному праву, сборники международно-правовых актов, подготовлены учебное пособие «Квалификационная работа юриста : методика написания и защиты» [3] и «Справочник защищенных диссертаций на соискание научной степени кандидата и доктора юридических наук по специальности 12.00.11 «Международное право» в Украине (1991–2012 гг.)» [4], опубликовано значительное количество научных статей и сообщений.

Исследования по теории и истории международного права проводят сотрудники кафедры международного права и международных отношений: Н. А. Зелинская, Т. С. Кивалова, Т. Р. Короткий, Ю. В. Чайковский, А. В. Трояновский, А. В. Плотников.

Профессор Т. С. Кивалова исследует проблематику принципов международного права.

Доцент Т. Р. Короткий провел структурно-системный анализ международно-правовой системы. В исследованиях ученого выявлены и проанализированы

принципы, присущие международно-правовой системе в целом на современном этапе ее развития: гуманизация, демократизация, экологизация и господство (верховенство) права, раскрыт комплексный характер этих явлений; предложена концепция «Jus inter civilisatione»; исследованы проблемы международно-правового сознания. Т. Р. Короткий занимается также изучением теоретических и методологических аспектов прогнозирования международно-правового регулирования.

Вопросы становления международного права и международного правопорядка в глобальном обществе исследует доцент Ю. В. Чайковский, который в 2009 г. защитил кандидатскую диссертацию «Становление международного права: философско-правовое исследование». Рассмотрение становления международного права в философско-антропологическом измерении привело Ю. В. Чайковского к выводу о генезисе идеи международного права в философии стоиков; доказано, что устойчивой общей тенденцией развития международного права является его гуманизация.

Проблематикой исследований доцента А. В. Трояновского стали вопросы источников международного права. Констатируя рост в современных условиях значимости проблемы источников международного права, ученый подчеркивает необходимость возрождения доктрины источниковедения международного права. Среди проблем, которые исследуются доцентом А. В. Трояновским, — вопрос соотношения международного договора и международного обычая, место международных договоров в правовой системе Украины, проблема недействительности договоров, заключенных с превышением полномочий, правовой режим односторонних актов государств.

В сфере научных интересов ассистента кафедры А. В. Плотникова входит общая теория международного права, право международных судебных органов, прецедентная практика международных судов. Аспирантка Е. Гайдей

исследует проблематику реализации универсальной юрисдикции.

В области международно-правовой защиты прав человека проводят исследования профессор кафедры международного права и международных отношений, д.ю.н. Н. А. Зелинская, заведующий кафедрой Н. И. Пашковский, к.ю.н. доценты кафедры: Т. Р. Короткий, А. В. Трояновский, С. С. Андрейченко, Н. И. Севостьянова, ассистент П. П. Войтович, соискатель Н. В. Сахиенко.

Профессор Н. А. Зелинская исследует международно-правовые стандарты прав человека в сфере уголовной юстиции, акцентируя внимание на созданной Конвенцией о защите прав человека и основных свобод правовозрастной системе, реализации права обвиняемого на защиту в международном и транснациональном уголовном праве. Важное место в исследованиях Н. А. Зелинской занимают проблемы функционирования международно-правового механизма защиты прав и законных интересов лиц, обвиняемых в совершении политических преступлений. Рассматривается проблема соотношения понятий «политические преступления» и «политические репрессии». Особый акцент сделан на том, что солидарность в противодействии преступности не должна перерастать в содействие политическим репрессиям.

Международно-правовые аспекты защиты биоэтических и экологических прав человека являются сферой научных интересов доцента Т. Р. Короткого.

Юрисдикционные вопросы защиты прав человека и привлечения виновных в их нарушении к ответственности находятся в поле зрения доцента А. В. Трояновского.

Доцент Ю. В. Чайковский изучает вопросы международных стандартов в сфере миграции и убежища.

Доцент Н. И. Севостьянова исследует особенности реализации права на индивидуальное обращение в Европейский суд по правам человека. В 2011 г. Н. И. Севостьянова защитила диссертацию на соискание степени кандидата

юридических наук на тему «Обращение в Европейский суд по правам человека как реализация права на правосудие». Исследователь разработала и ввела в научный оборот понятие международно-правового механизма доступа к ЕСПЧ в качестве триады объединенных между собой структурно-функциональными связями компонентов: юрисдикция Суда, субсидиарная природа Суда и условия приемлемости индивидуальных заявлений, соответствие которым является условием реализации права на обращение в ЕСПЧ. Доказано существование тенденции усиления конституционализации ЕСПЧ под влиянием практики приоритизации индивидуальных заявлений.

Ассистент П. П. Войтович исследует вопросы реализации информационных прав человека в международном праве. Сделан вывод о том, что ограничение прав человека на информацию может быть установлено государствами в целях, предусмотренных международным правом и согласно его принципам.

Соискатель Н. В. Сажиненко изучает концепцию права на здоровье и биомедицинских прав человека, а также международно-правовые механизмы их реализации через деятельность Европейского суда по правам человека.

Аспирант кафедры А. П. Шапорда исследует роль Международного суда ООН в обеспечении прав и свобод человека.

В направлении международного гуманитарного права проводят исследования сотрудники кафедры международного права и международных отношений доцент Т. Р. Короткий, ассистенты С. С. Процун, М. В. Грушко, Д. А. Коваль, соискатель К. В. Громовенко.

В работах докторанта Т. Р. Короткого исследованы генезис понятия и статуса участников вооруженных конфликтов, вопрос выделения категории незаконных комбатантов; обоснована необходимость закрепления их особого статуса.

Ассистент С. С. Процун осуществил историко-правовой анализ эволюции правового статуса лиц, участвующих в вооруженном конфликте, исследовал

особенности вооруженного конфликта с участием негосударственного актора и охарактеризовал правовой статус лиц, задержанных во время такого вооруженного конфликта.

Ассистент М. В. Грушко проводит исследование правового режима военнопленных. Сделан вывод о том, что генезис института военного плена свидетельствует о расширении понятия «военнопленный» в условиях возникновения новых видов вооруженных конфликтов. Выявлены особенности международно-правового режима женщин-военнопленных и детей — участников военных действий.

Ассистент Д. А. Коваль изучает вопросы защиты культурных ценностей в период вооруженных конфликтов. Аспирант исследовал исторические аспекты становления и развития международно-правовой защиты культурных ценностей, сделаны выводы об основных этапах и факторах, которые повлияли на формирование этого института международного гуманитарного права.

К сфере научных интересов К. В. Громовенко относятся вопросы международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных компаний.

В Национальном университете «Одесская юридическая академия» под руководством д.ю.н., профессора Натальи Анатольевны Зелинской создана школа международного уголовного права.

Профессор Н. А. Зелинская защитила в 2007 г. диссертацию на соискание ученой степени доктора юридических наук «Международно-правовая концепция международного преступления».

В исследованиях Н. А. Зелинской получила развитие концепция международного уголовного права и международной криминологии. Выделены подотрасли международного уголовного права: международное уголовное право *stricto sensu* и транснациональное криминальное право. Создана целостная международно-правовая концепция международных преступлений в контексте международного противодействия преступности. В интерпретации

Н. А. Зелинской понятие международных преступлений в широком смысле базируется на признании необходимости уголовно-правовой защиты основных общечеловеческих ценностей и охватывает все преступления, подлежащие солидарному уголовному преследованию государств или мирового сообщества в целом. В основе предлагаемой теории лежит подход, согласно которому сущность современного понятия международного преступления заключается в его относительной автономии от критериев преступного и наказуемого, содержащихся в национальном праве. Эта автономия может быть выражена в непризнании преступного характера действий, криминализованных национальным правом, с одной стороны, и международно-правовой криминализации деяний, не признаваемых преступными по национальному праву, — с другой. Осуществлена классификация международных преступлений, в основу которой положены два формальных параметра: характер юрисдикции, под которую подпадает правонарушение, и источник его криминализации.

В работах Н. А. Зелинской сформулирована концепция транснационального уголовного права и рассмотрены его материально-правовые, процедурно-организационные и превентивные аспекты; обосновано понятие «транснациональная криминализация», определено понятие «транснациональное преступление» как деяние, признанное преступным не менее чем в двух государствах, под юрисдикцию которых оно подпадает. Систематизированы международно-правовые стандарты криминализации транснациональных преступлений. Получили дальнейшее развитие исследования понятия международного преступления как основания международно-правовой ответственности индивида и доказано существование его модификаций: 1) «нюрнбергской», сконструированной нюрнбергским и токийским прецедентами; 2) «постнюрнбергской», сформировавшейся в постнюрнбергский период под влиянием национальной судебной практики и развития международного

права; 3) «гаагской», формирование которой связано с созданием и деятельностью международных трибуналов в Гааге и Аруше; 4) «римской», заложенной в Римском статуте Международного уголовного суда.

Нашла развитие концепция политического преступления как категория международного права и политической криминологии. Исследуются политико-криминологические аспекты терроризма и его международно-правовые характеристики. Рассматривается проблема соотношения понятий «политические преступления» и «политические репрессии». Существенное место в исследованиях Н. А. Зелинской занимают вопросы международно-правовой защиты прав человека в сфере уголовной юстиции. Особый акцент сделан на том, что солидарность в противодействии преступности не должна перерастать в содействие политическим репрессиям. Современная концепция международного уголовного права призвана обеспечить, с одной стороны, потребности в международной кооперации государств в уголовном преследовании лиц, совершивших тяжкие преступления, и с другой — предоставить защиту лицам, которые подвергаются политическим преследованиям. Исследуется процесс «европеизации» уголовного права, усиления влияния ЕС на развитие уголовного права государств-членов.

Рассматривая международно-правовой механизм противодействия транснациональной морской преступности, Н. А. Зелинская определяет пиратство как классическое международное преступление *jure gentium*. По мнению Н. А. Зелинской, целесообразным представляется безотлагательное принятие международной конвенции, которая сочетала бы в себе концепцию пиратства как основы универсальной юрисдикции, содержащейся в международно-правовом обычае и в известной мере отраженной в Конвенции об открытом море 1958 г. и Конвенции ООН по морскому праву 1982 г., с потенциалом международно-правовых соглашений по борьбе с преступностью.

Н. А. Зелинская — автор более ста двадцати научных работ, в том числе четырех монографий [5–8].

Заведующий кафедрой международного права и международных отношений к.ю.н., доцент Н. И. Пашковский разрабатывает вопросы формирования международного уголовно-процессуального права. Ученым доказано а) усложнение предмета правового регулирования международного уголовного права и структурирование последнего; б) институализация международного уголовного права путем создания специализированных международных организаций и международных уголовных судебных учреждений. Обосновывая выделение норм международного уголовно-процессуального права, к которым относит часть международно-правовых норм, регламентирующих юрисдикционную деятельность органов международной уголовной юстиции, Н. И. Пашковский делает вывод об их системном единстве и существовании структурно-функциональных связей как между собой, так и с другими нормами международного права, в частности международного уголовного права.

Особенности производства в международных уголовных судах являются предметом кандидатских исследований аспирантов О. П. Головки, А. Г. Зюкиной, О. А. Луценко.

В 2005 г. Н. В. Дрёмина-Волок под руководством профессора М. Е. Черкеса защитила кандидатскую диссертацию на тему «Юрисдикция международных уголовных судов и трибуналов», посвященную исследованию генезиса, доктринальных оснований, юридической природы, содержания и условий осуществления юрисдикции международных уголовных судов и трибуналов, выявлению основных тенденций и оптимального механизма ее развития. В результате анализа юрисдикции Нюрнбергского и Токийского трибуналов, международных трибуналов по бывшей Югославии и по Руанде, Специального суда по Сьерра-Леоне, постоянного Международного уголовного суда были сформулированы понятие юрисдикционного режима и

его принципы, среди которых выделены требования легитимности, целостности и единства. Продолжая свои исследования в области международного уголовного права, Н. В. Дрёмина-Волок рассматривает проблемы идентификации понятия «юрисдикция» государства как категорию международного права и обосновывает позицию, согласно которой в международно-правовом контексте установление и осуществление государством своей уголовной юрисдикции представляет не только правомочность (*legal power*), но и международно-правовое обязательство государства, вытекающее из международного договора или международно-правового обычая. Особое внимание уделяется универсальной уголовной юрисдикции государств, а также концепции преступлений ненависти («*hate crimes*») [9]. В настоящее время доцент Н. В. Дрёмина-Волок сосредоточила свои научные изыскания на феномене «императивизации» международного права, становлении и развитии норм *jus cogens*, а также на формировании концепции международного антидискриминационного права, которое в общем виде рассматривается ею как концептуально-целостный международно-правовой нормативный комплекс, регламентирующий международное сотрудничество в противодействии дискриминации и обеспечении справедливого равенства лиц и социальных групп.

Международно-правовой механизм защиты прав и свобод лиц при осуществлении экстрадиции является основным направлением исследования к.ю.н. С. С. Андрейченко, защитившей в 2010 г. кандидатскую диссертацию по теме «Международно-правовая защита прав человека при осуществлении экстрадиции». С. С. Андрейченко дала характеристику международной право-защитной системы института экстрадиции, состоящей из двух относительно самостоятельных компонентов: 1) норм международного права, направленных на обеспечение обоснованности и гуманности принятия решения об экстрадиции в запрашиваемом государстве; 2) норм международного права, направ-

ленных на обеспечение соблюдения международно-правовых стандартов прав человека в процедуре экстрадиции [10].

Характеристика отдельных элементов состава международных преступлений (преступлений, входящих в юрисдикцию международных уголовных судов) является предметом научных исследований аспирантов М. Н. Попова, А. В. Волчковой.

Проблемные вопросы международного морского права исследует доцент Т. Р. Короткий. Ученый изучает вопросы правового статуса и режима морских пространств, обеспечения безопасности мореплавания и защиты морской среды. Т. Р. Коротким проанализированы некоторые аспекты делимитации континентального шельфа в Черном море; правового статуса и режима Азовского моря и проблемы его разграничения; криминологические аспекты пиратства в районе Сомали и международно-правовые средства борьбы с ним; международно-правовые инструменты обеспечения безопасности мореплавания; международно-правовые аспекты использования возобновляемых источников энергии Мирового океана [11; 12].

Проблематику международного экономического права на кафедре международного права и международных отношений разрабатывают доцент Н. А. Якубовская и аспиранты Д. М. Чибисов, Е. В. Николенко, М. В. Чипко, В. Н. Письменная и А. А. Лакарова.

Доцент кафедры Н. А. Якубовская защитила в 2006 г. кандидатскую диссертацию на тему «Правовое регулирование деятельности многонациональных компаний». На данном этапе основное направление исследований доцента Н. А. Якубовской — международно-правовое регулирование деятельности государств, направленной на искоренение бедности в развивающихся странах и уменьшение разрыва в уровнях развития различных регионов мира. Наталия Алексеевна является автором монографии «International Development Cooperation: Implementing the Right to Development», которая посвящена меж-

дународному сотрудничеству в целях развития, рассматриваемому в качестве способа имплементации права на развитие [13].

Аспирант Д. М. Чибисов разрабатывает проблематику международно-правового механизма охраны прав интеллектуальной собственности в соответствии с положениями Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности.

В направлении права международной безопасности и права мирного разрешения международных споров проводят исследования к.ю.н., доценты А. В. Трояновский и А. Н. Гладенко. Доцентом А. В. Трояновским исследуется право мирного разрешения международных споров.

Доцент А. Н. Гладенко исследует вопросы внешней политики и политики безопасности Европейского Союза. В 2010 г. А. Н. Гладенко защитил кандидатскую диссертацию на тему «Международно-правовое сотрудничество Украины с Европейским Союзом в сфере общей внешней политики и политики безопасности». По его мнению, правовое регулирование наднациональных интеграционных процессов включает в себя систему механизмов, которые пристекают как от наднационального права, так (в большей степени), от национального и международного правового регулирования, что обуславливает специфичность процедур, субъектов и последствий наднациональной интеграции.

Международное право окружающей среды является сферой научных интересов докторанта Т. Р. Короткого, который исследует как общие вопросы экологизации международного права и формирования международного экологического правопорядка, так и специальные вопросы международно-правовой охраны морской среды [14].

В исследованиях Т. Р. Короткого обоснован объективный характер экологизации международно-правовой системы и международного права. Выявлено, что решение определенных глобальных проблем (экологической и, в частности, проблемы защиты Мирового океана

как части целого) необходимо рассматривать через призму особенностей глобального управления (регулирования сотрудничества) в части обеспечения эффективного правопорядка в Мировом океане как составляющей международного правопорядка в целом; обоснована международно-правовая природа норм резолюций, принятых по поручению или прямому указанию, содержащегося в международных конвенциях; усовершенствована классификация резолюций ИМО; исследован механизм имплементации международно-правовых норм по охране морской среды и сформулированы предложения по его совершенствованию.

В направлении международного здравоохранительного права проводят исследования доцент Т. Р. Короткий, соискатель кафедры международного права и международных отношений Н. В. Сажиненко.

Доцент Т. Р. Короткий и соискатель Н. В. Сажиненко обосновали концепцию международного здравоохранительного права. Исследована правовая природа Рамочной конвенции ВОЗ по борьбе против табака, вопросы имплементации Рамочной конвенции ВОЗ по борьбе против табака в Украине. Н. В. Сажиненко исследует международно-правовое регулирование сотрудничества государств в сфере здравоохранения.

Кроме того, на кафедре ведутся исследования в области международного частного права. Доцентами Н. И. Якубовской, Т. Р. Коротким и А. В. Трояновским по этой научной специальности были защищены кандидатские диссертации. В настоящее время ассистент О. А. Белогубова разрабатывает в своем диссертационном исследовании вопросы правового регулирования труда моряков, а ассистент Е. В. Мануилова — международно-правовой унификации и коллизионного регулирования возмещения ущерба, причиненного источниками повышенной опасности.

Кафедра международного права и международных отношений выступила инициатором проведения в Национальном университете «Одесская юриди-

ческая академия» научных конференций и семинаров по международному праву: научно-практической конференции «Международное право после 11 сентября 2001 года» (2004 г.); международной научно-практической конференции «Зона свободной торговли: Украина — ЕС» (май 2007 г.); научно-практических семинаров «Международное право в эпоху глобализации преступности и международная криминология» (2010 г.), «Международное право в эпоху глобализации: вызовы современности» (2010 г.); международного симпозиума «От Нюрнберга до Рима: международное правосудие после Великой Победы» (2010 г.); ежегодных международных чтений, посвященных памяти профессора П. Е. Казанского (2010, 2011, 2012 гг.); международной конференции «Развитие демократического общества после Нюрнбергского трибунала» (2010 г.); методологического семинара «Новый взгляд на периодизацию истории международного права» (2011 г.); международного научного семинара «Наднациональная юрисдикция и права человека» (2012 г.), международной научно-практической конференции «Правовое обеспечение эффективного исполнения решений и применения практики Европейского суда по правам человека» (2012 г.).

Специальные исследования, имеющие неразрывную связь с международным и международным частным правом, осуществляются в Национальном университете «Одесская юридическая академия» и на других отраслевых кафедрах (в пределах их специализаций).

Таким образом, формирование современной школы международного права в Национальном университете «Одесская юридическая академия», дальнейшее успешное развитие международно-правовых исследований (в том числе и в области международного частного права) имеют важное значение для обеспечения национальных интересов Украины и укрепления международной правосубъектности нашего государства. Именно поэтому президент Национального университета «Одесская юридическая акаде-

мий» академик С. В. Кивалов значительное внимание уделяет развитию науки международного права и сформировал коллектив преданных международному праву ученых, который с полным правом может называться «Одесская школа международного права».

Ключові слова: кафедра міжнародного права і міжнародних відносин, одеська школа міжнародного права, міжнародно-правові дослідження.

Розглянуті питання становлення сучасної одеської школи міжнародного права та її внесок у розвиток міжнародно-правових досліджень. Викладені основні наукові досягнення співробітників кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Рассмотрены вопросы становления современной одесской школы международного права и ее вклад в развитие международно-правовых исследований. Изложены основные научные достижения сотрудников кафедры международного права и международных отношений Национального университета «Одесская юридическая академия».

The problems of development of modern Odessa school of international law and its contribution to the development of international legal studies are discussed. The basic scientific achievements of the Department of International Law and International Relations of the National University "Odessa Law Academy" are presented.

Литература

1. Нудель М. А. Глава 6. Критика буржуазных концепций о положении физического лица в международном праве // Основные тенденции развития международной правосубъектности / Д. И. Фельдман, Г. И. Курдюков. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1974. — С. 139–166.

2. Черкес М. Е. Международное право после 11 сентября 2001 года // Между-

народное право после 11 сентября 2001 года : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, М. Е. Черкеса. — О. : Фенікс, 2004. — С. 5–6.

3. Кивалова Т. С. Кваліфікаційна робота юриста: методика написання та захисту : навч. посіб. з грифом МОНМС / Т. С. Кивалова, Т. Р. Короткий, М. А. Польовий. — О. : Фенікс, 2011. — 362 с.

4. Короткий Т. Р. Довідник захищених дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право» в Україні (1991–2012 рр.) : довід. / уклад., передмова, вступ: Т. Р. Короткий, Н. В. Сажієнко. — О. : Фенікс, 2012. — 166 с.

5. Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности : монография / Н. А. Зелинская ; ОНЮА. — О. : Фенікс, 2003. — 400 с.

6. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность : монография / Н. А. Зелинская ; ОНЮА. — О. : Юрид. л-ра, 2006. — 568 с.

7. Зелинская Н. А. Европейская конвенция о выдаче правонарушителей и национальное законодательство Украины в контексте защиты прав человека: раздел // Проблемы вхождения Украины в Европейское правовое пространство : монография / под ред. С. В. Кивалова, М. Е. Черкеса. — О. : Юрид. л-ра, 1999. — 116 с.

8. Зелинская Н. А. Международно-правовое определение терроризма: раздел // Социально-правовые аспекты терроризма : монография / под ред. С. В. Кивалова, В. Н. Дремина. — О. : Фенікс, 2003. — 232 с.

9. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : монографія / Н. В. Дрьоміна ; ОНЮА. — О. : Фенікс, 2006. — 223 с.

10. Нестеренко С. С. Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції : монографія / С. С. Нестеренко ; НУ ОЮА. — О. : Фенікс, 2011. — 192 с.

11. Международно-правовые аспекты безопасности мореплавания : монография / В. М. Прусс, В. Боевич, Т. Р. Короткий. — О. : Латстар, 2001. — 132 с.

12. Короткий Т. Р. Глава 12. Правовой статус Азовского моря и проблемы нормативно-правового обеспечения сотрудничества Украины и Российской Федерации

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

в сфере охраны и использования ресурсов Азовского моря // *Экономико-экологические проблемы Азовского моря : монография / И. А. Бердников [и др.] ; науч. ред. Б. В. Буркинский [и др.] ; НАН Украины, Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований, РАН. Южный научный центр. — О. : Фенікс, 2009. — 532 с.*

13. Yakubovska N. *International Development Cooperation: Implementing the Right to Development*. Lap Lambert Academic Publishing, 2012. — 104 p.

14. Короткий Т. Р. *Международно-правовая охрана морской среды от загрязнения с судов : монография / Т. Р. Короткий ; ОНЮА. — О. : Латстар, 2002. — 200 с.*

УДК 341.174

О. Вишняков,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

Х. Бехруз,

доктор юридичних наук, професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

КАФЕДРА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Кафедра права Європейського Союзу та порівняльного правознавства була заснована 1 березня 2004 р. в рамках здійснення європейського напрямку як основного вектора внутрішнього і зовнішнього розвитку України. Кафедра структурно входить до факультету міжнародно-правових відносин та юридичної журналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Кафедра права ЄС та порівняльного правознавства за час свого існування стала однією з провідних кафедр, яка забезпечує викладання таких основних дисциплін: «Право Європейського Союзу», «Порівняльне правознавство», «Право Ради Європи»; а також спецкурсів «Порівняльна адвокатура», «Порівняльне кримінальне право», «Порівняльне екологічне право», «Порівняльне трудове та право соціального забезпечення», «Порівняльна адміністративістика», «Порівняльне цивільне та комерційне право», «Система європейської безпеки», «Практика Європейського суду з прав людини», «Актуальні питання

порівняльного правознавства», «Правові основи ЄС», «Правове забезпечення державного регулювання». Крім того, вченими кафедри розроблені унікальні навчальні програми та методичні посібники з права Європейського Союзу, права Ради Європи, системи європейської безпеки та міжнародного бізнесового права англійською мовою, а цивільне право, торговельне та господарське право також і німецькою мовою.

Нині на кафедрі працюють 20 викладачів, серед яких чотири доктори наук, вісім кандидатів наук та вісім асистентів кафедри.

Вивчення цих дисциплін сприяє розширенню юридичного мислення, осмисленню державно-правових явищ та проблем, виходячи за рамки національного права, а також допомагає процесу інтеграції правової системи України в загальноєвропейський правовий простір.

Колектив кафедри проводить наукові дослідження за темою «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до європейського права».

Члени кафедри беруть активну участь у проведенні різних заходів, що спрямовані на становлення та зміцнення порівняльного правознавства як науки та навчальної дисципліни. Опубліковано багато наукових статей та науково-методичного матеріалу, присвяченого порівняльному правознавству у різних українських та зарубіжних видавництвах. Професор Х. Н. Бехруз та професор М. А. Дамірлі є членами редколегії журналу «Порівняльне правознавство» — додаток до журналу «Право України». Новим напрямком співробітництва у науковій площині стало видання електронного фахового часопису «Європейські студії та право», засновниками якого є УАЄС та університет (включено до наукових фахових видань України, член редколегії журналу — доцент Т. О. Анцупова, технічний редактор випуску — асистент О. О. Хоменко).

Кафедра представляє регіональний осередок Української асоціації Європейських студій та є одним з наукових центрів цієї всеукраїнської громадської організації. Головою осередку УАЄС в Одеській області, членом правління УАЄС є професор О. К. Вишняков, вчений секретар осередку — доцент Т. О. Анцупова. Члени кафедри беруть участь у міжнародних, республіканських наукових та науково-практичних конференціях, семінарах та засіданнях «круглих столів». Слід виділити організацію кафедрою міжнародної конференції «Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС: правові та економічні аспекти» (2007 р.), а також проведення науково-практичного семінару «Європейський Союз: 50 років після Римських договорів» 2007 р. (за спільної участі Асоціації болгар України та Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова); участь кафедри в якості співорганізатора Міжнародної науково-практичної конференції «Правове забезпечення ефективного виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що відбулася 15 вересня 2012 р. на базі Національного університету «Одеська юридична академія».

Члени кафедри підтримують міжнародні й всеукраїнські наукові зв'язки з організаціями та навчальними закладами, зокрема, з Російською і Українською історико-правовими асоціаціями (членом даних організацій є М. А. Дамірлі), з Українською асоціацією порівняльного правознавства (членом даної організації є Х. Бехруз, М. А. Дамірлі, О. М. Гладенко, І. С. Кривцова), Асоціацією болгар України, Інститутом законодавства та порівняльного правознавства при уряді Російської Федерації (неодноразову участь у міжнародних семінарах під егідою цієї організації приймали О. М. Гладенко, І. С. Кривцова, Н. Д. Янчук), з Одеським національним університетом ім. І. І. Мечникова (спільна участь в організації наукових конференцій, семінарів), з Донецьким національним університетом (О. К. Вишняков приймав участь у спільній підготовці навчального посібника з права ЄС) та ін. Великим внеском в розвиток міжнародних наукових зв'язків кафедри були, зокрема, зустрічі заступника керівника Місії Європейського Союзу з надання прикордонної допомоги Молдові та Україні Йоахима Хаака з деканом юридичного факультету Зальцбурзького університету (Австрія) Куртом Шмоллером, з Генеральним консулом Російської Федерації в Одесі О. Г. Грачовим та ін.

Навчальна література за науковим спрямуванням досліджень та дисциплін кафедри представлена більш ніж двадцятьма підручниками, посібниками та методичними вказівками. Особливо слід відзначити такі унікальні видання, як: «Право Європейського Союзу: Особлива частина» (за ред. М. Р. Аракеяна, О. К. Вишнякова, 2010 р. з грифом МОНіМС); «Право Європейського Союзу: учебник» (за авторством М. Д. Василенка, М. Р. Аракеяна, 2012 р. з грифом МОНіМС); «Порівняльне правознавство» (за авторством Х. Бехруза, 2011 р., з грифом МОНіМС); «Порівняльне екологічне право» (за авторством О. О. Сурілової, 2010 р.); «Право Ради Європи: таблиці, визначення, коментарі» (за авторством М. А. Дамір-

ДО 165-Ї РІЧНИЦІ ОДЕСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

лі, Т. О. Анцупової, 2007 р.); «Порівняльне правознавство. Практикум» (за авторством Х. Бехруза, 2009 р.); «Порівняльне правознавство: робочий зошит для студентів» (за авторством М. А. Дамірлі, І. С. Кривцової, 2011 р.) та «Право ЄС» (за ред. Р. А. Петрова, Київ-Могилянська академія, 2012 р.), у підготовці якого викладачі кафедри приймали участь. Також слід відзначити новий навчальний посібник, що написаний англійською мовою професорсько-викладацьким складом кафедри — «EU Economic Law» (Економічне право ЄС). Підготовлено більше десятка методичних рекомендацій та програм академічних курсів, у тому числі англійською та німецькою мовами.

За результатами наукових досліджень вченими кафедри було опубліковано ряд монографій: професор О. К. Вишняков «Правове забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України» (2007); професор Х. Бехруз «Исламские традиции права» (2006); професор Х. Бехруз «Основы цивилизационного подхода в сравнительном правоведении» (2007); доцент Т. О. Анцупова «Міжнародно-правове співробітництво Причорноморських держав: сучасний стан та перспективи розвитку» (2005); професор М. Д. Василенко (в співавторстві з С. Д. Василенко) «Геополітика України: монографія» (2007); професор М. Д. Василенко «Спеціальні господарсько-правові режими технопарків і технополісів: досвід України та зарубіжних країн» (2012).

Окремо слід відзначити, що викладачами кафедри надано ряд експертних висновків та пропозицій для Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя, Конституційного Суду України, Комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Президентові України. Наприклад, експертний висновок щодо проекту закону «Про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» (О. К. Вишняков та Т. О. Анцупова), експертні висновки щодо нового Кримінально-процесуального кодексу Ук-

раїни та нового Закону про адвокатуру (О. К. Вишняков та Ю. Ю. Акіменко).

Традиційною формою наукових пошуків співробітників кафедри стала участь у конференціях, круглих столах та симпозиумах (загальна кількість заходів, у яких прийнято участь, складає більше п'ятдесяти). Також не менш уживаєним стало опублікування наукових доробок у збірниках праць та періодичних наукових виданнях, загальне число яких дорівнює близько півтори сотні.

Кафедра бере активну участь у міжнародних проектах та грантах. Новою формою наукових зв'язків та співробітництва кафедри став Одеський регіональний осередок та секція права ЄС Української асоціації європейських студій, які функціонують у рамках кафедри вже майже шість років, результатом діяльності яких є міжнародні науково-практичні конференції, видання навчальних посібників з права ЄС під грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та інші проекти.

Співробітники кафедри є активними учасниками та представниками наукових інтересів не тільки нашого вузу, а й України на міжнародній арені і у відносинах з різними установами та закладами. Так, слід виокремити зв'язки з російськими вченими в рамках Російської історико-правової асоціації, Міжнародної асоціації порівняльного правознавства, Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії, які було налагоджено професором О. К. Вишняковим, професором Х. Бехрузом та професором М. А. Дамірлі. У контексті даних відносин можливо відмілити виступи професора Х. Бехруза та професора М. А. Дамірлі на 24-му Міжнародному конгресі асоціації філософів права (м. Пекін, 2009), та професора О. К. Вишнякова на Конференції Світового громадського форуму «Діалог цивілізацій» (м. Одеса, 2009).

Наукова робота кафедри та проведення нових наукових пошуків та розробок були б неможливими без участі молодого потенціалу кафедри, кістяк якого представлений викладачами, аспірантами, здобувачами та студентами.

За показниками діяльності вони при відносному зіставленні не поступаються старшим колегам, наприклад, орієнтована кількість опублікованих тез та доповідей становить близько ста двадцяти.

Своєрідною трибуною для їх виступів та ідей є студентський дискусійний клуб з права ЄС і порівняльного правознавства, що функціонує при кафедрі під керівництвом: з права ЄС — професора О. К. Вишнякова та асистента О. О. Хоменко; з порівняльного правознавства — доцента І. С. Кривцової, асистента А. О. Запорожченко, асистента О. М. Пожар. Декілька разів на рік проводяться засідання, присвячені актуальним питанням сучасного європейського права і порівняльного правознавства.

Наукові дослідження членів кафедри направлені на усебічне вивчення різноманітних аспектів наукової проблематики кафедри «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до європейського права», у рамках яких готуються різноманітні рекомендації, направлені на вдосконалення нормативно-правової бази процесів адаптації, а також викладення даного матеріалу у

рамках навчальних дисциплін студентам з метою підготовки сучасних професіональних юристів.

Ключові слова: право Європейського Союзу, порівняльне правознавство, наукові дослідження, навчальні дисципліни, наукові конференції та семінари.

У статті викладається загальна характеристика кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства: структура, склад, основні показники наукової і навчальної діяльності.

В статье излагается общая характеристика кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения: структура, состав, основные показатели научной и учебной деятельности.

This article describes the general characteristics of the European Union and comparative law department: structure, composition, basic indicators of scientific and educational activities.

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.12

В. Завальнюк,

кандидат юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права НУ «ОЮА»

ПРАВОВИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ЯК ПРОЯВ ПРАВОВОЇ АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ

Антропология вивчає серед іншого походження й історичну еволюцію людини. Існують такі цілком сформовані окремі її напрями, як фізична антропология, що містить палеонтологію, вчення про антропогенез і морфологію людини, і філософська антропология, що досліджує загальну природу людини у співвідношенні зі світом. Відносно недавно почала виростати і третя гілка антропологии — соціальна або культурна антропология, що формується на базі досягнень, насамперед етнографії та етнічної антропологии. Концептуальне її оформлення, перетворення в науку відбувається зараз, на наших очах [1].

Через своє особливе становище в природі і у світі людина повинна шукати способи врівноважити свою «поставленість на ніщо», керувати своїм життям, доробляти себе. Вона потребує штучного додатку. Робить вона це за допомогою своєї діяльності. Там, де є людина, неминує з'являється культура. Джерело культури — необхідність створення рівноваги між життєвими центрами і ексцентричним Я.

Так, на підставі антропологічного принципу стає можливим і розуміння культури як самостійної реальності, що розвивається за своїми законами.

Зафіксована криза західної традиції права змушує звернутися до питань різноманіття існуючого правового світу з його унікальними правовими культурами. При цьому в новому світлі постає проблема прав і обов'язків людини як найважливіших компонентів права [2].

Очевидно, ігнорування обов'язків у праві є настільки ж небезпечним, як і недооцінка ролі прав. Пізнання всього правового досвіду людства, врахування розбіжностей менталітетів, культур, економічних умов і політичної специфіки, що складаються на національному рівні, дає можливість уникнути ідей перебільшення однаковості. Тут розкриваються можливості юридичної антропологии, що не лише дозволяє виділити загальноправові тенденції, визнати правове різноманіття, а й врахувати антропологічний дуалізм сучасного права: на Заході — із визначальною роллю прав і на Сході — із визначальною роллю обов'язків. У зв'язку з цим мають враховуватися як специфічні риси національного правового розвитку України, так і її належність до євразійської цивілізації. Значущі особливості нашої політичної географії, для якої, по-перше, створене є результатом того чи іншого впливу; по-друге, традиційна орієнтація політики не на право, а на силу; по-третє, характерна постійна опозиція влади й народу. Одним із проявів антропологічного принципу, найважливіших якостей правової культури особи є розуміння громадянином єдності своїх прав та обов'язків, відповідне ставлення до реалізації того та іншого.

Відомо, що людину вивчають понад двісті наук, і кожна з них знаходить у ній свій предмет. Зрозуміло також, що для гуманітарних наук загальним об'єктом є не стільки сама людина, скільки людина, взята у співвідношенні з її соціальним

і природним оточенням. Так, філософія вивчає співвідношення «людина і світ», соціологія — «особистість і суспільство», соціальна психологія — «особистість і група», психологія — «індивід і його особистість», соціальна екологія — «людина і природа», етнопсихологія — «індивід і етнос», психоаналіз — «індивід і соціальне життя» та ін. Соціальна (культурна) антропологія досліджує питання взаємодії людини з культурою, в рамках якої вона існує і діє. Іншими словами, вона вивчає людину через призму її культури. Отже, в рамках співвідношення «людина — культура» її цікавить людина як природна істота, становлення її особистості в історії та конкретному соціальному середовищі, типові ситуації її взаємин з іншими людьми, які належать як до «своєї», так і до іншої культур, відхилення в її поведінці і діяльності від прийнятих у певній культурі ціннісно-нормативних координат. Це мікрорівень соціального життя.

В. С. Нерсисянц зазначає: «Правову культуру умовно можна назвати «другою природою» («другою натурою»). Але ця «друга природа» не механічна прибудова до базової «першої природи», а культурна трансформація, культуризація та культивуація усієї (єдиної) природи окремих людей і народів» [3].

Правова культура є втіленням засобів, способів і результатів юридичної діяльності. У правовій культурі виділяється зовнішня правова культура (периферійна правова культура), яку становлять позиції й цінності населення, і внутрішня правова культура (центральна правова культура), головний зміст якої визначає професійна юридична діяльність та її результати. Рівень розвитку правової культури багато в чому визначений змістом внутрішньої правової культури, її спрямованістю на особистість, цілісністю. Звідси відзначене науковцями значення юридичної еліти у вирішенні проблем правового розвитку, удосконаленні правової культури [4; 5].

Однак розуміння повсякденної культури людини неможливе без з'ясування принципових положень про культуру взагалі, її функцій, чинників розвитку,

взаємодії культур, розвитку символічних систем. Ці питання вивчає культурологія. Але культурологія досліджує культуру так, як політекономія вивчає економіку, політологія — політику, медицина — хвороби людини, тобто як області, хоча й зобов'язані своїм походженням і розвитком активності людини, але розглядаються поза самою людиною. Соціальна ж антропологія намагається дослідити саму людину у співвідношенні з продуктом її ж активності — культурою, прагне поєднати соціальне та культурне, вивчити чинники, механізми та ступені оснащення тих або інших соціальних процесів із використанням культурних атрибутів: цінностей, норм, зразків тощо. Інакше кажучи, вона ставить за мету інтегрувати навколо людини знання, насамперед із соціології, культурології, психології та етнографії [6].

Історичний процес генезису права, його буття та існування протікають у контексті загального культурного формування та розвитку людини. Право як культурний феномен — частина загальнолюдської культури. Правова культура, за визначенням В. С. Нерсисянца, — весь правовий космос, що охоплює всі компоненти правової форми суспільного життя людей. Вона полягає у здібності, вмінні жити за цією формою, якій протистоїть неформальна (невизначена, хаотична) фактичність, тобто докультурна та некультурна безпосередність (неупорядкована правовою формою) простота [3].

Людина розглядається в аспектах «людина — культура» і «людина в різних культурах». При цьому людина розуміється і як індивід, і як група («громадська людина»), і як особистість (культурна складова людини), і як родова істота («суспільна людина»). Конкретне застосування терміна залежить від контексту: таке розширення поняття «людина» дає змогу підвищити евристичні можливості основного терміна і водночас зберегти зміст категорії «людина» на всіх рівнях узагальнення. Проблемне ж у полі культури обмежується антропологічним розумінням культури, перш за все як ціннісно узагальненого

та соціально відібраного життєвого і професійного досвіду безлічі людей.

До речі, саме поняття «правова культура» викликає як схвалення, так і критику серед юристів. Нарікання пов'язані з тим, що «культура» — термін більш антропологічний і соціологічний, ніж юридичний. Інкорпоруєчи це поняття в правознавство, юристи неминуче погодилися з тими труднощами, які спричинила інтелектуальна операція з розробки та обґрунтування правової культури. Зокрема, її недоліки вбачаються в слабкій здатності до формалізації, чіткості та однозначності, а ці властивості понять, як відомо, юристами дуже шановані. Переваги ж, навпаки, полягають в тому, що правова культура сприяє ідентифікації правосвідомості, визначає правовий статус людей, впливає на правову діяльність і в підсумку слугує визначальним елементом правового середовища [6].

Сучасний етап розвитку правової культури українського суспільства характеризується ціннісною переорієнтацією зв'язків держави та людини. Вихідним стає людина, а держава покликана захищати її права. Формування сучасної правової культури передбачає насамперед її орієнтацію на права людини. Вирішення завдань із формування сучасної правової культури громадян залежить не лише від держави. У цьому напрямі також потрібні зусилля суспільства, кожної людини. Зрозуміти сутність правової культури можна лише, дивлячись крізь призму діяльності людей. Правова культура не існує поза людиною. Вона породжена тим, що людина постійно прагне шукати смисл власного життя і діяльності, удосконалювати себе і світ, у якому живе [7].

Правова культура є опосередковуючою ланкою між правовою дійсністю та правовою поведінкою особи. Від рівня правової культури залежить поведінка людей у сфері права. Правова поведінка особи дає змогу координувати суспільні та особисті цілі, інтереси та мотиви. Поведінка індивіда у правовій сфері визначається взаємодією та відповідністю суспільних і особистих засад, а також характером інтересів, цілей і мо-

тивів особи. Ідеологічні та психологічні компоненти правової культури особи, спираючись на її ціннісні орієнтири, сприяють переходу правових приписів у реальну поведінку людей.

Таким чином, хоча й не можна абсолютизувати креативність антропологічного принципу у праві, однак саме ця його властивість дає змогу знаходити консенсус в умовах культурного та правового розмаїття. Україна, входячи у світовий глобальний правовий простір, змушена діяти у мультикультурному правовому полі вже зараз.

Найважливіша функція правової культури — сприяти згуртованості суспільства, затверджувати загальний порядок і стійкість соціальних структур. Як довів один із найвідоміших західних антропологів А. Р. Радкліфф-Браун, головною метою людей є виживання суспільства, що досягається постійно функціонуючими соціальними структурами, зокрема через культурні форми [8].

Сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур. Відбуваються процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, юридичної освіти. Результати правової акультурації можуть бути позитивними й негативними. Глобальною акультурацією є рецепція права, під час якої відбуваються глибинні зміни у правовій культурі. Деформація правової культури під впливом іншої чи інших правових культур, що створює напруження в правовій сфері й ускладнює правовий розвиток, носить найменування правової декультурації [9].

Важливо зрозуміти, що правова культура плюралістична за своєю природою, через те, що носій правової культури — окрема людина є унікальною і неповторною у своєму бутті. Розвиваючи цю тезу, наголосимо на одному важливому висновку, що здається, на перший погляд, очевидним. Річ у тім, що право, правове регулювання та правова культура мають тенденцію «захоплювати» унікальне буття людини цілком, «нарошувати» в ньому свою присутність.

У цьому випадку людина інтегрується, організується і підпорядковується правовій культурі, яка її «захопила».

У світі налічується близько 200 національно-державних утворень, 4 мільйони громад місцевого значення та сотні мільйонів інших формальних і неформальних груп. При цьому кожна спільність має свою культуру, своє внутрішнє специфічне середовище, свої традиції і звичаї. Усе це соціальне різноманіття не могло не позначитися на правовідносинах. Тому правопорядок у кожній соціальній спільності набуває особливого неповторного забарвлення. У цьому і виражається правовий плюралізм. В абсолютному вигляді він є середовищем для саморегулюючого суспільства (громадське суспільство), кожен індивід якого самостійно, на власний розсуд обирає варіант поведінки, що найбільш адекватно відповідає конкретній життєвій ситуації [10].

У літературі викладаються різні думки з приводу сутності правової культури, механізму її формування та місця антропологічного принципу права у цьому процесі. Але ж в основу формування правової культури повинен покладатися антропологічний принцип, оскільки правова культура є барометром суспільного життя, і під цим поняттям мається на увазі ставлення конкретної людини до права, правової системи, причому це ставлення базоване на її переконаннях, цінностях, ідеалах. На думку багатьох авторів, правова культура є специфічним способом спілкування та співпраці суб'єктів політичного та правового життя суспільства, що виражене в різноманітних формах правомірної поведінки та мислення (свідомості), базованих на вільному виборі гарантованих законами правових засобів досягнення поставленої мети. Антропологізм правової культури і проявляється в тому, що правова культура особи дає змогу досягнути синтезу суб'єктивного права, що притаманне кожному, та об'єктивного права, що існує поза волею окремо взятого індивіда.

Правова культура становить певну міру знання законодавства, поваги до

законів, уміння правильно розуміти їх і застосовувати в точній відповідності до тих завдань, для вирішення яких вони були створені. Це — ступінь ознайомлення людей із правом, його розуміння, що забезпечує обов'язковість дотримання всіма особами правових вимог [11]. «Правову культуру можна уявити як сукупність цінностей, створених людьми в правовій сфері. У зв'язку з цим вона вбирає в себе об'єктивне і суб'єктивне право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правову поведінку суб'єктів, критерії політичної оцінки права та правової поведінки у функціонуванні і розвитку її складових частин. Тобто правову культуру можна визначити як сукупність цінностей права, створених людьми протягом розвитку суспільства» — констатує Г. П. Клімова [12].

Неможливо не погодитись із твердженням Ю. М. Тодики, що становлення України як правової, демократичної, соціальної держави передбачає високий рівень правової культури громадян, соціальних груп, усього суспільства [13].

Визначення правового плюралізму, які наводять різні автори, або часто грішать термінологічними неточностями, або надто розпливчасті й абстрактні. Найбільш точно і чітко визначення таке: правовий плюралізм — це співіснування в єдиному обмеженому просторі як юридичного права і права різних соціальних спільностей, так і права однієї соціальної спільності з іншими спільносними правопорядками. У цьому визначенні можна побачити, що правовий плюралізм розглядається «за вертикаллю» — співіснування юридичного права та спільного права і «за горизонталлю» — співіснування різних спільносних правопорядків. Такий поділ є умовним і необхідним лише для наукового аналізу. У реальності і «вертикаль», і «горизонталь» правового плюралізму становлять єдину правову конструкцію будь-якої держави.

Кожна соціальна спільнота через особливе мікросередовище і свою соціальну автономність формує свої ритуали, традиції, звичаї, а отже, і свою

культуру. Найбільш стійкою і стабільною формою соціокультурного життя людей є етнічна спільність. А оскільки сьогоднішні наукові праці з антропології права часто роблять право безформним, маючи на увазі під ним усе, що завгодно, то зв'язувати правовий плюралізм необхідно не з будь-якою спільністю, а лише з етнічною. Адже всі основні риси права найбільш явно виявляються саме в етнічних спільностях. При цьому та чи інша етнічна спільність має в результаті історично сформованих уявлень про світ традиції, своє право (спільносне право), що відповідає правовій свідомості членів цієї спільності і необхідне для їх існування в певних умовах, які становлять як зовнішні чинники (географічні, кліматичні, природні), так і соціально-економічні (демографічний стан, рівень розвиненості економіки, рівень освіти тощо).

Сьогодні правовий плюралізм виражається в тому, що майже в будь-якому суспільстві в межах однієї держави в результаті міграційних процесів або формування соціально-автономних територій, де «консервується» певна культура, живуть різні етнічні спільності: національні меншини, корінні нечисленні народи. Як вже згадувалося вище, кожна з цих етнічних спільностей має свою культуру, що відмінна від культур інших спільностей. Основною характеристикою етносу так само є його самосвідомість (колективна свідомість, що дає відчуття ідентичності) і стереотип поведінки, що визначає відносини усередині спільності і зв'язок між індивідом і спільністю загалом [14].

Саме ці психологічні риси етнічної спільності і формують її правову своєрідність, особливе спільнісне право, що відрізняється від права інших соціальних спільностей. Відомий фахівець у сфері порівняльного правознавства Рене Давид писав про те, що необхідно зважати на спосіб мислення в розумінні права: «Одна система може носити релігійний характер, і жоден законодавець не може змінити норм такого права. В інших країнах закони — лише модель, яку вважають за нормальне порушувати, якщо

того потребує звичай...» [15]. У кожній демократичній країні існує цілий комплекс юридичних норм, спрямованих на створення рівних можливостей розвитку всіх національних меншин. Законодавство більшості держав створює умови для захисту своїх прав корінними народами, іншими етнічними спільностями з метою збереження їхньої самобутності, розвитку їхньої культури. На жаль, багато законів, які спрямовані на підтримку культурної автономності етнічних спільностей, а також на створення умов для використання ними в деяких випадках своїх правових звичаїв, не діють. Це здебільшого обумовлене тим, що немає ще відповідних знань і досвіду для можливості паралельної реалізації норм різного права (юридичного, спільнісного, звичаєвого, общинного). Звісно, не слід надто ідеалізувати ситуацію правового плюралізму. Адже як будь-яке явище правовий плюралізм має свої негативні сторони. Особливо чітко вони виявляються тоді, коли натхненні ідеями правового різноманіття дослідники починають пропагувати за те, щоб скоріше ліквідувати юридичне право, щоб швидше дати волю розвитку спільнісного права. Такі автори часто в усьому обвинувачують державу і розглядають її виключно як зло для суспільства.

До проблеми правового плюралізму в практичному значенні необхідно підходити обережно, щоб не створити правового хаосу, тобто ситуації, за якої індивід тієї чи іншої спільності дотримуватиметься обов'язків виключно свого спільнісного права і вимагатиме прав, що визнаються в його спільності. Тому, щоб створити стабільне співіснування різних правопорядків, необхідно встановити відповідні вимоги до норм різного права. Вимоги до правової норми, що має можливість бути використаною паралельно з юридичним правом, і до створення умов формування саморегулюючого суспільства можуть бути такі.

По-перше, варто виявити й узагальнити норми спільнісного права (зокрема, норми звичаєвого права та норми общинного права) і уможливити їх застосування в юридичній практиці.

По-друге, необхідно ширше використовувати принцип «дозволене все, що прямо не заборонено законом» і в приватному юридичному праві використовувати тільки диспозитивні норми, що надасть можливості застосовувати спільнісне право.

По-третє, при врахуванні спільнісного права в процесі правотворчості необхідно насамперед звернути увагу на три основні умови: чи є необхідною та чи інша норма спільнісного права; чи можна її замінити «стандартними» юридичними правилами поведінки; чи не суперечить вона законодавству (насамперед конституційному).

Ключові слова: антропологія права, правова культура, правова поведінка, правовий плюралізм.

Дослідження поєднує плюралістичні підходи до пізнання права. Антропологія права також вивчає правову культуру, яка плюралістична за своєю природою, через те, що носій правової культури — окрема людина.

Исследование объединяет плюралистические подходы к познанию права. Антропология права также изучает правовую культуру, плюралистическую по своей природе, потому что носитель правовой культуры — отдельный человек.

The study combines pluralistic approaches to the knowledge of law. Anthropology of Law is also studying the legal culture and pluralistic in nature, so that the support of legal culture — individual.

Література

1. Пулян Б. Ю. Человек в контексте культурной (социальной) антропологии // Антропологическая экспертиза Российского законодательства : материалы Всерос. науч.-практ. конф. — Казань : Таглимат, 2005. — С. 43–45.
2. Копієвська О. Р. До проблеми формування правової культури особи в Україні // Держава і право. — 2006. — Вип. 34. — С. 105.

3. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. — М. : Инфра-Норма, 2002. — С. 43.
4. Оборотов Ю. Н. Философия права и методология юриспруденции // Проблемы философии права. — 2003. — Т. 1. — С. 43.
5. Городнича Л. С. Формування юридичної еліти в Україні та її візирцеві представники // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Право». — 2008. — Вип. 2 (4). — С. 38–42.
6. Пучков О. А. Юридическая антропология / О. А. Пучков. — С. 6–7.
7. Семитко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс / А. П. Семитко. — Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1996. — С. 7.
8. Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции : пер. с англ. / Альфред Реджинальд Рэдклифф-Браун. — М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2001. — С. 220–236.
9. Оборотов Ю. Н. Динамика правовой культуры // Актуальные проблемы политики : сб. науч. пр. — О., 1999. — Вип. 6–7. — С. 83–88.
10. Штурцев Ю. Юридико-антропологічне розуміння правового плюралізму // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали Першого всеукр. круглого столу (м. Львів, 16–17 верес. 2005 р.). — Л., 2006. — С. 302–309.
11. Соціологія права / М. І. Панов, Н. П. Осипова, Л. М. Герасіна [та ін.]. — К. : Ін Юре, 2003. — С. 151.
12. Клімова Г. П. Поняття і структура правової культури // Економічне, політико-правове і духовне життя в Україні та розвиток особистості : матеріали наук. конф. за підсумками виконання комплексної цільової програми, Харків, 12–13 квіт. 2001 р. — Х., 2003. — С. 50.
13. Тодика Ю. М. Конституційні засади формування правової культури / Ю. М. Тодика. — Х. : Райдер, 2001. — С. 70.
14. Садохин А. П. Этнология : учеб. для вузов / А. П. Садохин. — М. : Альфа-М : Инфра-М, 2004. — С. 80.
15. Давид Р. Основные правовые системы современности / Рене Давид, Камилла Жоффри-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Международ. отношения, 2003. — С. 16.

О. Сидоренко,

ст. викладач ВСП МК НУ «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри теорії держави і права НУ «ОЮА»

ДОГМА ПРАВА ЯК КОМПОНЕНТ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Поширення у сучасних умовах уявлень про кризові явища у праві, що виявляється через зростання плинності процесів у правовій сфері, лавиноподібне збільшення законодавства та інших правових приписів, ускладнення правового регулювання тощо актуалізує питання про те, чи зможе право віднайти свою нову якість і що саме може слугувати основою її набуття. Серед тих феноменів, на які має бути звернута увага і надія, — догма права, правовий феномен, який неодноразово виявляв свій вплив на процеси правового розвитку в історії людства. Догма права — структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена.

Методологічне значення догми права у правовій сфері зумовлене тим, що вона має нерозривний зв'язок із правовою реальністю. Необхідність дослідження таких зв'язків виявляється у всій системі юриспруденції, у тому числі у філософії права та загальнотеоретичній юриспруденції. При цьому відчувається потреба у створенні системи категорій і понять, які слугували б методологічною основою при дослідженні питань догми права у правовій реальності.

Означена проблема частково знайшла своє відображення у працях С. С. Алексєєва, Д. Д. Грімма, С. О. Муромцева, Ю. М. Оборотова, А. Ф. Крижановського, Й. О. Покровського та інших відомих дореволюційних та вітчизняних правознавців.

Незважаючи на те, що проблематика догми права є, без перебільшення, фундаментальною як для теорії юриспруденції, так і для юридичної практики, на пострадянському просторі практично відсутні її спеціальні дослідження, що, безумовно, ще раз підкреслює необхідність переосмислення догматичної проблематики.

Метою даної статті є виявлення місця догми права у структурі правової реальності. Для досягнення поставленої мети автор вважає за необхідне вирішення таких завдань: 1) дослідити існуючі у науковій літературі підходи щодо поняття правової реальності; 2) визначити структурно-функціональну зумовленість буття догми права у правовій реальності; 3) проаналізувати підсистеми системного підходу, на яких функціонує догма права.

Буття постає у вигляді різноманіття форм і типів реальності, історично доступних людині [1]. Правова реальність є способом організації та інтерпретації певних аспектів людського буття. Цей спосіб є реально існуючим внаслідок його високої значущості, оскільки за його відсутності розпадається людський світ [2]. Правову реальність як особливе буття не варто ані ототожнювати з емпіричною реальністю, ані виводити з неї, ані зводити до неї [3]. Для створення такого світу права, який надбудовується над емпіричною реальністю, юриспруденція, на думку Є. В. Спекторського, використовує цілу низку «презупцій, конструкцій і фікцій, досить далеких від емпіричної дійсності» [4].

На думку В. А. Бачиніна, правова реальність виступає у двох основних формах: об'єктивній (правові відносини і соціальні інститути та організації,

що їх обслуговують) та суб'єктивній (сфера правосвідомості з її нормами та цінностями) [5]. М. П. Орзіх зазначає, що об'єктивним феноменом право «виступає тільки гносеологічно: як явище, що існує поза і незалежно від свідомості суб'єкта, що пізнає, в якості «соціальної реальності»... «юридичного буття»... «об'єктивної реальності»... «специфічної соціальної реальності»... Цим вичерпується об'єктивність права» [6]. М. М. Цимбалюк також стверджує, що реальність права неможливо віднести ані до суб'єктивної, ані до об'єктивної реальності. Оскільки у першому випадку вона володіє зовнішніми опредмеченими формами, а в другому — має ідеальний характер. На думку вченого, «право конститується через взаємодію цих реальностей, а отже, не зводиться ні до однієї із сторін цієї взаємодії» [7].

У філософській і теоретико-правовій літературі наводиться широкий спектр визначень правової реальності. Так, під правовою реальністю розуміють:

— багаторівневий комплекс правових засобів (явищ і процесів), які функціонують в усіх їх структурних зв'язках із соціальною сферою держави, сукупність усіх форм юридичного буття суспільства. Правова реальність розглядається як антропологічна основа і простір права, що самоорганізується в систему [8];

— сукупність наявних у суспільстві правових явищ та породжених ними суспільних наслідків, процесів і тенденцій, які існують і функціонують у формі цілісної єдності й взаємодії правової активності, правового спадку і правової культури [9];

— юридичну надбудову або юридичну структуру суспільства, яка включає в себе усі без винятку правові явища, інститути й установи, у тому числі правові норми, правову культуру й ідеологію, правосвідомість, правовідносини, правову практику, правову психологію тощо [10];

— особливий зріз суспільної реальності, що поєднує у собі всі правові явища — як матеріальні, так і ідеальні [11] та ін.

Отже, правова реальність може розглядатися як особливий автономний світ права із своїми тенденціями, логікою функціонування й розвитку, що включає самостійні різновиди буття права: нормативну (інституціональну) реальність, реальність правосвідомості, реальність правової поведінки [12]. Правова реальність, на думку С. І. Максимова, складається з таких рівнів, тобто форм буття права: світу ідей (ідея права); світу знакових форм (правові норми і закони); світу взаємодії між соціальними суб'єктами (правове життя) [13].

Таким чином, правова реальність для усіх суб'єктів права має поставати як щось цілісне, монолітне, де ця монолітність забезпечується внутрішньою єдністю і узгодженістю між пластами правової реальності. Слушним є зауваження О. В. Петрова, що «будь-яка емпірична правова реальність за зовнішньою багатолітністю і динамічністю виявляє незмінний стрижень; містить у собі те необхідне, що робить її, де б і коли вона не існувала, самототожною, рівною, адекватною самій собі» [14]. Уявляється, що догма права є одним із пластів правової реальності.

Щоб простежити структурно-функціональну зумовленість буття догми права у правовій реальності, необхідно визначити її статус у контексті кожного з підходів до її розуміння. На думку Г. І. Іконнікової та В. П. Ляшенко, існують такі підходи до розуміння правової реальності: діалектико-матеріалістичний, феноменологічний, системний та сферний [15].

Найбільш доцільним з точки зору виявлення місця догми у правовій реальності, на нашу думку, є системний підхід, який полягає у виявленні горизонтальних та вертикальних зв'язків різних пластів права як комплексного явища. З точки зору системного підходу, правова реальність включає у себе такі підсистеми, на яких функціонує догма права:

— інтелектуально-психологічну, що функціонально забезпечує формування індивідуальної правосвідомості. На рівні правосвідомості догма існує як система

правових понять, аксіом та нормативних настанов, що трансформуються та розвиваються залежно від конкретної правової ситуації;

— нормативно-регулятивну, що формує реальність як систему правових нормативів, що об'єктивуються в людській діяльності, правових відносинах, системі позитивного права, джерелах права;

— соціально-результативну, що фіксує повноту включеності суб'єктів у догму, рівень сприйняття її компонентів та ступінь інтеграції правової сфери;

— організаційно-діяльнісну, що охоплює усі типи правової активності суб'єктів правової сфери: правотворчу, правозастосовну, правоохоронну тощо.

Широкий спектр включеності догми права в правову реальність вимагає системного аналізу усіх аспектів наведених взаємодій.

Догма права існує в структурі індивідуальної правосвідомості. Аксіоматика правосвідомості, запропонована свого часу видатним правознавцем І. О. Ільїним («аксіоми правосвідомості — суть її основні істини, яким у житті відповідають основні засоби буття, мотивування та діяння» [16]) та розвинена сьогодні у досить розгалужену систему знань, містить у собі ключ до розуміння того, яким чином догма права існує у глибинних, найбільш важливих прошарках правового мислення кожного суб'єкта.

За І. О. Ільїним, існує три аксіоми правосвідомості: Закон духовної гідності, Закон автономії, Закон взаємного визнання. За Законом духовної гідності кожен суб'єкт ставиться з повагою до себе та до свого народу, держави, а тому вона необхідна в приватній і публічній сферах. Закон автономії полягає у самовизначенні та запереченні сваволі у правовій сфері. Закон взаємного визнання вимагає ставлення до іншого як рівного собі [17].

Аксіоматика правосвідомості продовжує своє існування на рівні структури індивідуальної правосвідомості, що розкривається в єдності правової психології та правової ідеології — двох базисних блоків людського усвідомлення правової

реальності. І якщо сфера правової психології, в якій концентруються правові емоції, звички, усталені моделі поведінки та інші нерациональні психічні явища, у цілому виражає себе в правовій поведінці, то для правової ідеології власне понятійне мислення.

На думку О. Ф. Скакун, правова ідеологія є системою правових принципів, ідей, теорій, концепцій, що відображають теоретичне (наукове) осмислення правової реальності, усвідомлене проникнення в сутність правових явищ [18]. Таким чином, структура правової ідеології включає в себе усвідомлене осмислення правової реальності у вигляді правових ідей, правових принципів, теорій та переконань; проникнення в сутність правових явищ — правові поняття та категорії; розщеплення свідомості на правомірну та протиправну поведінку.

Формуючи значну частину правової ідеології, тим самим впливаючи на правове мислення суб'єктів у цілому, догма права неминує структурує правовий досвід кожного окремого індивіда. Прагнення до структурування є глибинною інтенцією людської свідомості. Сприйняття образів, отримання інформації про оточуючий світ, будь-яка дія і будь-яка думка людини завжди певним чином структурована, заглиблена у вир протиріч між раціональним та ірраціональним. Не є виключенням і правова сфера як особливий зріз людського існування. Тут структурування не просто пронизує усю правову матерію, але й відповідним чином впливає на мислення та поведінку суб'єктів правової сфери, спонукаючи їх діяти тим чи іншим чином.

Правові структури, якими б масштабними вони не були, завжди перебувають одночасно у двох просторах: раціональному логічному просторі (де знаходить своє вираження те, що називають юридичною логікою) та дискурсивному просторі (в якому формується правова реальність у її динамічних характеристиках). Очевидно, що ці два простори існування права не можуть бути автономними один від одного, але так само неможливою є їх повна дифузія. На нашу думку, не буде пере-

більшенню твердження, що більшість сучасних інтегративних правових теорій якраз мають на меті показати взаємодію цих двох просторів.

Отже, на рівні індивідуальної правосвідомості догма права не лише кристалізує поняття та категорії, не лише концентрує у собі засоби правового мислення, але й певним чином структурує сприйняття правової реальності, мотивуючи правову активність суб'єктів.

Правова активність суб'єктів виражається в системі правових відносин та правових ситуаціях, які актуалізують окремі елементи догми (норми, принципи, аксіоми) та визначальні правові цінності. Об'єктивація елементів догми права, їх перенесення з рівня індивідуальної правосвідомості на рівень поведінки, норми, індивідуального акту, породжує інший аспект буття догми у правовій реальності: нормативно-регулятивний.

Правотворчість може сприйматися як процес об'єктивації правосвідомості законодавця, і в цьому сенсі догма права отримує своє вираження в системі позитивного права. Позитивне право об'єднує в собі усе те право, що встановлюється як інститут, тобто або шляхом законотворчості, коли право походить від держави, або шляхом договору, коли право виникає як продукт узгодження волі окремих суб'єктів, або як соціальна практика, коли право виникає в результаті традиції чи звичаю, або як результат суддівської творчості. Як стверджував Н. М. Коркунов, позитивне право протиставляється суб'єктивній правосвідомості, і в цьому сенсі будь-яке позитивне право є правом об'єктивним [19]. Отже, поділ права на об'єктивне та суб'єктивне має на меті не лише вказати на характер суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, але й продемонструвати надсуб'єктивність правових положень, що функціонують у системі позитивного права.

Позитивне право як втілення його догми існує у вигляді системи джерел права. Показово, що сьогодні як ніколи актуалізуються не лише наукові розвідки у сфері теорії джерел права

[20], але й набувають нових рис та переосмислюються класичні інтерпретації джерельності права. Джерела права як втілення позитивованої догми постають у вигляді ієрархізованої системи, в якій одночасно функціонують правові норми загального та індивідуального порядків. У цьому контексті формулюються плюралістична теорія джерел права, сутність та основна ідея якої полягає у тому, що різноскерованість правового впливу, що стає результатом дії різних джерел права, підвищує ефективність механізму дії права.

Догма права, концентруючи у собі правові ідеї, поняття та смисли, об'єктивується у системі позитивного права, а далі — у джерелах права, набуває нових характеристик. По-перше, вона стає суб'єкт-об'єктною сутністю, оскільки виходить за межі окремої правосвідомості, виходить на рівень правового життя, безпосереднім чином втілюючись у конкретиці правових нормативів. Однак цей процес не може і не повинен обмежуватися законотворчістю.

Якщо процес створення законів, що в ідеалі включає в себе догматичну оцінку проектів, є досить дослідженим у сучасній юриспруденції, то за полем зору дослідників залишаються питання договірної нормотворчості, яка отримує зовсім інший механізм об'єктивації догми права. Як констатує Т. В. Кашаніна, договірна нормотворчість виступає не просто як процес узгодження волі, але як особлива форма реалізації індивідуальної правосвідомості, що виражається у координації та узгодженні розрізаних положень та дій, у встановленні єдиного розуміння тієї чи іншої події, факту чи поняття [21]. З позицій догми права це означає, що у договорі знаходить своє вираження локальна конвенціоналізація правових понять, що використовуються учасниками цього договору. Конвенційний характер правових понять трансформується на рівні договору у конвенційний характер дій та фактів — конкретних втілень понять.

Дещо інша картина спостерігається при аналізі реалізації догми права у судочинстві, коли судова практика

стає джерелом права. Відомі дискусії щодо значення судової практики для української правової системи не є предметом нашого дослідження, а тому слід зупинитися лише на тому очевидному аспекті, що, наприклад, конституційне судочинство має глибоко догматичний характер.

Дійсно, навіть більшість рішень Конституційного Суду України спрямована не на встановлення конституційності, а на тлумачення окремих понять, що містяться у законодавстві. На нашу думку, саме у цьому криється глибинний рівень правоінтерпретаційної діяльності (який характерний також для пленумів вищих судів) — конкретизація догматики з урахуванням потреб практики і, навпаки, практизація догми права, включення правових понять та категорій у процес дії права.

Однак найбільш яскраво у системі позитивного права догма виражає себе у такій формі, як принципи права. На думку А. М. Колодія, принципи права є вихідними ідеями існування права, які виражають найбільш важливі закономірності певного типу держави і права [22]. Таке теоретичне осмислення їх місця і ролі зводиться до визнання за ними властивості джерела права.

Прикладний характер загальних принципів права проявляється в їх прямій фіксації в конституціях, галузевих кодексах, поточному законодавстві національних правових систем романо-германської правової сім'ї. Дану тенденцію підтверджує аналіз норм українського законодавства. Так, зокрема, Основний Закон України закріплює у своєму тексті такі принципи, як гуманізм і прихильність основним правам людини (ст. 3, 21, 22), народний суверенітет (ст. 5), верховенство права (ст. 8), юридичну рівність (ст. 24), свобода дій («ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством») для громадян та обов'язковість здійснення владних повноважень лише в обсязі, прямо передбаченому Конституцією та законами для органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб (ст. 19) та ін. Перелік право-

вих начал-принципів наводиться в ст. 3 Цивільного кодексу України, а саме: неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини; неприпустимість позбавлення права власності; свобода підприємницької діяльності; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність.

Спрямованість системи джерел права та позитивного права взагалі на встановлення певного правового порядку породжує інший зріз правової реальності: соціально-результативний, у якому догма права виражається як інтегративна структура, що пов'язує суб'єктів права єдиною смисловою та понятійною системою. У цьому аспекті виявляється така властивість правової сфери, як цілісність, що не лише характеризується стабільністю та стійкістю правової системи, але й виражає єдність правового простору та мови права [23].

Догма права є площиною правових комунікацій між суб'єктами, оскільки цілісність правової сфери виражається не лише у ступені включеності суб'єктів у правове життя (правова активність), але й у кількості та характері їх взаємодій. У цьому контексті пропонується комунікативна теорія правового порядку, в якій соціальна цінність правового порядку досягається тоді, коли кількість комунікацій між суб'єктами досягає значення неможливості виходу з правового простору [24].

Таким чином, догма права, будучи на комунікативній основі включена до правової реальності, де вона виражена на рівні правосвідомості, системи позитивного права та правового порядку, як їх об'єктивного результату, трансформується у відповідні правові форми правових ідей, принципів та аксіом, джерел права та правових зв'язків.

Слід також наголосити на тому, що реальність догми права є багатовимірною. Вона є не лише індивідуальною (правосвідомість), міжіндивідуальною (правова мовна комунікація) та надіндивідуальною (позитивне право). У цьому виражається лише один аспект її включеності в правове життя. Інший

вимір цього процесу виражено у тому, що кожен індивідуальний правовий акт, наприклад договір купівлі-продажу товару, містить у собі конкретизацію універсальних догматичних понять договору, суб'єктивного права, юридичного обов'язку, принципів свободи та справедливості договору, постулат непорушності договору та безліч інших сутнісних правових конструкцій. Догма права завжди апіорно присутня в правовій реальності, виступаючи її матерією та ідейною основою.

Подальші наукові пошуки: 1) з'ясувати властивості догми права як компонента правового життя; 2) простежити зв'язок догми права та юридичної діяльності.

Ключові слова: догма права, правова реальність, правова ситуація, індивідуальна правосвідомість, правові відносини, правотворчість, позитивне право, джерела права, інтерпретаційна діяльність, правова активність.

У статті сформовано та представлено основні положення неклассичної теорії догми права, в контексті якої догма права сприймається як структурний зріз правової реальності. Зроблено висновок, що догма права на рівні правової реальності має характеристики нормативності (позитивне право), ситуативності (правова ситуація) та релятивності (правові відносини).

В статье сформированы и представлены основные положения неклассической теории догмы права, в контексте которой догма права воспринимается как структурный срез правовой реальности. Сделан вывод о том, что догма права на уровне правовой реальности имеет характеристики нормативности (позитивное право), ситуативности (правовая ситуация) и релятивности (правовые отношения).

In the article there are the main structures of nonclassical theory of a dogma,

which is considered to be a part of legal reality. There is a conclusion that a dogma of law as a component of legal reality has normative characteristic (positive law), situational one (legal relations) and comparative one (legal relations).

Література

1. Спиркин А. Г. *Философия : учебник / А. Г. Спиркин. — 2-е изд. — М. : Гардарики, 2002. — С. 235.*
2. *Філософія права : навч. посіб. / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов [та ін.] ; за заг. ред. О. Г. Данильяна. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — С. 170.*
3. *Оборотов И. Г. Темпоральные грани права : монография / И. Г. Оборотов. — Николаев : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. — С. 55.*
4. *Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. — Х. : Право, 2002. — С. 151-152.*
5. *Бачинин В. А. Философия права и преступления : учеб. для студ. юрид. вузов / В. А. Бачинин. — Х. : Фолио, 1999. — С. 118.*
6. *Орзих М. Ф. Личность и право / М. Ф. Орзих. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — С. 117.*
7. *Цимбалюк М. Правовая реальность та онтологія правосвідомості / М. Цимбалюк // Право України. — 2007. — № 12. — С. 23.*
8. *Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Эспада, 2007. — С. 327-328.*
9. *Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія : монографія / А. Ф. Крижанівський. — О. : Фенікс, 2006. — С. 13.*
10. *Марченко М. Н. Курс сравнительного правоведения / М. Н. Марченко. — М. : Городец-издат, 2002. — С. 30.*
11. *Крет О. В. Правовая реальность : онтолого-гносеологический анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / О. В. Крет. — Тамбов, 2007. — С. 11.*
12. *Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : монография / Ю. Н. Оборотов. — О. : Юрид. л-ра, 2002. — С. 276.*

13. Максимов С. І. *Правова реальність як предмет філософського осмислення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / С. І. Максимов. — Х., 2002. — С. 7.*

14. Петров А. В. *О методологических подходах к определению категории сущности права // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Сер. «Право». — 2003. — Вып. 1. — С. 73.*

15. Иконникова Г. И. *Философия права : учеб. для магистров / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. — М. : Юрайт, 2012. — С. 143–147.*

16. *Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. — М. : ИНФРА-М, 1998. — С. 147.*

17. Мельничук О. С. *Право та держава у концепції правосвідомості І. О. Ільїна : монографія / О. С. Мельничук. — О. : Фенікс, 2009. — С. 27–30.*

18. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. — 3-тє вид. — К. : Алерта : ЦУЛ, 2011. — С. 97.*

19. Коркунов Н. М. *Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов ; предисл. И. Ю. Козлихина. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. — С. 335.*

20. Марченко М. Н. *Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. — М. : Проспект, 2011. — 768 с. ; Разуваев Н. В. *Источники права: классическая и неклассическая парадигмы : монография / Н. В. Разуваев, А. Э. Черноков, И. Л. Честнов ; под общ. ред. И. Л. Честнова. — СПб. : ИВЭСЭП, 2011. — 172 с. ; Пархоменко Н. М. *Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. — К. : Юрид. думка, 2008. — 336 с. та ін.***

21. Кашанина Т. В. *Юридическая техника в сфере частного права (корпоративное и договорное нормотворчество) : учеб. пособие / Т. В. Кашанина. — М. : Норма, 2009. — С. 252–253.*

22. Колодій А. М. *Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — С. 27.*

23. Оборотов Ю. Н. *Целостность права и этапы его развития // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. — О., 1999. — Вип. 6, ч. 1. — С. 3–11.*

24. Арабаджи Н. Б. *Аксиологеми правового порядку: поняття та види // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. пр. — О., 2011. — Вип. 2. — С. 18–24.*

УДК 340:316.61-057.36

С. Скуріхін,

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри військової підготовки
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Збройні Сили України як інститут держави посідають особливе місце в її механізмі. Специфіка призначення і діяльності Збройних Сил, високі психологічні та фізичні навантаження під час військової служби, підвищене почуття обов'язку перед державою та інші чинники сприяють виокремленню військовослужбовців в окрему соціальну спільність. Правові аспекти посідають одне з найважливіших місць в існуванні цього інституту, оскільки проходження військової служби, взаємини між військовослужбовцями, військова дисципліна, несення бойового чергування, правила поведінки на полі бою та інші питання строго регламентовані в міжнародних договорах, законах і підзаконних актах. Сприйняття норм військового права та їх дотримання, формування правової активності та правової культури багато в чому пов'язані з процесом правової соціалізації військовослужбовців у специфічних умовах військової служби.

Термін «соціалізація» (від лат. *socialis* — соціальний) було введено французьким соціологом і філософом Е. Дюркгеймом для позначення процесу розвитку соціальної природи людини [1, 67]. Людина приходить у цей світ і вже застає такі, що склалися до неї, соціальні (у тому числі правові) ролі, державу, законодавство, сталі соціальні відносини. Щоб стати особою, вона повинна їх інтеріоризувати: не просто дізнатися про їх існування з підручників, але навчитися на особистому досвіді їх «грати» [2, 340]. Існує безліч різних трактувань

процесу соціалізації. Французький соціолог Г. Тард вважав, що в основі соціалізації лежить принцип наслідування. Американський соціолог Т. Парсонс вбачав у ньому процес інтерналізації суспільних норм, вбирання інформації про значущих Інших. Американський соціолог Дж. Смерзер зазначав, що соціалізація — це досвід, якого набули люди, і цінності, що усвідомлені ними і які потрібні для їх соціальних ролей [3, 202]. Нині соціалізація розглядається як «процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду — трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що накопичуються і передаються від покоління до покоління, процес включення індивіда до системи суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей» [4, 441]. Соціалізація дає людині можливість взаємодіяти з іншими людьми, а також сприяє передачі досвіду від покоління до покоління.

На теоретичному рівні виокремлюють механізми соціалізації, під якими розуміють сукупність соціальних процесів, що забезпечують функціонування соціалізаційного процесу. До їх числа належать: а) соціальна адаптація (від лат. *adoption* — пристосування) — процес освоєння індивідом соціальних ролей в соціальній організації, тобто організації взаємодій з іншими індивідами; б) ідентифікація (від лат. *identificare* — ототожнення) — процес фіксації, визначення індивідом усвідомленого і прийнятого сенсу його позиції в соціаль-

ному просторі; в) інтеріоризація (від лат. *interior* — внутрішній) — процес засвоєння соціальних ролей, тобто перенесення соціальних норм і цінностей у внутрішню нормативно-ціннісну структуру особи; г) цілеспрямованість — процес цілеорієнтації індивіда, а також напрацювання цілей і стратегії їх досягнення в соціальному просторі [5, 180].

У процесі соціалізації індивід постійно освоює нові соціальні статуси і засвоює тотожно їм соціальні ролі, що є необхідною умовою його успішного функціонування в суспільстві. Однією з фундаментальних сторін загальної соціалізації є правовий аспект соціалізації особи. Правова соціалізація при цьому є процесом включення індивіда до системи правовідносин цього суспільства, на основі засвоєння всієї правової культури цього суспільства [6, 114]. По суті, правова соціалізація ототожнюється з правовою інкультурацією — процесом, у межах якого індивід засвоює традиційні способи правового мислення і правових дій, що є характерними для правової культури, до якої він належить [7, 57]. Індивід отримує вже готові юридичні знання, уявлення, принципи, ідеї тощо, на основі чого у нього виникає схожий з типовим алгоритм правового мислення стереотип реагування на ту або іншу юридичну ситуацію. Стель юридичної думки, образ правового мислення, іманентно властивий їм зміст обумовлюють відповідну правову поведінку індивідів [8, 34].

Важливим підсумком правової соціалізації є орієнтація індивіда на правомірну поведінку. У процесі правової соціалізації відбувається заміна правомірної поведінки за примусом правомірною поведінкою, зумовленою особистісними переконаннями. Цілі правової соціалізації виявляються досягнутими тоді, коли індивіди, як зазначає Е. Фромм, «досягають такого типу поведінки, при якому вони хочуть діяти так, як вони повинні діяти як члени цього суспільства. Вони повинні бажати робити те, що необхідно для суспільства» [6, 114].

Завдяки правовій соціалізації індивід засвоює правові знання, норми, цінності,

які дозволяють йому функціонувати як повноцінному і повноправному члену суспільства. Зміст правової соціалізації особи охоплює засвоєння: а) юридичної мови соціальної спільноти; б) відповідних способів і методів мислення, властивих правовій культурі; в) форм раціональності і почуттів; г) прийнятих нею правових норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків і методів діяльності тощо [9, 410].

Процес правової соціалізації може бути стихійним і цілеспрямованим [10, 90]. При цьому цілеспрямована правова соціалізація є не що інше, як правове виховання. Розрізняють три форми правової соціалізації: 1) за допомогою навчання — полягає в придбанні елементарних правових знань і засвоєнні відповідних норм. При навчанні прищеплюється певний образ поведінки. Тут найактивніше себе проявляє держава, починаючи із закріплення в законодавстві відповідних норм, утворення державних інститутів і до створення розгалуженої системи загальної і юридичної освіти; 2) шляхом передачі досвіду — відбувається в результаті осмислення власних помилок і подій свого досвіду, а також життєвого досвіду навколишніх людей; 3) «символічна» соціалізація — ґрунтується на власних абстрактних уявленнях людини про право, державу, країну, націю [2, 341].

Індивід проходить процес правової соціалізації впродовж усього свого життя. Особливості й активність цього процесу залежать від багатьох чинників: віку, роду занять, рівня включення індивіда в правове життя. Так, залежно від віку індивід проходить ряд етапів правової соціалізації: у дитячому віці (первинна правова соціалізація); в отрочстві (вторинна правова соціалізація); у зрілому віці (третинна правова соціалізація) [2, 340–341]. При цьому «образ права», сформований в дитячому і підлітковому віці, у міру дорослішання людини доповнюється і зазнає змін, але ніколи не зникає повністю [11, 104].

Правова соціалізація пов'язана також із залученням і входженням людини в ту або іншу професійну групу. На форму-

вання особистості впливають характер праці, її предметний зміст, форми колективної організації, суспільна значущість результатів, розширення меж правового регулювання, притаманний їй технологічний процес, можливості для виявлення самостійності, ініціативи [7, 59].

Вступаючи на військову службу, індивід продовжує соціалізуватися. Процес правової соціалізації військовослужбовця зумовлений специфікою функціонування цього інституту. Об'єктивна необхідність у жорсткому і повному врегулюванні правовими нормами всіх аспектів життя і діяльності збройних сил визначає соціалізаційні процеси в армійському середовищі як правові. До особливостей правової соціалізації військовослужбовців зараховують характерні риси військово-правового і військово-соціального середовища, в якому здійснюється життєдіяльність індивіда, а саме: ціннісний зміст військової служби, який визначає яскраво виражену військово-професійну спрямованість правової соціалізації; жорсткий характер (по вимогах, змісту, настановах, за часом) норм, регулюючих взаємодію військовослужбовців; розвинену правову (знаково-символічну) систему регуляції діяльності; специфічний ціннісно-нормативний характер змісту соціального відбору індивідів для військової служби; соціальний контроль військової служби, що забезпечує суворе наслідування соціальних цінностей і норм; інтеграційний характер інституту військової служби; військово-соціальну організацію, що створюється в рамках інституту військової служби для залучення індивіда до військово-соціальної практики; правовий статус військовослужбовця і відповідні йому ролі; специфіку військової діяльності, що вимагає від військовослужбовця конкретних знань, навичок і умінь правового характеру; тотальний характер соціалізуючої дії служби [5, 181–182].

В умовах військової служби часто відбувається не поступальна соціалізація, а ресоціалізація індивіда, тобто засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість колишніх, недостатньо

засвоєних або застарілих. До чинників ресоціалізації в екстремальних умовах (за Ірвінгом Гофманом) прийнято зараховувати такі як: ізоляція (фізична або географічна) від зовнішнього світу; постійне спілкування з одними і тими ж людьми, з якими індивід працює, відпочиває, спить; втрата колишньої ідентифікації, яка відбувається через ритуал переодягання (зміна форми одягу); перейменування, заміна старого імені на «ідентифікаційний номер» (чи, наприклад, військового звання: рядовий, сержант, курсант) й отримання статусу: військовослужбовець, ув'язнений, хворий; зміна старої обстановки на нову, знеособлену; відвикання від старих звичок, звичаїв і звикання до нових; втрата свободи дій [5, 184].

У процесі правової соціалізації формується особистість військовослужбовця, відбувається його адаптація до нормативних вимог, що визначають умови й особливості військового життя. Адаптація до умов військової служби майбутніх офіцерів Збройних Сил України здійснюється у вищих військових навчальних закладах і у військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України. Особливості правової соціалізації курсантів — майбутніх офіцерів зумовлені особливостями організації спільної діяльності і спілкування в освітньому, культурному середовищі військових навчальних закладів, що моделюють форми взаємодії у Збройних Силах. Специфічними є й умови для формування особистісних сенсів, що визначають ставлення індивіда до світу, соціальної позиції, правових цінностей, самосвідомості, ціннісно-смыслового ядра світогляду тощо. На цьому етапі правової соціалізації відбуваються орієнтація курсанта у соціальному просторі як військовослужбовця, його підготовка до служби як офіцера Збройних Сил України. Курсант проходить і засвоює певні правові статуси: учень, підлеглий, днювальний, караульний, командир підрозділу тощо. Засвоєння цих статусів, прийняття військово-правових цінностей як власних сприяють формуванню особливого шару правової культури.

Від ступеня правової соціалізації курсантів багато в чому залежить їх орієнтація на правомірну поведінку. Розглядаючи умови реалізації правової норми, В. М. Сирих зазначає: по-перше, для того, щоб норма могла бути реалізованою, вона, передусім, має бути засвоєною учасниками правовідносин, переведеною у внутрішній план, закріпленою в мотивах, потребах, цілях індивіда. При цьому не лише норма, але й основні елементи правової системи повинні знайти відображення у внутрішньопсихологічних особливостях особистості. Механізми правової соціалізації створюють немовби основи правової поведінки громадянина. Важко переоцінити значення для правомірної поведінки соціалізації як процесу, що забезпечує інтерналізацію настанов і норм, і змінючої зовнішні санкції на внутрішній контроль. По-друге, безпосередньо перед ухваленням рішення громадяни співвідносять наявну ситуацію з нормою, приймаючи рішення на основі всього комплексу правових знань, сформованого ставлення до основних елементів правової системи, своєї позиції, інтересів, потреб, знання конкретного закону. Значною мірою характер цього рішення уже зумовлений мірою і характером соціалізації індивіда [6, 112–113].

Правова соціалізація курсантів характеризується вимогою цілісного й комплексного засвоєння і відтворення правового, соціально-професійного і культурного досвіду, що забезпечує їм адаптацію до умов мікро- і макросоціуму, що змінюється, іноді з діаметрально протилежними ціннісними орієнтирами і нерідко з прихованою ворожістю.

Слід зазначити, що соціалізація, у тому числі і правова, може мати і свою протилежність. Якщо сутність процесу соціалізації загалом підходить для засвоєння особистістю соціальних норм, цінностей, ролей, що схвалюються суспільством і спрямовані на його стабілізацію і нормальне функціонування, то категорія «асоціалізація» означає процес засвоєння індивідом певних антигромадських, асоціальних норм, принципів, негативних ролей, настанов,

стереотипів поведінки, які об'єктивно призводять до деформації громадських зв'язків, до дестабілізації суспільства [12, 55]. Протиріччя, що загострюється, між ціннісними орієнтирами, що формуються у військовому навчальному закладі (мир, честь, неприйняття насильства, загальне благо тощо), і ціннісними орієнтирами, що переважають у суспільстві (фінансове благополуччя, кар'єризм, досягнення особистої мети будь-яким шляхом тощо), ускладнює процес правової соціалізації курсантів. При недостатній увазі до вирішення цього протиріччя в навчальному закладі спостерігається заміщення у структурі правової соціалізації майбутнього офіцера позитивних цінностей негативними.

На ці процеси певною мірою впливають негативні армійські традиції, погляди неформальних лідерів, які часто культивують ці традиції, рівень конформності окремо взятого індивіда. Багато правових вчинків у процесі соціалізації пояснюються прагненням до самоствердження у військовому колективі, бажанням отримати визнання, повагу, підтримку товаришів по службі. Встановлено, що впливові групи або конформності піддаються більшою чи меншою мірою всі люди. Конформність — явище соціально-психологічного характеру — постійно є присутнім у будь-якій групі, а міра конформності залежить від роду постійних занять, віку, особистих психологічних якостей суб'єкта [13, 240–243]. Особи, що з різних причин відчужено ставляться до правових цінностей, можуть навчати курсантів військових навчальних закладів протиправній (злочинній) поведінці цілком свідомо, поступово залучаючи їх до протиправної діяльності. Подібний «учитель» може мотивувати злочинну поведінку позитивними, схвалюваними суспільством цінностями, наприклад, чесністю, справедливістю, турботою про ближнього, приховуючи при цьому істинні мотиви [12, 56–57].

Дія асоціальних чинників впливу на свідомість і поведінку курсантів військових навчальних закладів у правовій сфері веде до несумлінного ставлення

до професійних обов'язків, звільнення з лав Збройних Сил України, сприяє розвитку правових аномалій, підсилює ризики неправомірної поведінки, знижує рівень правової культури.

Після присвоєння курсантові офіцерського звання процес правової соціалізації не припиняється. Військова служба як соціальний інститут соціалізуючи впливає на офіцерський склад. Офіцер включається в нові мікро- і макрогрупи, освоює нові соціальні ролі і правові статуси (командир, начальник, фахівець, інженер, педагог, службова особа караулу та добового наряду тощо).

Уявляється, правова соціалізація офіцера Збройних Сил України має бути спрямованою на: а) адаптацію офіцера до специфічних умов діяльності військової організації, освоєння службово-професійних ролей, засвоєння нормативного регулювання всіх сфер військово-службової діяльності; б) інтеграцію всередині контактної соціальної спільності (взвод, рота, колектив офіцерів військової частини, штабу тощо), визначення свого правового статусу в груповому просторі; в) засвоєння правових норм, цінностей, правових традицій тощо, перетворення їх на внутрішні, інтеріоризовані регулятори правової поведінки всередині соціальної спільності; г) орієнтацію в правовому просторі шляхом формування власної системи ціннісних настанов, стратегічних життєвих цілей і засобів їх досягнення у багаторівневій перспективі.

Підсумком правової соціалізації офіцера є формування специфічних особистих якостей, необхідних для повноцінного виконання ним обов'язків, пов'язаних із забезпеченням захисту держави. На думку С. В. Назаренка, до таких якостей належать: 1) загально соціальні якості: людяність, справедливість, патріотизм; комунікабельність, доброта, чуйність, соціальна творча активність тощо; 2) військово-професійні якості: військова майстерність, кваліфікація, компетентність тощо; 3) військово-політичні якості: громадянськість, державність, дисциплінованість тощо; 4) моральні якості: честь офіцера, добросовісне ви-

конання військового обов'язку, бойове братерство, військове товариство тощо; 5) психологічні якості: витримка, характер, цілеспрямованість, воля, самостійність тощо; 6) фізичні якості: сила, витривалість, реакція тощо [5, 182]. Від рівня оволодіння цими якостями залежить професіоналізм офіцера, стан його загальної і правової культури.

У результаті проведеного аналізу правову соціалізацію військовослужбовців можна визначити як це цілісне й комплексне засвоєння і відтворення правового, соціально-професійного і культурного досвіду, що забезпечує військовослужбовцям адаптацію до умов військової служби, сприяє формуванню їх правової культури.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація, правова соціалізація військовослужбовців.

У статті здійснено аналіз особливостей правової соціалізації в умовах військової служби. Під час правової соціалізації формується особистість військовослужбовців, відбувається їх адаптація до нормативних вимог, що визначають специфіку військової служби. Від ступеня правової соціалізації військовослужбовців залежить їх орієнтація на правомірну поведінку.

В статті проаналізовані особливості правової соціалізації в умовах воєнної служби. Во время правовой социализации формируется личность военнослужащих, происходит их адаптация к нормативным требованиям, определяющим специфику военной службы. От степени правовой социализации военнослужащих зависит их ориентация на правомерное поведение.

In article features of legal socialization in the conditions of military service are analysed. During legal socialization the identity of the military personnel develops their adaptation to the standard requirements defining specifics of military service takes place. Their

orientation to lawful behavior depends on extent of legal socialization of the military personnel.

Література

1. Соціально-психологічні засади професійного спілкування офіцерів : навч. посіб. для курсантів / [А. М. Богуш, О. В. Мазурік, В. І. Паламарчук, С. К. Хаджирадева]. — О. : ОІСВ, 1998. — 88 с.

2. Крестовская Н. Н. Теория государства и права. Элементарный курс / Н. Н. Крестовская, Л. Г. Матвеева. — Х. : Одиссей, 2007. — 384 с.

3. Культурология : учеб. пособие / [Г. В. Драч, В. Е. Давидович, А. Н. Ерыгин и др.] ; под ред. Г. В. Драча. — М. : Альфа-М, 2003. — 432 с.

4. Философский словарь / [А. В. Адо, И. И. Андреев, Н. П. Аникеев и др.] ; под ред. И. Т. Фролова — М. : Политиздат, 1987. — 590 с.

5. Назаренко С. В. Социология : учеб. пособие / С. В. Назаренко. — СПб. : Питер, 2009. — 496 с.

6. Социология права : учебник / [В. М. Сырых, В. Н. Зенков, В. В. Глазырин и др.] ; под ред. В. М. Сырых. — М. : Юрид. Дом «Юстицинформ», 2004. — 464 с.

7. Правове виховання в сучасній Ук-

раїні : монографія / [А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2010. — 368 с.

8. Байниязов Р. С. Правосознание и российский правовой менталитет // Правоведение. — 2000. — № 2. — С. 31–40.

9. Дзьобань О. П. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / [відп. ред. В. Я. Тацій]. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. — Вип. 100. — С. 407–416.

10. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории : учеб. курс / Ю. Н. Оборотов. — О. : Астропринт, 1998. — 132 с.

11. Бабенко А. Н. Правовая социализация как процесс освоения правовых ценностей // Государство и право. — 2005. — № 2. — С. 104–106.

12. Баранов П. П. Правовая психология курсантов вузов МВД России : монография / П. П. Баранов, Л. В. Мещерякова. — Ростов н/Д : РЮИ МВД России, 2001. — 168 с.

13. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учебник / Ю. В. Чуфаровский. — М. : Новый Юрист, 1998. — 448 с.

УДК 342.925:347.956

І. Козій,

аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО
ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Адміністративне судочинство покликане забезпечувати дотримання державними органами та органи місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами прав громадян та охороняти непорушні засади Конституції України. Відтак, законодавство, що ре-

гулює порядок розгляду судами справ за участю суб'єктів владних повноважень, потребує постійного удосконалення. Право звернення до адміністративного суду з позовом щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, як складо-

ва права на судовий захист, визначено Конституцією України, статтею 55 якої, гарантовано право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Конституцією України, серед іншого, закріплено правовий статус суб'єктів владних повноважень, що можуть бути відповідачем у публічно-правовому спорі. Так, ст. 7 Основного Закону визнає та гарантує місцеве самоврядування в Україні, якому присвячено розділ XI Конституції України, яким визначено правовий статус органів місцевого самоврядування, порядок їх формування, сферу відання, матеріальну й фінансову основу та гарантії місцевого самоврядування [1]. Системний аналіз норм Конституції України дозволяє дійти висновку про те, що в ній місцеве самоврядування розглядається як багатогранне і комплексне політико-правове явище, що характеризується з різних сторін. Крім цього, розділ VIII Конституції України «Правосуддя» містить основні засади організації та здійснення судочинства в Україні. Зокрема, згадані положення встановлюють основоположні засади побудови судової системи та принципи здійснення судочинства, які стосуються всіх форм судочинства, у тому числі й адміністративного [1]. Таким чином, можна зазначити, що навіть за відсутності процесуальних норм Конституцією України закріплено основні засади провадження у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності органів місцевого самоврядування їх посадових та службових осіб.

Конституцією України закріплено право органів місцевого самоврядування приймати рішення, зокрема, ст. 141 Конституції України передбачено, що органи місцевого самоврядування у межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території. Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому

законом порядку з одночасним зверненням до суду [1].

Водночас правова основа процесуального порядку вирішення публічно-правових спорів за участі суб'єктів владних повноважень набула законодавчого закріплення із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАСУ), ст. 2 якого визначено, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [2]. Таким чином, законодавець установив, що у разі, якщо особа вважає, що її права, свободи та законні інтереси у сфері публічно-правових відносин порушено, вона може звернутися до суду з адміністративним позовом.

Слід зазначити, що встановлений КАСУ порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування ґрунтується на загальних правилах здійснення судочинства. Разом із тим, розгляду окремих категорій справ притаманні певні особливості, зокрема, ст. 171 КАСУ передбачено особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень [2].

Слід зазначити, що прийняття КАСУ, безперечно, зумовило новий етап у встановленні адміністративної юстиції України. Водночас недостатнє опрацювання доктриною адміністративного права та процесу понятійно-категоріального апарату судового адміністративного процесу обумовило неоднозначність сприйняття його окремих норм, що, у свою чергу, сприяє виникненню певних проблем у правозастосовній діяльності. Зокрема, постають питання, які

мають як суто теоретичний характер, наприклад щодо термінології кодексу, так і практичний — щодо визначення підсудності та підвідомчості справ, характеру спору, предмета оскарження, процесуального статусу окремих учасників адміністративного судочинства, змісту позовних вимог, меж та способу доказування тощо.

Із приводу термінологічної невизначеності КАСУ можна виокремити ряд понять, що потребують визначення або уточнення, зокрема, це необхідність визначення поняття нормативно-правового акта (далі — НПА), правового акта індивідуальної дії (далі — ПАІД), дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень, публічно-правового спору тощо.

Окремої уваги потребує більш чітке визначення змісту позовних вимог у справах щодо оскарження НПА, ПАІД, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, оскільки оскарження НПА та ПАІД органів місцевого самоврядування полягає в заявленні у відповідному позові конкретних вимог, які мають відображати правові наслідки задоволення позовних вимог. Проаналізувавши норми КАСУ із цього питання, слід сказати про термінологічну невизначеність позовних вимог, які може пред'явити позивач до відповідача — суб'єкта владних повноважень. Заслужовує на увагу проблема правильного визначення правової природи предмета оскарження у досліджуваній категорії справ, що обумовлена особливою правою природою органів місцевого самоврядування їх структурною побудовою, формою та змістом їх актів. Незважаючи на ґрунтовні дослідження учених щодо розрізнення понять НПА та ПАІД, на теперішній час виникають складності при їх правильному встановленні під час відкриття провадження в адміністративній справі.

До практичних проблем можна віднести проблеми визначення підсудності та підвідомчості адміністративних справ, що останнім часом є доволі актуальні для адміністративного судочинства. Зокрема, до них можна віднести спори,

пов'язані із земельними відносинами. Здавалось би, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010 вирішив, що до публічно-правових спорів, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, належать і земельні спори фізичних чи юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, пов'язані з оскарженням його рішень, дій чи бездіяльності [3]. Разом із тим єдина судова практика з розгляду таких справ знаходиться все ще на стадії свого формування. На переконання Р. Куйбіди, мотиви цього Рішення Конституційного Суду мають вплинути не лише на земельні спори з органами місцевого самоврядування, але й на всі інші спори щодо розпорядження органами влади державним та комунальним майном, зокрема приватизаційні спори [4]. Актуальність цієї думки підтвердив М. Смокович, повідомивши, що у зв'язку із прийняттям Закону від 04.09.2008 р. «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» (08.09.2011 р. до нього було внесено зміни, якими уточнено порядок передання гуртожитків у комунальну власність з метою наступної приватизації в них житлових приміщень їхніми законними мешканцями) виникли нові категорії публічно-правових спорів між особами, які мають право на приватизацію житла в гуртожитках, та органами, уповноваженими приймати такі рішення [5]. Із цього приводу, Вищій адміністративний суд України в Аналізі практики застосування адміністративними судами положень Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» від 28.09.2012 р. зазначив, що у практиці адміністративних судів не виникає ускладнень під час вирішення питання про юрисдикцію судів щодо вирішення цієї категорії справ. Водночас, як зазначає Генеральна прокуратура України, аналогічні справи суди розглядають у порядку цивільного судочинства [6]. Отже, можна констатувати, що з появою нових нормативно-правих актів у сфері регулювання тих чи інших суспільних правовідносин

виникають проблеми з визначенням підсудності та підвідомчості спорів, що виникають із цих правовідносин. Ключовою проблемою у цьому аспекті є постійна конкуренція судів різних юрисдикцій. Уявляється, важливим є оперативне вирішення цих питань як судами в межах однієї юрисдикції, так і між судами різних судових юрисдикцій.

Разом із тим О. С. Духневич зазначає, що в КАСУ не знайшло свого закріплення процесуальне вираження норм, які регулюють особливості провадження щодо оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, що призводить до існування низки проблем практики розгляду такої категорії справ у судах та зумовлює необхідність застосування процесуальних норм за аналогією. Для вирішення цієї прогалини науковець пропонує у главі 6 КАСУ унормування особливостей процесуального порядку розгляду та вирішення адміністративних справ щодо оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень [7]. Слід погодитися з цією думкою та вважати актуальним внесення до КАСУ відповідного розділу. Думається, що дії та бездіяльність суб'єкта владних повноважень, зокрема й органів місцевого самоврядування, становлять специфічний предмет оскарження. За таких обставин провадження у таких категоріях справ зумовлено саме особливістю предмета оскарження. Окрім того, видається, що КАСУ потребує визначення правових категорій «дії суб'єкта владних повноважень» та «бездіяльність суб'єкта владних повноважень».

Крім того, правовою основою оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування є ряд законів. До окремої групи необхідно зарахувати закони, що становлять правові основи організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні. Безперечно, основними серед них є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [8] та Закон України «Про доступ до судових рішень» [9].

Особливу групу у правовому регулюванні оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого само-

врядування становлять правові акти, що визначають правовий статус органів місцевого самоврядування, їх підрозділів, посадових осіб та інших суб'єктів управління. В актах, що визначають зазвичай компетенцію, основні завдання, функції та права названих суб'єктів управління, їх обов'язки сформульовано у самому загальному вигляді. При цьому дуже часто всі юридичні елементи статусу, що несуть різне організаційне та правове навантаження, не мають чіткого розмежування. Найчастіше, наприклад, зустрічається взаємна підміна таких понять, як «обов'язок» та «відповідальність». Нерозуміння необхідності правового забезпечення цих статусних документів призводить до помилок, що зводить нанівець юридичні можливості їх реалізації [10, 68].

Правовий статус органів місцевого самоврядування — це сукупність їх прав і обов'язків, які визначаються Конституцією України [1], Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11]. Окрім Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», правовий статус окремих органів та посадових осіб місцевого самоврядування регулюється цілим рядом законів. Формування сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад регулюється Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [12]. Права, обов'язки та повноваження депутата місцевої ради встановлює Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» [13]. Крім того, до цього переліку слід додати законодавчі акти, якими регулюється діяльність місцевого самоврядування — закони України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [14], «Про органи самоорганізації населення» [15] та інші.

Ю. В. Делія зазначає, що профільний закон про місцеве самоврядування є не зовсім послідовним у регламентуванні правових відносин місцевого самоврядування. Є випадки, коли він суперечить Конституції України, іншим законодавчим актам. При цьому виникають пра-

вові колізії, які необхідно розв'язувати шляхом внесення змін до законів [16].

Недостатнє законодавче забезпечення місцевого самоврядування в Україні негативно позначається як на розвиткові територіальних громад та активності населення у розв'язанні місцевих питань, так і в процесі правозастосовної діяльності суду при вирішенні справ щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Так, Т. Проценко виокремлює ряд причин неузгодження актів органів місцевого самоврядування із чинним законодавством. Зокрема, це недосконалість законів, неузгодженість, а в окремих випадках — пряма суперечливість законодавчих норм, нечіткість формулювань, що допускає двозначне їх тлумачення; нестабільність — численні зміни, що часто вносяться до законодавства; недостатня обізнаність депутатів, посадових осіб місцевого самоврядування із законами [17].

Проаналізувавши законодавство, можна виокремити ряд проблем у правовому регулюванні статусу органів місцевого самоврядування: 1) нечіткий розподіл повноважень між виконавчими органами; 2) дублювання повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; 3) великий масив, що іноді суперечать один одному, підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють порядок діяльності органів місцевого самоврядування; 4) правова невизначеність окремих понять; 5) відсутність достатнього правового регулювання щодо правового статусу окремих суб'єктів місцевого самоврядування; 6) відсутність чітко регламентованої процедури делегування повноважень; 7) невизначеність статусу рішень прийнятих на виконання делегованих повноважень. Відтак, регулювання правового статусу органів місцевого самоврядування має певні недоліки, що перш за все пов'язані з невизначеністю цілісної концепції з приводу правової природи, поняття та подальшого розвитку інституту місцевого самоврядування в Україні.

Компетенцію органів місцевого самоврядування спрямовано на вирішення

питань у багатьох сферах. Таким чином, суд при вирішенні питання щодо законності або відповідності акту вищої юридичної сили рішення органу місцевого самоврядування може використовувати практично всі галузеві закони.

Суспільні відносини, що виникають у процесі оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, регламентовано значною кількістю нормативно-правових актів, здебільшого підзаконного характеру. Серед них необхідно виокремити акти Президента України, що регулюють склад та структуру судових органів, а саме: Указ Президента України від 16.05.2007 р. «Про кількісний склад суддів адміністративних судів» [18], Указ Президента України від 16.11.2004 р. «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів» [19], Указ Президента України від 07.11.2002 р. «Про кількість суддів Апеляційного суду України, Касаційного суду України та Вищого адміністративного суду України» [20], Указ Президента України від 01.10.2002 р. «Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України» [21]. Необхідно також сказати про Постанову Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 р. «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» [22].

Поряд з іншими нормативно-правовими актами правовою основою оскарження рішень дій та бездіяльності органів місцевого самоврядування є також нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, зокрема це Положення про відділи управління та інші структурні підрозділи. За допомогою цих нормативно-правових актів суд може встановити межі повноважень конкретного органу та посадової особи місцевого самоврядування. Разом із тим майже всі дослідники при аналізі регулюючого впливу, наприклад, таких статусних актів, як положення про структурні підрозділи органів державного управління та особливо посадові інструкції, відзначають не тільки невизначеність по-

садових обов'язків і відсутність чіткого розмежування їх із функціями, правами і завданнями, але й часто невідповідність фактично виконуваних посадових обов'язків, закріплених у статусних актах управління [10, 68]. Погоджуючись із цією думкою, доцільно прийняти Типове положення про відділ, управління, департамент для того, щоби ці статусні акти повною мірою врегулювали діяльність цих структурних одиниць місцевого самоврядування. За дотримання принципу самостійності місцевого самоврядування зазначені типові положення можуть мати рекомендаційний характер. Таким чином, важливим є надання особливого значення порядку затвердження положень про структурні підрозділи органів місцевого самоврядування.

Серед нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування особливо необхідно виокремити Статут територіальної громади як особливий нормативно-правовий акт. Відповідно до ст. 19 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону може прийняти статут територіальної громади села, селища, міста, який підлягає державній реєстрації в органах Міністерства юстиції України [11]. У статутах можуть визначатися і закріплюватися положення, що стосуються питань місцевого значення, порядку формування та організації діяльності рад тощо. Разом із тим, думається, що є необхідним визначення однакових вимог до змісту цих нормативно-правових актів. Перші кроки щодо такого закріплення зроблено в Законі України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [23]. Зокрема, п. 9 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» встановлено, що до переліку повноважень асоціації серед іншого належить підготовка пропозицій щодо типових (примірних) статутів територіальних громад, положень про виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у місті рад, органи самоорганізації населення

[23]. Разом із тим вищезазначені питання потребують подальшого удосконалення.

Важливе значення при регулюванні окремих питань оскарження рішень дій чи бездіяльності місцевого самоврядування має судова практика. Зокрема, правову основу оскарження рішень дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування їх посадових та службових осіб становлять акти вищих судових органів — Верховного Суду України та Вищого адміністративного суду України. Зазначені акти можуть мати як нормотворчий, так і правозастосовний характер. Вони мають важливе значення, оскільки є ключовими орієнтирами у процесі правозастосовної діяльності судів нижчих інстанцій, є актами тлумачення процесуальних норм. Поряд із цим необхідно зазначити, що правову основу оскарження дій та бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування становлять рішення та правові позиції Конституційного Суду України.

Рішення Конституційного Суду України та його правові позиції, беззаперечно, мають важливе значення для праворозуміння та застосування під час вирішення публічно-правових спорів за участю органів місцевого самоврядування. Деякі з них стосуються правової природи органів місцевого самоврядування, їх рішень, порядку їх оскарження та скасування. Разом із тим суди при вирішенні питання щодо законності та відповідності актам вищої юридичної сили рішень органів місцевого самоврядування повинні зважати на рішення Конституційного Суду та правові позиції, викладені в них.

Виходячи із вищезазначеного, необхідно зробити висновок, що окремі аспекти правого регулювання провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування потребують подальшого законодавчого врегулювання. Зокрема, законодавство про місцеве самоврядування містить ряд прогалин, що призводить до негативних наслідків під час правозастосовної діяльності суду при вирішенні справ щодо оскарження

рішень дій та бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Разом із тим потребують подальшого удосконалення норми КАСУ, що регулюють порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, зокрема й органів місцевого самоврядування. Окрім того, вкрай важливим є законодавче визначення та закріплення понять НПА, ПАІД, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Ключові слова: оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень, закони, підзаконні нормативно-правові акти, органи місцевого самоврядування.

Правове регулювання оскарження рішень, дій та бездіяльності органів місцевого самоврядування здійснюється низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, які, у свою чергу, потребують детального аналізу та дослідження з метою виявлення та усунення недоліків у правовому регулюванні та подальшого удосконалення чинного законодавства України у цій сфері.

Правовое регулирование обжалования решений, действий и бездеятельности органов местного самоуправления осуществляется рядом нормативно-правовых актов различной юридической силы, которые, в свою очередь, требуют детального анализа и исследования для выявления и устранения недостатков в правовом регулировании и последующего совершенствования действующего законодательства Украины в этой сфере.

Rights of appeal decisions, actions and inaction of local authorities carried out a number of regulations of different legal force, which, in turn, require detailed analysis and research with the aim of identifying and addressing weaknesses in the legal regulation and further improvement of legislation of Ukraine in this area.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
3. Рішення Конституційного Суду України від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010 у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 13 Конституції України, пунктів "а", "б", "в", "г" статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
4. Где будем решать земельные вопросы? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-118/
5. Закаблук М. «Гуртовий» спір // Закон і бізнес [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zib.com.ua/ua/pda/11729.html
6. Аналіз практики застосування адміністративними судами положень Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» : узагальнення судової практики від 28.09.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
7. Духневич О. С. Правові засади провадження щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / О. С. Духневич. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11doctmc.pdf
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
9. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
10. Агеева Е. А. Юридическая ответственность в государственном управлении (социально-правовой аспект) / Е. А. Агеева

ева. — Л.: Изд. Ленинград. ун-та, 1990. — 144 с.

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

12. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10.07.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

13. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

14. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

15. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

16. Делія Ю. В. Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 [Електронний ресурс] / Ю. В. Делія; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2003. — Режим доступу: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/33556.html

17. Проценко Т. Питання правового регулювання місцевого самоврядування в

Україні [Електронний ресурс] / Т. Проценко. — Режим доступу: www.lawyer.org.ua/?w=r&i=12&d=448

18. Про кількісний склад суддів адміністративних судів: Указ Президента України від 16.05.2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

19. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів: Указ Президента України від 16.11.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

20. Про кількість суддів Апеляційного суду України, Касаційного суду України та Вищого адміністративного суду України: Указ Президента України від 07.11.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

21. Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України: Указ Президента України від 01.10.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

22. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

23. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 347.73

В. Хохуляк,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ XVIII СТОЛІТТЯ

Процес становлення та формування певної системи знань про суспільство безпосередньо зумовлений економічними та політичними обставинами, в яких дане суспільство функціонує й розвивається. Підтвердженням цьому є історія формування фінансово-правових поглядів у вітчизняній науці. При вивченні сучасного стану науки фінансового права, виробленні пріоритетів її подальшого розвитку особливо важливим є дослідження первісного етапу нагромадження знань про правове регулювання фінансової системи держави, що припадає на першу половину XVIII ст. Саме в даний історичний період з'явилися перші вітчизняні розробки з фінансово-правової проблематики, які заклали фундамент для подальшого інтенсивного розвитку науки фінансового права.

Питання становлення фінансово-правової думки у XVIII ст. досліджувались вітчизняними вченими дореволюційного періоду, зокрема такими, як С. І. Іловайський, В. О. Лебедев, Й. М. Кулішер, І. Т. Тарасов, І. І. Янжул, та рядом сучасних російських науковців, таких як: К. С. Бельський, О. Ю. Грачова, О. М. Козирін, В. М. Пушкарьова, І. В. Рукавішнікова, Е. Д. Соколова, О. А. Ялбулганов та ін. Однак сучасні дослідники звертаються до наукової спадщини видатних правників переважно при характеристиці становлення окремих інститутів фінансового права або

ж при дослідженні історії науки фінансового права в цілому.

У даній статті ставиться за мету дослідити процес формування фінансово-правових поглядів у вітчизняній науці XVIII ст. та визначити їх вплив на подальший розвиток науки фінансового права.

Визначальною рисою становлення вітчизняної науки фінансового права у період XVIII — перша половина XIX ст. було те, що самостійної фінансової системи в рамках національної економіки України не існувало — більшість українських земель входили до складу Російської імперії, а Галичина, Карпатська Україна і Буковина перебували у складі Австрійської імперії. Таким чином, суспільно-політичний стан і економічний розвиток українських земель визначались загальним станом і перетвореннями в імперіях, до складу яких вони входили.

Початок XVIII ст. характеризується надзвичайно потужними зрушеннями у суспільно-політичному та соціально-економічному житті європейських держав. В Австрійській та Російській імперіях майже одночасно утверджується абсолютизм як форма правління держави, що потребує акумуляції значних фінансових ресурсів на утримання армії та апарату державного управління. Формування фінансової та грошової системи супроводжується паралельним розвитком промисловості, будівниц-

твом доріг, суттєвою інтенсифікацією товарних відносин. Тобто відбувається процес утворення зародкових капіталістичних форм виробництва та обміну. Ці процеси стають багатим підґрунтям для появи уявлень, ідей, поглядів, які у своїй масі зводяться до спроб пояснити і узагальнити причини і наслідки існуючих фінансових перетворень, вплив на них різноманітних факторів, в тому числі — засобів правового регулювання фінансових відносин. Фінансова політика, що реалізовувалась державою шляхом нормотворчої діяльності, знаходить своє відображення в перших теоретичних моделях фінансової системи.

У Російській імперії процеси формування фінансової системи та вироблення єдиної цілісної фінансової і податкової політики припадають на початок XVIII ст. і пов'язані з правлінням російського монарха Петра I. Ведення численних війн, здійснення крупномасштабних державних перетворень супроводжувались постійною потребою у фінансових ресурсах. Для збільшення державної казни необхідно було розширювати доходну базу, запроваджувати ефективну систему фінансового контролю. Як відзначив член першої Державної Думи Росії професор Т. В. Локоть, «...як тільки енергія Петра Великого була спрямована у сторону фінансових заходів держави, так попередні основи податкової системи виявились недостатніми і його геній знайшов нову «систему», ще більш жорстоку, але зате в більшій мірі задовольняючу потребу держави у грошах, перш за все для створення постійної армії за європейським зразком» [12].

Глибокі, корінні перетворення основ фінансової системи Російської держави епохи Петра I знайшли своє відображення у наукових творах цього періоду, окремим предметом дослідження яких була саме податково-правова проблематика. Одним із найбільш видатних теоретиків російської податково-правової думки початку XVIII ст. вважається І. Т. Посошков. У своїй основній праці «Книга про бідність і багатство» він узагальнив власні ідеї, що були викла-

дені ним у всіх своїх попередніх роботах. Глава 9 книги — «Про царський інтерес» — присвячена дослідженню фінансової та податкової системи держави. Аналізуючи реалізацію фінансової та грошово-монетної реформ Петра I, І. Т. Посошков схвально ставиться до заходів щодо встановлення монополії на карбування монет, оголошення заборони на вивезення дорогоцінних металів та сировини, необхідної для вітчизняного товаровиробника, за кордон. Відповідно до уявлень вченого, зросту продуктивних сил і збільшенню багатства держави може сприяти розвиток вітчизняної промисловості, скорочення використання грошей на іноземні товари. Тому І. Т. Посошков пропонував активно впроваджувати заходи номіналізму (тобто одновладного встановлення вартості грошей государем) для боротьби проти засилля іноземних купців [15].

Неоднозначно І. Т. Посошковым було сприйнято здійснення податкової реформи в Російській імперії. З одного боку, він схвально сприймає запровадження у 1717 році подушної податі, якою замінялися всі існуючі прямі податки і суттєво збільшувалася сума доходів у казну. З іншого боку, вчений вказував на існуючі суттєві недоліки механізму її нарахування і спати, зазначаючи, що вона не враховує ні різниці отриманого доходу її платників — «ревізських душ», ні їх майновий стан. «Не може бути справедливим, — писав він, — що кріпосний селянин з трьома малолітніми синами буде платити податі у сумі двічі більшій, ніж його поміщик, у якого один повнолітній син» [14].

Теоретичні положення І. Т. Посошкова у сфері оподаткування зводяться до такого. При стягненні недоїмок слід не розоряти платника податків, а взяти з нього письмовий обов'язок про сплату платежу у чітко встановлені строки. Відстрочку ж слід надавати із нарахуванням відповідних відсотків. Державні податки слід стягувати відповідно до кількості землі, що знаходиться в обробітку, у зручний для платників час. Мислитель наголошував на тому, що збирання грошових коштів до казни

не повинен спричиняти розорення населення, оскільки це може призвести і до розорення держави. Податки слід стягувати у такий спосіб, щоб ніхто не залишився ображеним [1].

І. Т. Посошков стверджував, що видатки на утримання державних органів та суду не повинні погашатися за рахунок державної казни. Очевидно, дана позиція була відображенням існуючої протягом тривалого часу у Російській феодальній державі відкупної системи державних посад. За такої системи на державне управління та суд не здійснювались видатки з казни держави, навпаки — у доходній частині зазначалися надходження від продажу посад. Тому платня державного службовця, за словами німецького камераліста І. Г. Юсті, була за своєю природою не більше, ніж відсотком з розміщеного капіталу, що передавався у спадщину. Якщо ж посада надавалася іншій особі, а не спадкоємцям, то вона була зобов'язана викупити права останніх і відшкодувати збитки [18].

У середині XVIII ст. вагомий внесок у розвиток фінансово-правової проблематики вніс Олексій Якович Поленов. Як і в працях попередників, у роботах О. Я. Поленова при дослідженні фінансів головна увага зосереджується на проблемах оподаткування. У своєму дослідженні на тему «Про кріпосний стан селян у Росії», виконаному в 1766 році на тему, запропоновану Вільним економічним товариством, вчений вперше в історії вітчизняної фінансової науки використав термін «податок» (рос. — «налог»). Крім того, у вказаній праці, яка була нагороджена золотою медаллю («з написанням на ній імені автора») [17], О. Я. Поленовим детально проаналізовано існуючу в Російській імперії податкову систему, запропоноване власне бачення її удосконалення.

Досліджуючи соціально-економічне становище кріпосних селян, О. Я. Поленов підкреслював, що їх тяжкий рабський стан наносить шкоду і державі. Тому автор вважав, що якщо селянам надати землю у достатній кількості, то в результаті вони будуть свідомо і рівно

сплачувати встановлені податки і збори. Вчений формулює власну концепцію щодо удосконалення діючої в Росії системи податків на основі глибокого аналізу її стану та історичного процесу становлення. У зв'язку із цим він пропонує замінити подушну подать реальними податками, вважаючи останні такими, що у більшій мірі відображають майновий стан платника, є легшими у нарахуванні і сплаті. При цьому, як і фізіократи, О. Я. Поленов пропонує як об'єкт оподаткування доход, отримуваний від сільськогосподарської діяльності чи іншого використання землі. Він пише: «При встановленні податків слід діяти з особливою розсудливістю. Найбільша складність полягає в тому, що їх важко точно визначити з урахуванням відмінностей у майновому становищі сторін (платників). У зв'язку із цим, на мою думку, найкращим засобом при встановленні податків є запровадження десятої (чи якоїсь іншої) частини від продуктів землеробства» [13].

Стрижневим принципом побудови податкової системи в О. Я. Поленова є принцип суспільного добробуту. Чим більше збагачується народ, — писав учений, — тим більше можна збирати податків. Тільки так можна знайти справжній зміст співвідношення між податком і народним багатством. Це положення, як і інші ідеї вченого, за своїм змістом значно випереджали розвиток сучасних йому соціально-економічних відносин та наукових досліджень, а тому протягом довгого часу залишались незатребуваними суспільною практикою, майже забуті наукою. Вказане дослідження О. Я. Поленова опубліковане тільки через сто років після його написання у 1866 році, протягом тривалого часу не отримувало належної оцінки з боку дослідників, насамперед у силу існуючої суспільно-політичної ситуації. Підвищений інтерес до наукової спадщини видатного вченого проявився лише на межі XIX–XX ст., що пов'язано з бурхливим розвитком історичних та історіографічних досліджень у сфері фінансів та права. За справедливою оцінкою сучасних дослідників історії фі-

нансової науки, праця О. Я. Поленова «Про кріпосне становище селян в Росії» є найбільш яскравим твором у сфері теорії фінансів середини XVIII ст.

Знаменною віхою в історії становлення фінансово-правової науки була наукова, педагогічна та громадська діяльність видатного вченого і державного діяча — Семена Юхимовича Десницького. Унікальність його постаті підкреслюється також тим, що, будучи першим російським професором права, вчений є одним з небагатьох в історії вітчизняної науки, хто здобув наукові ступені магістра і доктора наук за кордоном. Так, «молодий Семен Єфимів син Десницького родом із України, з Ніжинських міщан», одержавши державну стипендію для навчання за кордоном, з 1761 року протягом шести років навчався в університеті Глазго, де опановував юридичні та філософські дисципліни, що викладалися «батьком класичної політекономії — А. Смітом» [7]. У 1765 році С. Ю. Десницький став магістром, а за рік — доктором права університету в Глазго [2]. Після повернення на батьківщину та успішно склавши у 1767 році іспит на право читання лекцій, С. Ю. Десницький протягом 20 років обіймав посаду професора права юридичного факультету Московського університету (з 1767 по 1787 роки) [11]. Вчений вперше розпочав наукову розробку російського права і викладання юридичних дисциплін на російській мові. При цьому він надав важливе значення у викладанні права практичному напрямку (аналіз діючого законодавства і юридичної практики).

Вагомість внеску С. Ю. Десницького у розвиток науки фінансового права важко переоцінити. Саме ним у науковий вжиток були введені поняття «фінанси», «бюджет», «кредит» та інші. Йому належить також перше у вітчизняній науці визначення фінансів. У праці «Уявлення про встановлення законодавчої, судової і наукової влади в Російській імперії» вчений пише: «Фінанси включають в себе досить об'ємний зміст: вони мають за мету надання державі належних і достатніх за її потребами доходів. При цьо-

му він підкреслює, що фінанси поділяються на дві частини: витрати держави та її доходи».

Власний аналіз фінансової системи С. Ю. Десницький розпочинає з державних видатків, акцентуючи на тому, що без видатків існування держави неможливе в принципі. Він вважав, що сума державних видатків є визначальною для формування суми державних доходів та пошуку джерел їх надходження. Відзначимо, що дана ідея витримала випробування часом і, як свідчить практика, знайшла своє відображення у фінансово-правовій політиці сучасних демократичних країн світу. Така позиція базувалась на його уявленнях про державу як соціальний інститут, що виник у результаті природного розвитку людського суспільства для здійснення певних корисних функцій, таких як охорона території, встановлення і забезпечення належного правопорядку тощо. Тому, вважав вчений, обов'язок кожного громадянина справно сплачувати податки випливає насамперед з існуючої суспільної необхідності: «...податки по суті є даниною, яку кожен громадянин сплачує для збереження не лише добробуту і спокою, але й власного життя» [3].

Прогресивністю відзначається також аналіз С. Ю. Десницьким окремих видів податків і зборів та принципів їх стягнення. Так, вчений негативно ставився до оподаткування предметів першої необхідності, наголошуючи при цьому, що необхідно надавати перевагу тим податкам, що стосуються всіх жителів держави і які поширюються на предмети розкоші. Продовжуючи ідейну лінію свого вчителя А. Сміта, він стверджував, що стягування податків повинно здійснюватись з обов'язковим врахуванням майнового становища платників із застосуванням прогресивних ставок. При цьому збирання податків повинен відбуватись з якомога мінімальними витратами.

Визначальне місце в історії вітчизняної науки займає розроблений С. Ю. Десницьким проект державних перетворень, в якому запропоновано розподілити всі державні органи за ознаками функцій державної влади на три

групи — органи законодавчої, судової і наказової влади. Особливо хотілось би відзначити пропозицію вченого щодо встановлення чіткого розподілу повноважень державних органів у сфері фінансів. Суть даної пропозиції полягала в тому, щоб віднести до повноважень Сенату як органу законодавчої влади повноваження прийняття законів щодо встановлення податків та здійснення загального контролю за виконанням бюджету. Важливу роль у функціонуванні фінансової системи держави С. Ю. Десницький відводив органам фінансового контролю. Як він зазначав, основою нагляду над фінансами є Ревізіон-колегія або контора, якій належить здійснювати особливий вид управління — охороняти порядок у сфері фінансів, знаходити зловживання в їх джерелах і примушувати всіх дотримуватися точності і економності у зборах і казенних витратах [4].

Паралельно з розробкою базових питань теорії, фінансів С. Ю. Десницький розробляє проект удосконалення російського фінансового законодавства і фінансової політики, що знайшло відображення в окремій частині його твору «О узаконении финансов» [9]. Відзначимо, що власні наукові погляди та ідеї Семена Юхимович реалізував не лише у громадській, а й у педагогічній діяльності. Будучи першим російським професором права на юридичному факультеті Московського університету та читаючи курс моральної філософії, вчений розкривав зміст таких проблем, як емісія грошей, збирання податків, кредитні правовідносини тощо [8]. У 1773 році С. Ю. Десницькому вдалось домогтись відкриття в рамках юридичного факультету Московського університету кафедри російського законодавства і розпочати читання лекційного курсу з даного предмета. «Незнання вітчизняного законодавства завжди вважалось безчесним для тих, кому держава довірила обов'язок виконувати і охороняти закон», — підкреслював вчений у своєму виступі «Юридичні роздуми про користь знання вітчизняного законодавства і про необхідність відновлення його в державних високозаступницьких училищах», з якою він

виступив на урочистому зібранні Московського університету 22 квітня 1778 року [6]. На його думку, студент-юрист обов'язково повинен оволодіти такими навчальними дисциплінами, як моральна філософія, натуральна юриспруденція, римське право і вітчизняне право, при цьому дані предмети обов'язково повинні вивчатись на основі застосування порівняльно-історичного методу наукового дослідження [5]. Таким чином Семену Юхимовичу Десницькому належить провідна роль у становленні науки фінансового права та вітчизняної юридичної науки в цілому. За фактичною одноставним визнанням дослідників його творчого та життєвого шляху постать С. Ю. Десницького є ключовою в історії правової науки і Російського просвітництва [10; 16].

Таким чином, досліджуючи процес формування фінансово-правової думки у вітчизняній науці протягом XVIII ст., відзначимо, що він зумовлений насамперед суспільно-політичними та економічними перетвореннями, які відбувались у даний період. Становлення абсолютизму, що зумовив необхідність ефективного функціонування розгалуженої і строго вибудованої системи державних фінансів, стимулював у науковому середовищі пошук нових ідей та принципів здійснення фінансової політики держави, які б використовувались у комплексі з іншими управлінськими та економічними заходами. Фінансово-правові погляди цього часу були продуктом та водночас віддзеркаленням фінансової системи держави і відображали практику правового регулювання насамперед податкових правовідносин. У той же час вироблені фінансово-правовою думкою XVIII ст. теоретичні положення заклали підвалини теорії науки фінансового права, стали методологічною основою її подальшого становлення.

Ключові слова: наука фінансового права, фінансове право, фінансова наука.

У статті досліджується процес формування фінансово-правових пог-

лядів у вітчизняній науці XVIII ст. Визначається їх вплив на подальший розвиток науки фінансового права.

В статті досліджується процес формування фінансово-правових поглядів в отечественной науці XVIII століття. Визначається їх вплив на подальший розвиток науки фінансового права.

This article explores the process of formation of financial and legal views in the national science XVIII century. Further defined by their impact on the development of the science of financial law.

Література

1. Гадниев Р. М. Проблемы развития финансово-правовой мысли России XVII — XVIII вв. // Финансовое право. — 2007. — № 3. — С. 8.
2. Грацианский П. С. Десницкий / П. С. Грацианский. — М.: Юрид. лит., 1978. — С. 8.
3. Десницкий С. Е. Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века. Т. 2 / С. Е. Десницкий. — М., 1952. — С. 326.
4. Десницкий С. Е. Представление о учреждении законодательной, судительной и наказательной власти в Российской империи / Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века / С. Е. Десницкий. — М., 1952. — Т. 1. — С. 331–332.
5. Десницкий С. Е. Слово о прямом и ближайшем способе к научению юриспруденции // Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века / С. Е. Десницкий. — М., 1952. — Т. 1. — С. 189–190.
6. Десницкий С. Е. Юридическое рассуждение о пользе знаний отечественного законоискусства, и о надобном возобновлении его в государственных высокопокровительствуемых училищах // Говоренное в торжественном Императорского Москов-

ского университета собрания 22 апреля 1778 года, юриспруденции доктором и публичным ординарным профессором Семеном Десницким. — М.: Унив. тип., 1778. — С. 3.

7. Злупко С. Талановитий українець — студент і однодумець знаменитого шотландця // Персоналії і теорії української економічної думки / С. Злупко. — Львів: Євровіт, 2002. — С. 55.

8. Каратаев И. К. Экономические науки в Московском университете (1775–1955) / И. К. Каратаев. — М., 1956. — С. 20.

9. Козырин А. Н. Формирование науки финансового права в России в конце XVIII — начале XIX вв. // История финансового права России: сб. ст. / под ред. А. А. Ялбулганова. — М.: Готика, 2005. — С. 12–13.

10. Коркунов Н. М. Семен Ефимович Десницкий — первый русский профессор права / Н. М. Коркунов. — М., 1894. — С. 12.

11. Коропецький І. С. Українські економісти XIX століття та західна наука / І. С. Коропецький. — К.: Либідь, 1993. — С. 34.

12. Локоть Т. В. Бюджетная и податная политика России / Т. В. Локоть. — М., 1908. — С. 151.

13. Поленов А. Я. О крепостном состоянии крестьян в России // Русский архив, 1865. — Изд. 2-е. — М., 1866. — Стлб. 535.

14. Посошков И. Т. О скудости и богатстве / И. Т. Посошков. — М., 1951. — С. 16.

15. Посошков И. Т. Книга о скудости и богатстве / И. Т. Посошков. — М.: Изд. дом «Экономическая газета», 2001. — С. 118.

16. Томсинов В. А. Семен Ефимович Десницкий (около 1740–1789) // Преподаватели юридического факультета Московского университета (1755–1917). — М.: Изд. дом «Городец», 2005. — С. 31.

17. Шугуров М. Учение и ученики в XVIII веке. (По поводу биографии О. Я. Поленова) // Русский архив. — 1866. — Вып. 3. — Стлб. 322.

18. Юсти И. Г. Система финансового хозяйства: пер. с нем. / И. Г. Юсти. — СПб., 1805. — С. 528.

УДК 347.922

І. Корнієнко,

аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ПРОБЛЕМАТИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
ЯК НАУКИ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Є. В. ВАСЬКОВСЬКОГО**

Творча спадщина Є. В. Васьковського багата здобутками у сфері цивільного судочинства. Наукові та методичні праці вченого, присвячені вивченню цивільно-процесуальних інститутів, зберігають свою цінність для юридичної науки та педагогіки до сьогодні. Варто відзначити, що інтерес до них не слабшає не тільки в Росії та Україні, але й за кордоном, зокрема у Польщі, де великий процесуаліст працював як університетський викладач та науковий експерт у справі кодифікації законодавства.

Творчість та практична діяльність Є. В. Васьковського у сфері цивільного процесу поки що недостатньо вивчена. Окремі статті (В. О. Томсінова, Г. Д. Ульотової, О. В. Гетманцева, І. С. Канзафарової, А. В. Васюк, Ю. С. Шемшученка, Я. М. Шевченко, М. К. Треушнікова) дають уявлення скоріше про біографічні дані ученого, що само по собі теж є важливим, але не вичерпують проблематику його творчої спадщини у сфері цивільно-процесуального права.

Привернення уваги наукової громадськості до творчої спадщини у сфері цивільно-процесуального права як науки та як навчальної дисципліни видатного представника одеської школи права Є. В. Васьковського, виявлення його внеску у розвиток зазначеної юридичної науки є завданням даної статті.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. у Росії наука цивільного процесуального права була однією з провідних галу-

зевих юридичних наук. Цей період був періодом розквіту юридичної науки, що було зумовлено соціальним запитом на право у країні, яка швидко йшла шляхом модернізації. Саме тоді фахівці у сфері цивільного процесу заклали міцний фундамент для розвитку цієї галузевої науки на тривалий період часу [1, 18]. Крім того, вони суттєво вплинули на удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства та практики його застосування і в цьому сенсі мають значення для вивчення історії права. І нарешті, вони створили можливості для підготовки практичних фахівців у галузі цивільного судочинства і підготовки майбутнього професорсько-викладацького складу.

Є. В. Васьковський був серед перших дослідників цивільного процесуального права в Російській імперії, але його роль у розвитку науки цивільного процесу довгий час замовчувалась з політичних міркувань, адже у пореволюційний час учений покинув межі Радянської держави. Тому, навіть за умов використання його наукових та педагогічних праць, на них не робилося посилань [2, 12].

На формування наукових поглядів Є. В. Васьковського вплинуло декілька факторів. По-перше, це вплив особистості його батька Володимира Миколайовича Васьковського, який був присяжним повіреним у Бесарабській губернії. Саме йому у 1913 р. Євген Володимирович присвятив свій «Курс цивільного процесу» із надписом «Дорогому бать-

кові до сорокової річниці його адвокатської діяльності». По-друге, це адвокатська діяльність, яка стала першим професійним заняттям Є. В. Васьковського по закінченні у 1888 р. юридичного факультету Новоросійського університету. Подібно більшості випускників, що обрали адвокатську стезю, він розпочинав як помічник присяжного повіреного, пізніше став присяжним повіреним з цивільних справ, продовжуючи у цьому плані сімейну традицію. Практичний досвід Є. В. Васьковського як адвоката-практика з цивільних справ став основою для написання ним багатьох наукових праць. На наш погляд, заняття адвокатською діяльністю розширили й коло наукових інтересів вченого, який за фахом почав займатися не тільки цивільним правом, але й цивільним процесом.

Однією з перших робіт вченого, присвячених проблематиці цивільного судочинства, був практичний посібник «Типові цивільні справи», який Є. В. Васьковський, займаючись адвокатською практикою в Одесі, створив на початку 90-х рр. XIX ст. разом із своїм однокурсником та колегою О. А. Бугаєвським [3, 298]. Із змісту цього посібника випливає, що практичну діяльність у сфері цивільного судочинства її автори розглядали як базовий матеріал для наукового осмислення та опрацювання.

Про схильність Є. В. Васьковського до дослідження цивільного процесу свідчать його наукові праці у галузі цивільного права. Так, перший випуск «Підручника з цивільного права» завершується розглядом проблем здійснення і захисту цивільних прав. Матеріал про здійснення та захист цивільних прав є доволі стислим. Натомість велику увагу приділено проблемам позову, доказів і доказування, судовим рішенням, а також багатьом іншим важливим процесуальним моментам.

Є. В. Васьковський був одним із не багатьох вчених, який одночасно розвивав науку цивільного права та науку цивільно-процесуального права. Разом з тим він намагався звільнити цивільний процес від впливу цивільного права [2, 13]. Неодноразово це відзначаєть-

ся у працях автора щодо визначення «сфери (меж) цивільного процесу», а саме вчений вказує на те, що у межах цивільного процесу розглядається спір як наслідок життєвого конфлікту, який має бути правовим. Тому в суді має розглядатися лише правова вимога [4, 3]. У подальшому це положення розглядалося в науці цивільного процесуального права як передумова права на позов.

У науковій спадщині Є. В. Васьковського як процесуаліста особливу увагу привертає «Курс цивільного процесу». Цю наукову працю було створено у нелегкий для її автора час. У лютому 1909 р. Євгена Володимировича було відсторонено від посади проректора Новоросійського університету на підставі рішення Кримінального касаційного департаменту Урядового сенату за обвинуваченням у службовій недбалості. Учений був позбавлений права займати державні посади протягом трьох років [5, 25]. Праця над підручником стала для нього певною віддушиною у цій складній життєвій ситуації. Перший том «Курсу цивільного процесу» було опубліковано у 1913 р., другий том цього підручника взагалі не вийшов. У передмові до нього Є. В. Васьковський писав: «Головним і безпосереднім завданням автора була догматична обробка чинного законодавства в області цивільного процесу» [4, 3]. Він вважав, що при цьому можна не удаватися до історичного методу дослідження, оскільки Судові статuti 1864 р. — головне джерело російського цивільно-процесуального права — повністю виключали використання нечисленних видань з цивільного процесу у дореформений період.

Поряд із завданням догматичної обробки законодавства про цивільний процес Є. В. Васьковський ставив перед своїм «Курсом цивільного процесу» також теоретичне завдання. На початку XX ст. у науці цивільного процесу (особливо в Німеччині) намітилася тенденція переосмислення деяких основоположних принципів цивільного судочинства, зокрема, правил колегіальності в організації суду, змагальності та усності судочинства [3, 299].

Тому деякі правознавці-процесуалісти намагалися переглянути основні категорії позовного провадження, зокрема поняття позову, здійснення права на позов. У науці цивільного процесу з'явився напрямок, представники якого прагнули представити цивільний процес як публічно-правові відносини між сторонами і судом. При цьому цивілістичне поняття позову, яке полягало у вимогах позивача до відповідача, процесуалісти прагнули замінити виключно процесуальним поняттям, що передбачало вимогу позивача до суду. З цього приводу Є. В. Васьковський мав особисту думку і намагався висловити її в «Курсі цивільного процесу».

Структурно «Курс цивільного процесу» складався зі вступу, двох відділів, які поділялися на глави і параграфи, та алфавітного покажчика. У вступі підручника автор обґрунтовує актуальність та доцільність написання підручника з цивільного процесу. Також вчений визначав межі сфери дії цивільного процесу. Неодноразово у вступі до курсу цивільного процесу вчений зосереджує увагу на способах вирішення спорів між суб'єктами права, віддаючи перевагу третьому способу. Цей спосіб передбачав звернення за допомогою суб'єктів права при вирішенні спору до державних органів, маючи на увазі судову гілку влади. Є. В. Васьковський вважав, що перш ніж взяти під захист позивача, державний орган має перевірити правомірність позовних вимог.

Є. В. Васьковський дійшов висновку, що коли приватна особа звертається до державної влади за захистом своїх суб'єктивних цивільних справ, перед державою стоїть дві завдання: по-перше, перевірити правомірність вимог позивача; по-друге, задовольнити ці вимоги, якщо вони будуть правомірними. Внаслідок цього, як зазначає Є. В. Васьковський, перевірка правомірності вимог приватних осіб у сфері їх приватних відносин у багатьох державах світу здійснюють спеціально уповноважені цивільні суди, діяльність яких організовано в порядку цивільного процесу.

Після аналізу основних видів судочинства Є. В. Васьковський зосереджує свою увагу на джерелах цивільно-процесуального права. Він поділяє всі джерела на основні та додаткові. До основних належать закони та підзаконні нормативно-правові акти. Головним основним джерелом цивільно-процесуального права автор вважає Судові статuti 1864 р. [4, 35]. Додаткове джерело цивільного процесу складає судова практика. Однією із переваг курсу було те, що Є. В. Васьковський здійснив детальний аналіз не тільки праць вітчизняних вчених-процесуалістів, а й зарубіжних авторів.

Окремої уваги у працях Є. В. Васьковського заслуговує вчення про позов, а саме про складові елементи позову. Так, згідно з вченням автора про позов, останній має складатися з трьох основних частин: змісту, предмета та основи [4, 267]. Змістом позову є дія суду, якої вимагає позивач, тобто винесення відповідного рішення. Виходячи з викладеного, Є. В. Васьковський класифікує позови за трьома відповідними видами: виконавчі, правоустановлюючі та правозмінюючі [4, 217]. Класифікація позовів, автором якої є Є. В. Васьковський, використовується багатьма сучасними вченими-процесуалістами у своїх наукових дослідженнях.

Відзначимо, що матеріал курсу цивільного процесу було в подальшому покладено в основу «Підручника з цивільного процесу», перше видання якого вийшло у 1914 р. Згодом указане видання було доповнене та перероблене і опубліковане у 1917 р.

Зазначений труд Євгена Володимировича Васьковського не можна вважати простим конспектом університетських лекцій, оскільки він є обґрунтованою, фундаментальною, органічною працею у галузі цивільного процесу. Структура підручника була зумовлена матеріалом, який автор підкріплює положеннями чинного законодавства, науковими працями вітчизняних та зарубіжних вчених та судовою практикою. У тексті книги гармонійно поєднані теоретичні питання цивільно-процесуального права та ре-

зультати практичної діяльності. Кожен розділ підручника наповнений особливим умінням Є. В. Васьковського надавати найскладнішим викладам дуже яскравої і стислої форми при збереженні наукової глибини в трактуванні досліджуваних питань у сфері цивільного процесу. Ця книга, безперечно, є значним вкладом у науку цивільного процесу. Про значення «Підручника з цивільного процесу» для сучасності свідчить, зокрема, включення фрагментів з нього до «Хрестоматії з цивільного процесу» за редакцією М. К. Треушнікова та численні посилання на нього у наукових дослідженнях сучасних вчених-процесуалістів.

Навчальні книги Є. В. Васьковського перевидаються і сьогодні. Не є винятком й «Підручник з цивільного процесу». Свого часу він був одним із перших видань, який на науковому рівні висвітлював цивільний процес як самостійну галузь права, його базові принципи та норми, тісний взаємозв'язок з цивільним правом і водночас відмінність від нього. Високий його рівень був відмічений багатьма вченими того часу. Зокрема, вчений-процесуаліст О. А. Бугаєвський визнав підручник з цивільного процесу Є. В. Васьковського найзмістовнішим серед всіх існуючих підручників з цивільного процесу, прекрасним посібником для юристів-початківців і останнім словом європейської процесуальної науки [6].

Такої ж думки щодо наукової праці Є. В. Васьковського з цивільного процесу був російський вчений, фахівець у галузі міжнародного процесуального права цивільного процесу Т. М. Яблочков. «Курс цивільного процесу» Є. В. Васьковського він уважав зразковим підручником з цивільного процесу [7, 295].

Незаперечним є внесок Є. В. Васьковського у визначення поняття цивільного процесу, яке є базовим, фундаментальним. Так, на думку автора, під цивільним процесом слід розуміти сукупність юридичних норм, які визначають устрій та діяльність цивільних судів і діючих при них допоміжних органів у трьох напрямках (видах) судочинства,

а також науки цивільного процесуального права — як науки, яка досліджує це право [8, 218]. З огляду на надане Є. В. Васьковським поняття цивільного процесу можна зробити висновок про те, що сучасні визначення цивільного процесуального права як галузі права і як науки у дослідженнях сучасних вчених-процесуалістів багато у чому подібні.

Серед інших розроблених ученим положень науки цивільного процесуального права виокремлюються погляди Є. В. Васьковського на інститут свідків. Вони є базовими у теорії та практиці науки цивільного процесуального права і у наш час. Так, відповідно до вчення Є. В. Васьковського під показаннями свідків слід розуміти повідомлення відносно фактичних обставин процесу, які заявляють особи, що не беруть у ньому участі.

Вважаємо за необхідне відзначити той момент, що Є. В. Васьковський одним із перших вчених-процесуалістів у своїх працях з цивільного судочинства розробив положення щодо оцінки показань свідків. Так, згідно з принципом вільної оцінки доказів, сила показань свідків визначається судом не згідно зі встановленими формальними шаблонами, а відповідно до внутрішнього сумніння, повноти та достовірності самого свідчення [8, 303]. Причому, на думку Є. В. Васьковського, для того, щоб вищі інстанції змогли перевірити правильність рішення суду, суд першої інстанції зобов'язаний надати у своєму рішенні підстави, згідно з якими він надав перевагу показанням одних свідків над іншими.

У 1917 році вийшло у світ друге видання «Підручника з цивільного процесу», доповнене і перероблене автором. Воно суттєво відрізнялося від першого видання. Автор удосконалив систему і стиль викладення матеріалу підручника, врахував зміни, внесені до російського законодавства у 1915–1916 рр., а також використав практику розгляду цивільних справ Сенатом. Деякі розділи первинного тексту підручника піддалися глобальній переробці, зокрема перший розділ, присвячений судоустрою. Це

було пов'язане перш за все із змінами, що відбулися у чинному законодавстві і стосувалися реформування судової системи.

Також серед праць Є. В. Васьковського у галузі цивільного судочинства були напрацювання методичного і практико-орієнтуючого характеру, зокрема «Задачі з російського цивільного процесу», які могли бути використані при вивченні навчальної дисципліни і дістали в юридичній літературі того часу високої оцінки [9, 230].

У Польщі Є. В. Васьковський продовжував плідно займатися наукою цивільного процесу. Так, у цей період часу вченим було опубліковане польською мовою об'ємні монографії і підручники: «Система цивільного процесу і теоретичний виступ», «Принципи раціонального устрою суду і цивільного процесу» (1932), а також ряд наукових статей: «Незалежність суду» (1924), «Угода сторін у цивільному процесі» (1928), «Принципи цивільного процесу» (1930) та інші [10, 26]. Загалом, підручники та інші публікації Є. В. Васьковського з цивільного процесу характеризуються доступним стилем викладення матеріалу, в них наводяться погляди інших науковців, здійснюється їх аналіз, використовується своєрідна методика. Особливістю наукових досліджень Є. В. Васьковського було те, що він постійно здійснював аналіз поглядів, ідей зарубіжних авторів, зокрема представників німецької, австрійської, французької шкіл науки процесуального права. Така методика сприяла формуванню власного наукового підходу шляхом підтримання та доповнення таких ідей, поглядів або їх критичного аналізу із протиставленням власної концепції.

Науковий світ знає чимало підручників з цивільного процесу за редакцією Є. В. Васьковського. Всі зазначені праці свідчать про те, що автор повно викладав матеріал з основних положень цивільного судочинства, зробив висновки, які є актуальними і сьогодні.

Таким чином, розглянутий нами перелік напрямків наукових досліджень Євгена Володимировича Васьковського

у сфері цивільного процесуального права в рамках даної статті не є вичерпним. Протягом своєї наукової творчості в галузі цивільного судочинства автором були розглянуті також питання щодо усунення (відводу) суддів; видів підсудності; процесуального становища сторін; процесуальної правоздатності та дієздатності; процесуальних дій як форми реалізації процесуальних прав та обов'язків та інші важливі питання. Очевидним є те, що кожен напрямок наукової творчості Є. В. Васьковського став основою для формування та подальшого розвитку ідей, концепцій, положень у науці цивільного судочинства в різні історичні періоди.

Ключові слова: цивільний процес, позов, елементи позову, показання свідків, цивільне процесуальне право.

Досліджено основні положення цивільного процесуального права у наукових працях представника вітчизняної юридичної науки Є. В. Васьковського. Проаналізовано інтерпретацію Є. В. Васьковським базових інститутів цивільного процесу: показання свідків, елементи позову, процесуальне становище сторін та ін. Показано роль Є. В. Васьковського у становленні навчальної дисципліни «Цивільний процес».

Исследованы основные положения гражданского процессуального права в научных трудах представителя отечественной юридической науки Е. В. Васьковского. Проанализированы базовые институты гражданского процесса: показания свидетелей, элементы иска, процессуальный статус и др. Показана роль Е. В. Васьковского в становлении учебной дисциплины «Гражданский процесс».

Basic provisions of Civil Procedure law in the works of the domestic legal scientist E. V. Vaskovsky are examined. Basic institutes of civil procedure: civil action, elements of a civil action, evidence, Civil Procedure law — are analyzed.

Література

1. Улетова Г. Д. Профессор Е. В. Васьковский и его творчество // Гражданский процесс: наука и преподавание / под ред. М. К. Треушниковой, Е. А. Борисовой. — М. : Городец, 2005. — С. 18–30.

2. Гетманцев О. В. Наукова творчість Є. В. Васьковського та її вплив на розвиток науки цивільного процесуального права // Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса (15–16 квіт. 2011 р.). — О. : Астропринт, 2011. — С. 12–14.

3. Томсинов В. А. Евгений Владимирович Васьковский (1866–1942) // Российские правоведы XVIII–XX веков: очерки жизни и творчества: в 2 т. / В. А. Томсинов. — М. : Зерцало, 2007. — Т. 2. — С. 297–308.

4. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. — М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1913. — 689 с.

5. Белов В. А. «...Выдающийся рус-

ский ученый-юрист...» // Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. — М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. — С. 7–41.

6. Бугаевский А. А. Рецензия на книгу Е. В. Васьковского «Учебник гражданского процесса» // Право. — 1914. — № 10. — Стлб. 803.

7. Яблочков Т. Рецензия на книгу Е. В. Васьковского «Учебник гражданского процесса» // Юридический вестник. — 1914. — Кн. V(I)–VI(II). — С. 294–296.

8. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 464 с.

9. Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. слов. Т. 2. А–І. — 2-ге вид., допов. — О. : Астропринт, 2005. — 743 с.

10. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова; под ред. В. В. Комарова. — Х. : Право, 2002. — 440 с.

УДК 340.5

В. Муллер,

здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ДЕЯКІ ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ
ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ПІДХОДУ В ПОРІВНЯЛЬНО-
ПРАВОВІЙ НАУЦІ**

Сьогодні дає можливість спостерігати за докорінними змінами та оновленням у методології різних галузей соціально-гуманітарного наукового знання. При цьому порівняльно-правова наука не є виключенням. Останнім часом важливим інструментом методологічного оновлення останньої виступає герменевтичний підхід.

Проблеми використання когнітивних можливостей герменевтичного підходу в порівняльному правознавстві дослі-

джувались такими вченими, як М. А. Дамірлі, І. С. Кривцова, Л. М. Бойко та ін. Проте дотепер немає комплексних наукових праць, пов'язаних з даною проблематикою, що обумовлює актуальність проведення подальших систематичних досліджень.

Отже, метою цієї роботи є виявлення евристичних можливостей герменевтичного підходу в порівняльному правознавстві.

Герменевтичний підхід у площині

компаративістсько-правової науки має на меті вирішення численних теоретичних і практичних завдань. Запорукою успішного вирішення цих завдань та їх глибокого розуміння є розгляд герменевтичного підходу в розрізі з надбанням у сфері використання інших методологічних інструментів як по відношенню права, так і інших соціальних явищ. У даному аспекті звернемось до чинників культури, мистецтва, естетики, розглянемо синергетичний та семіотичний підходи в поєднанні з герменевтичним.

Глобальна трансформація оточуючого нас світу, у тому числі поява небачених раніше можливостей для процвітання і разом з тим виникнення нових загроз додали особливу актуальність завдання побудови майбутнього світового порядку, створення необхідних механізмів і процедур його формування і функціонування. Не викликає сумніву, що основними факторами, що сприяють вирішенню цього всеохоплюючого світового завдання, слугують економічний, політичний та інформаційний фактори, які найчастіше отримують форму норм міжнародної, наднаціональної, національної правової системи. Сьогодні спостерігається постійна динаміка взаємодії, взаємовпливу правових систем, яка не може бути представлена ні як ізольований іманентний процес, ні якості пасивна сфера зовнішніх впливів. Обидві ці тенденції реалізуються у взаємній напрузі, від якої вони не абстраговані без змін їх сутності.

Перегин права з іншими культурними структурами може здійснюватися через різні форми. Так, «зовнішня» культура, для того щоб вторгнутися в наш світ, повинна перестати бути для нього «зовнішньою». Вона повинна знайти собі ім'я та місце в мові тієї культури, в яку вривається ззовні. Але для того, щоб перетворитися з «чужої» в «свою», ця зовнішня культура повинна, як ми бачимо, піддатися перейменуванню на мову «внутрішньої культури». Процес перейменування не проходить безслідно для того змісту, який отримує нову назву [1, 117]. Динамічність такого розвитку супроводжується тим, що зовніш-

ній і внутрішній процес постійно обмінюються місцями [1, 120], знаходяться у постійному діалозі. Як підкреслює Ю. М. Лотман, «діалог — це спілкування з культурою, реалізація та відтворення її досягнень, це виявлення і розуміння цінностей інших культур, спосіб присвоєння останніх, можливість зняття політичної напруженості між державами і етнічними групами. Він — необхідна умова наукового пошуку істини і процесу творчості в мистецтві. Діалог — це розуміння свого «Я» і спілкування з іншими. Він загальний і загальність діалогу загальноновизнана» [2, 13].

Вищезгаданий діалогічний процес характерний і для правових систем. Так, між існуючими правовими системами відбувається справжній діалог, інакше кажучи, буття права має діалогічну природу. Діалогічне буття права включає як синхронний, так і діахронний аспекти. Синхронний аспект діалогічного буття права акцентує увагу на взаємозв'язку і взаємовпливі різних співіснуючих правових систем. Діахронний аспект — на діалозі минулого, сьогодення і майбутнього правових систем. Особливо важливим моментом цієї взаємодії є діалог інновації і традиції, внесення інновації в правопорядок, що відтворюється. Одне з головних завдань полягає в розкритті механізму діалогу у правовій сфері [3, 33].

Характерною рисою сучасного світу є не тільки інтенсивний діалог правових систем, але, як уже наголошувалось, їх взаємопроникнення, яке може бути зображено такими поняттями, як конвергенція, інтеграція, асиміляція, творча взаємодія. Позначені цими поняттями динамічні процеси, з одного боку, сприяють формуванню єдиної світової спільноти, а з іншого боку, вони супроводжуються іншими, протилежними їм процесами, спрямованими на визначення культурної ідентичності, правової автономності та породжують цілий ряд самостійних, теоретично і практично важливих питань, що безпосередньо стосуються різних сторін держави і права. При цьому складні й в цей же час цікаві ситуації, що виникають, коли

країна, право якої ґрунтується на певній цивілізації, змушена визначити, який ступінь визнання вона має приділити законам та іншим нормам, що практикуються і виконуються співтовариствами, які мають інше походження.

У нашому випадку спостерігаємо взаємозв'язок між своєї правовою системою, її контекстом, інтерпретатором, «іншою» правовою системою та її контекстом. У «зустрічах» різних правових систем і культурно-правових традицій в цілому розуміння іншого, пошук ідентичності і саморозуміння, усвідомлення своєї правової системи через співвідношення з «чужою» правовою системою, досягнення згоди і взаєморозуміння є необхідними умовами сучасного правового життя [3, 33].

Сьогодні накопичений великий досвід застосування герменевтичного підходу до вивчення таких явищ, як мистецтво, етика, культура, що обумовлює необхідність звернення до цього досвіду.

Мистецтво, а точніше його розуміння, ґрунтується на немовній традиції, що приносить нам інтелектуалізоване задоволення [4, 258–259], але яке місце в цьому процесі займає естетичний початок. Герменевтика, як методологія наукового пізнання, дозволила розкрити сутність естетичного і функціонального призначення мистецтва.

Хайдеггер і Гадамер виходили з концепції Гуссерля про інтенціональний характер свідомості. Гуссерль вчив, що свідомість і предмет свідомості — два взаємопов'язані елементи єдиного цілого. Предмет пізнання залежить від того, як його розуміє суб'єкт сприйняття, як він його інтерпретує у відповідності до своїх знань. Зрозуміти дещо можна лише завдяки заздалегідь наявним щодо нього припущенням [5].

«Зустріч з великим витвором мистецтва я б прирівняв до плідної бесіди, запитанню і відповіді, інакше кажучи — розкриттю назустріч питанню і виникненню потреби відповісти, постійний діалог, в якому щось виявляється і залишається» — пише Гадамер [4, 135–136]. Неповторна актуальність мистецтва полягає в тому, що воно безмежно

відкрито для нових і нових інтерпретацій. Оскільки художній твір отримує в кожному епоху своє тлумачення, мистецтво виявляється явищем позачасовим, воно «просочується», як стверджує Гадамер, крізь цілі епохи і відчуває безперервне оновлення і воскресіння з плином часу. Мистецтво розглядається як гра, як спосіб буття художнього творіння. Ігровий характер проявляється у всіх його частинах — творчості, сприйнятті творіння, соціології — культурному функціонуванні мистецтва.

Гра мистецтва — своєрідна форма спілкування її учасників. Феномен гри об'єднує всіх — автора, виконавців та осіб, які сприймають. Гра мистецтва — це не тільки створення «світу мрій», порятунку від конфліктів і жахів буття, але це також досягнення істини людського буття, розкриття істини. І це одночасно прояв свободи, відчуття свободи, яке дає людині творчість, гра його творчих здібностей. У грі, в її формах віддзеркалюється дихання волі [6, 165]. Далі стикаємося з іншою проблемою — інтерференцією.

Всяка інтерпретація твору пов'язана з порушенням його цілісності, зміною якихось властивостей. Однак порушення, які виникають у цьому випадку, слід відрізнити від порушень, з якими межує естетична інтерференція. При інтерференції зміни властивостей твору як би виходять за рамки художнього змісту, так як вони виникають під впливом національно-художніх традицій і образів, які склалися у інтерпретатора. Слід також зазначити, що метою інтерференції не є освоєння суб'єктом власне змістовного боку твору, висловлення їм своєї естетичної позиції. Суть інтерференції не в розумінні, а в трансформуванні дії національної свідомості на текст, який сприймається. Саме область національної свідомості є відправною точкою в поясненні тих чи інших порушень. Виходячи з цього інтерференцію, порівняно з інтерпретацією, можна визначити як стихійний процес. Герменевтика пропонує позбуватися суб'єктивної ознаки інтерпретування, але об'єктивна безнаціональна ілюмінація духовного

світу іншої культури неможлива: навіть «герменевтично вихована свідомість» не здатна повністю розірвати внутрішні зв'язки з нею, і якщо ці зв'язки порушуються на рівні свідомого і вдумливого читання, то на рівні несвідомого вони зберігають свою сутність, проявляючи себе в інтерференції [7].

Таким чином, розуміння об'єкта мистецтва має характер гри, що прирівнюється до діалогічності, подібно тієї, яка характерна діалогічності культур, правових систем. Отже, надбання герменевтики у сфері естетичного є досить цінним і для суто юридичної герменевтики. Досконале вивчення своєї культури, безумовно, необхідно, але також необхідно вміти зменшити вплив суб'єктивних проявів інтерпретатора при тлумаченні правових норм, наприклад, спроби позбутися інтерференції при трактуванні художнього твору.

Розгляд синтезу герменевтичного з синергетичним та семіотичним підходами дає змогу звернути увагу не тільки на евристичність наукового пізнання, але і на методологічний плюралізм.

Герменевтика у взаємодії з ідеями синергетики дозволяє розглядати процес інтерпретації розвитку правових явищ і правових текстів в одній площині координат, де за початкові засади будуть узяті складність, нестабільність, стохастичність, відкритість та ін. Взаємодоповнюваність у процесі правового пізнання концептуальних ідей, розроблених в межах герменевтики і синергетики, незважаючи на їх відмінність за своїм змістом, пізнавальними і методологічними настановами і функціями, є прикладом методологічного синтезу, що вимагає аналізу на предмет наукової рентабельності результатів, отриманих від його використання. Дослідження такого роду сприяють реальному і послідовному оновленню методології правового пізнання, в межах якого можна отримати нове знання про право і аргументовано обґрунтувати зміни, що відбуваються в сучасній правовій реальності.

Потенціал герменевтико-синергетичного «гносеологічного злиття» найбільш

високий при пізнанні тих зрізів правової реальності, які досліджуються окремо за допомогою як герменевтичного, так і синергетичного підходів [8, 80]. Порівняльне правознавство розглядає правові системи в контексті герменевтичного підходу шляхом трактування та зіставлення правових норм, інститутів, галузей в їх зв'язку, беручи до уваги специфіку правового мислення, культурних та релігійних ознак, тоді як на постулатах синергетичного підходу воно провадить аналіз правової норми та правової системи взагалі, з точки зору виявлення самоорганізаційних засад. Поєднання даних підходів пропонує системність та узгодженість при дослідженні та інтерпретації правових явищ у порівняльно-правовому пізнанні.

Герменевтика у її синтезі з семіотикою також є взаємодоповнюючими підходами. Їхня співпраця видається перспективною у сучасному науковому знанні взагалі, у порівняльному правознавстві зокрема. Маючи справу з подібними поняттями: мова, текст, комунікація, дискурс, сенс, герменевтика і семіотика пропонують фіксацію різних аспектів, однак для розуміння всієї глибини і складності правових явищ, процесів рецепції тих чи інших феноменів дані дослідницькі інструменти перетинаються [9, 12]. Невід'ємний вклад в герменевтичне пізнання робить семіотика для визначення окремих понять і термінів, які характерні різним правовим системам, за допомогою аналізу і семіотичних особливостей фіксації смислу.

Підсумовуючи, слід зауважити, що герменевтичний підхід у порівняльному правознавстві покликаний збагатити вивчення діалогу правових культур. Застосування герменевтичного підходу у взаємодії з ідеями синергетики та семіотики у сфері порівняльного правознавства відкриває для дослідника великі можливості розглядати процес еволюції правових систем, потрапити не тільки в межі чітко окреслених правових систем, а й зануритися в культурне надбання суспільства, прослідкувати їх міжсистемне взаємопроникнення.

Ключові слова: герменевтичний підхід, порівняльне правознавство, компаративістика, діалог правових систем.

У статті аналізуються евристичні можливості герменевтичного підходу в порівняльно-правовій науці з урахуванням досвіду розуміння мистецтва, етики, культури та через синтез даного підходу з синергетичним та семиотичним підходами. Відзначається велика роль використання когнітивних можливостей герменевтичного підходу в умовах глобалізації та інтеграції.

В статье анализируются эвристические возможности герменевтического подхода в сравнительно-правовой науке с учетом опыта понимания искусства, этики, культуры и через синтез данного подхода со синергетическим и семиотическим подходами. Отмечается большая роль использования когнитивных возможностей герменевтического подхода в условиях глобализации и интеграции.

Heuristic possibilities of hermeneutics approach in comparative law are analyzed in the article taking into account experience of understanding in spheres of art, ethics, culture and through the synthesis of this approach with a synergetic and semiotic approaches. The big role of the usage of cognitive possibilities of hermeneutics approach in the conditions of globalization and integration is mentioned.

Література

1. Лотман Ю. М. *Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров* / Ю. М. Лотман. — М. : Прогресс, 1992. — 270 с.
2. Сайко Э. В. *О природе и пространстве «действия» диалога* // Социокультурное пространство диалога. — М., 1999. — С. 9–32.
3. Дамірлі М. А. *Специфіка компаративісько-правової герменевтики* // Актуальні проблеми держави і права. — О., 2009. — Вип. 50. — С. 31–36.
4. Гадамер Г.-Г. *Актуальность прекрасного* / Г.-Г. Гадамер. — М. : Искусство, 1991. — 367 с.
5. Хримли А. Н. *Гадамер: эстетика и герменевтика [Электронный ресурс]* / А. Н. Хримли. — Режим доступа : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdnuet/gum/2007_2/9.pdf
6. Гадамер Г.-Г. *Игра искусства* // Вопросы философии. — 2006. — № 8. — С. 164–169.
7. Хабибуллина А. З. *Герменевтика и проблема эстетической интерференции* // Сопоставительная филология и полилингвизм : сб. науч. тр. — Казань, 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.ksu.ru/fil/kn1/index.php?sod=34
8. Кривцова І. С. *Можливості співробітництва герменевтичного та синергетичного підходів у пізнанні правових явищ* // Актуальні проблеми держави і права. — О., 2009. — Вип. 50. — С. 79–83.
9. Шав Ю. М. *Смысл в герменевтике: опыт семиотического анализа* : автореф. дис. ... д-ра филос. наук / Ю. М. Шав. — Волгоград, 2009. — 21 с.

Д. Волкова,

асистент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКОНОМ «ПРО ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН» ТА ЗАКОНОМ «ПРО ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ» (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Вчені та практики, які досліджують громадські організації в Україні, погоджуються в тому, що найбільш яскравою подією 2012 р. для цих інститутів громадянського суспільства стало оновлення Закону «Про об'єднання громадян». А. Москаленко та Е. Анцут відмітили: «Для тисяч діючих в Україні громадських організацій головною подією законотворчості 2012 року стало не прийняття нового КПК або Митного кодексу, а прийняття Верховною Радою нового Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р., який почне діяти з 1 січня наступного року, і тоді ж втратить чинність діючий Закон «Про об'єднання громадян» [1]. При цьому прийняттю нового Закону передувала тривала підготовка — «із 2005 року всі уряди України щороку брали на себе договірні зобов'язання перед Радою Європи та Європейською комісією розробити новий закон про право на об'єднання. У 2007 та 2008 роках Кабінет Міністрів подавав відповідні законопроекти, але обидва були відкликані через зміну уряду» [2]. До законопроекту, який став базою для Закону «Про громадські об'єднання», протягом трьох читань депутатами було внесено більш ніж 200 змін та доповнень, а його розгляд затягнувся настільки, що активісти громадських організацій вдалися до активних дій — інформаційні агенції повідомляли про те, що «50 представників громадських організацій пікетують будівлю Верховної Ради з вимогою якнайшвидшого прийняття в цілому законопроекту № 7262-1 «Про громадські об'єднання» [3]. Важливим науковим

завданням вбачається порівняльно-правовий аналіз чинного та нового законів для того, щоб виявити новели Закону «Про громадські об'єднання», конкретизації яких у підзаконних актах має бути приділена найбільша увага.

Так як Закон «Про громадські об'єднання» було прийнято відповідно нещодавно, наразі поки що відсутні наукові публікації, присвячені конституційно-порівняльному дослідженню регулювання громадських організацій цим актом та чинним Законом «Про об'єднання громадян». Проте юристи-практики вже почали висловлювати свої міркування з приводу переваг та недоліків цього Закону, який набуде чинності з 1 січня 2013 р., у порівнянні з поки що чинним Законом «Про об'єднання громадян». У статті використані аналітичні матеріали Е. Анцут, О. Віннікова, А. Москаленко та ін.

Метою статті є порівняльний аналіз конституційно-правової регламентації громадських організацій Законом від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян» та Законом від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання».

Закон «Про об'єднання громадян» (далі — чинний Закон) було прийнято 16 червня 1992 р. Закон «Про громадські об'єднання» (далі — новий Закон) було прийнято 22 березня 2012 р.

Порівнюючи тексти старого та нового законів відмітимо, що новий Закон є значно більшим за обсягом. Якщо старий Закон містить 6 розділів, у яких 3250 слів, то п'ять розділів нового Закону містять 11 216 слів. Тобто обсяг базового закону, який регламентує

конституційно-правовий статус громадських організацій, збільшився у 3,5 рази (приблизно на 350 %)*.

Цікаво, що збільшення відбулося рівномірно за змістом Закону:

1) розділ I чинного Закону «Загальні положення» містить 327 слів, а розділ I нового Закону «Загальні засади» — 871. Збільшення складає 266 %. У т.ч. збільшення кількості слів відбулося за рахунок того, що норми нового Закону узгоджено з Цивільним кодексом України — у ньому фігурують впроваджені цим актом у нормативний обіг терміни «юридичні особи приватного права» (вони можуть бути засновниками та членами громадських спілок), «непідприємницьке товариство» (громадські об'єднання, які є юридичними особами, вважаються підприємницькими товариствами);

2) розділи чинного Закону, присвячені безпосередньо утворенню, функціонуванню та ліквідації громадських організацій (розділ II «Засади діяльності та статус** об'єднань громадян», розділ III «Порядок створення та припинення діяльності об'єднань громадян», розділ IV «Права об'єднань громадян: господарська та інша комерційна діяльність», розділ V «Нагляд та контроль за діяльністю об'єднань громадян. Відпові-

дальність за порушення законодавства») містять 2692 слів. Розділи нового Закону, присвячені безпосередньо утворенню, функціонуванню та ліквідації громадських організацій (розділ II «Утворення та реєстрація громадського об'єднання», розділ III «Права та діяльність громадських об'єднань», розділ IV «Особливості припинення громадських об'єднань») містять 9199 слів. Збільшення кількості слів на 341 % відбулося завдяки появі у новому Законі значного обсягу процесуальних норм, а також внаслідок послідовного узгодження норм основної частини нового Закону з цивільним законодавством.

Вплив чинного цивільного законодавства на новий Закон відбувався за двома основними напрямками.

Перший напрямок: узгодження термінології. Два приклади вже наводились вище. Ще одним може слугувати те, що з 1 січня 2013 р. замість «назви» громадські організації матимуть «найменування», яке має бути унікальним. Чинний Закон присвячує назвам об'єднань громадян ст. 12-1, основна вимога якої полягає в тому, що «назва об'єднання громадян повинна складатися з двох частин — загальної та індивідуальної. Загальна назва (партія, рух, конгрес, союз, спілка, об'єднання, фонд, фундація, асоціація, товариство тощо) може бути однаковою у різних об'єднань громадян. Індивідуальна назва об'єднання громадян є обов'язковою і повинна бути суттєво відмінною від індивідуальних назв зареєстрованих в установленому порядку об'єднань громадян з такою ж загальною назвою» [4].

Новий Закон передбачає, що найменування громадських організацій так само складатимуться з двох частин — загальної та власної назв. У загальній назві (саме цей термін використано в новому Законі) буде зазначатися організаційно-правова форма громадського об'єднання («громадська організація», «громадська спілка»). Додатково закріплено, що «власна назва громадського об'єднання не повинна бути тотожною власним назвам інших зареєстрованих громадських об'єднань або громадських

* На нашу думку, порівняння чинного та нового законів, коли йдеться про громадські організації, є коректним, незважаючи на те, що у чинному Законі йдеться про два види об'єднань громадян — громадські організації та політичні партії, а у новому Законі йдеться про два види громадських об'єднань — про громадські організації та про громадські спілки. Отже, обидва закони якщо і не присвячені виключно громадським організаціям, але розглядають їх як один з двох різновидів відповідно об'єднань громадян чи громадських об'єднань.

** У цьому розділі чинного Закону йдеться не про конституційно-правовий статус, а про так звані територіальні статуси об'єднань громадян, які можуть утворюватися як місцеві, всеукраїнські та міжнародні. Відповідні норми у новому Законі містять термінологічну плутанину — вони передбачають можливість існування громадських об'єднань з «дитячим», «молодіжним» і «всеукраїнським» статусом (п. 7 ст. 10) та виключно з всеукраїнським статусом (ст. 19).

об'єднань, повідомлення яких прийнято в установленому цим Законом порядку» [5]. Значна увага приділена також тому, якою не може бути назва громадської організації (не може містити найменування органів публічної влади тощо). Водночас відмітимо, що новий Закон не є послідовним у використанні терміна «найменування» — так, у наведеній вище цитаті, а також у п. 2 ч. 5, у ч. 6 ст. 10 йдеться не про «найменування», а про «назву». Отже, має місце термінологічна плутанина.

Другий напрямком узгодження законодавства про громадські організації з цивільним законодавством полягає в тому, що відбулися істотні зміни в порядку створення та функціонування громадських організацій, а також в порядку їх легалізації та контролю за їх діяльністю. Це особливо стосується процесуальних норм.

У сфері створення громадських організацій відбулося спрощення вимог до процесу їх утворення. Стаття 11 чинного Закону передбачає, що громадська організація утворюється на зборах засновників. Новий Закон залишив це положення без змін, але зменшив кількість осіб — засновників громадських організацій до двох та знизив вік засновників молодіжних та дитячих організацій з 15 до 14 років. Як і раніше, засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років (п. 1 ст. 7 нового Закону).

У сфері державної реєстрації громадських організацій також відбулися позитивні зміни. Зокрема, новий Закон передбачає створення та постійне ведення Реєстру громадських об'єднань. До нього вносяться ті громадські організації, що пройшли державну реєстрацію. Відповідно до ч. 1 ст. 17 нового Закону, метою створення Реєстру громадських об'єднань є не тільки облік цих об'єднань, але й забезпечення загального доступу до інформації про громадські об'єднання.

Норми нового Закону узгоджено з ст. 90 Цивільного кодексу України [6]

та з Законом від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» — відповідно до ч. 1 ст. 12 нового Закону, «громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягає реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», з урахуванням особливостей, установлених цим Законом» [5].

На відміну від чинного Закону, новий Закон гарантує громадським організаціям безплатну державну реєстрацію (п. 2 ст. 12).

Громадські організації, що реєструються як юридичні особи, вносяться не тільки до Реєстру громадських об'єднань, але й до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців.

У порівнянні з чинним законодавством новий Закон конкретизував підстави для відмови в реєстрації громадських об'єднань, у т.ч. громадських організацій. Так, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 27 цього Закону, однією з підстав відмови у проведенні реєстрації юридичної особи є «наявність в Єдиному державному реєстрі найменування, яке тотожне найменуванню юридичної особи, яка має намір зареєструватися» [7].

Новий Закон встановлює у перехідних положеннях, що «при застосуванні ... вимоги відмінності власної назви громадського об'єднання від власних назв інших громадських об'єднань враховуються власні назви громадських об'єднань, які повідомили про своє заснування або внесли зміни до найменування з дня введення цього Закону в дію, та усіх зареєстрованих громадських об'єднань» [5]. Так само законодавець поступив і при встановленні вимоги щодо унікальності найменувань юридичних осіб, реєстрація яких з 2004 р. проводиться відповідно до Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців».

Нарешті, термін реєстрації громадських організацій новий Закон скоротив до 7 робочих днів.

Ю. Михайлюк та А. Пастухова зазначили, що в Україні створити громадську організацію набагато складніше, ніж бізнес [8]. Тим не менш, незважаючи на ці та інші новели Закону «Про громадські об'єднання», державна реєстрація громадських організацій за ступенем простоти поки що не наблизилася до державної реєстрації юридичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності.

У сфері функціонування громадських організацій з 1 січня 2013 р. також відбудуться певні зміни.

За чинним Законом громадські організації утворюють свої осередки (див. наприклад, ст. 9). Новий Закон передбачає створення «відокремлених підрозділів громадського об'єднання» та присвячує їм ст. 13. Відмітимо високий рівень уніфікації норм цієї статті з цивільним законодавством, у т.ч. термінологічну уніфікацію — адже воно також оперує терміном «відокремлений підрозділ юридичної особи». Зазначено також, що відокремлені підрозділи громадських організацій не матимуть прав юридичної особи.

У порівнянні з чинним Законом новий Закон істотно збільшив кількість та рівень деталізації прав громадських організацій в Україні; окремо передбачено права усіх громадських об'єднань та тих, що є юридичними особами. Зокрема, належне наразі громадським організаціям право виступати учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права, а також засновувати підприємства для виконання статутних цілей у Новому Законі закріплюється як «здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню» (п. 2 ч. 2 ст. 21). А передбачене чинним Законом право представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах у новому Законі сформульовано

більш широко. Це впливає із визначення, яке ст. 1 нового Закону надає громадському об'єднанню: «це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [5].

Отримали більш детальну регламентацію проблеми, пов'язані з формуванням та використанням власності громадських організацій (ст. 24).

Новий Закон приділяє набагато більше уваги, ніж чинне законодавство, проблемам припинення громадських організацій. Як і у цивільному праві, передбачено, що припинення їх діяльності здійснюється шляхом або реорганізації (права та обов'язки переходять до інших громадських організацій), або ліквідації (права та обов'язки припиняються). Цікаво, що законодавець провів узгодження з цивільним законодавством не досить послідовно, дозволивши лише одну форму реорганізації — приєднання однієї громадської організації до іншої.

Ще одне узгодження норм про громадські організації з нормами цивільного права відмітили Е. Анцут та А. Москаленко: «Новий закон докорінно змінив правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення громадських об'єднань. Всі діючі громадські організації будуть зобов'язані у п'ятирічний термін привести свої статuti та діяльність у відповідність з новим законом. Такі зміни викликали між лідерами неурядових організацій не менше дискусій, ніж у 2008 році — прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» у їх акціонерів і директорів» [1].

І дійсно — законодавець стосовно громадських організацій використав той самий підхід, який нещодавно було застосовано до акціонерних товариств. Закон від 17 вересня 2008 р. «Про акціонерні товариства» передбачав у п. 5 Перехідних положень, що «статuti та внутрішні положення акціонерних товариств, створених до набрання чинності цим Законом, підлягають приведенню у відповідність із нормами цього Закону

не пізніше ніж протягом двох років з дня набрання чинності цим Законом» [9]. Як бачимо, громадські організації опинилися у більш привілейованому становищі, отримавши більше часу на приведення статутних документів у відповідність з вимогами нового Закону. Проте це вбачається справедливим рішенням — адже на відміну від акціонерних товариств не кожна громадська організація має штатного юриста та/або достатньо коштів для оплати відповідних юридичних послуг. Думається, що доцільною буде розробка програми безкоштовної допомоги громадським організаціям у узгодженні їх статутних документів з нормами нового Закону. Так як поки що не видано підзаконних актів, які б конкретизували положення Закону «Про об'єднання громадян», які стосуються громадських організацій, можна запропонувати розробку та включення до них модельних статутів громадських організацій. Це значно полегшить роботу громадських організацій з оновлення статутних документів і також відповідатиме цивільному законодавству України, в якому наявні модельні статuti для певних видів юридичних осіб.

Наприкінці статті відмітимо позитивні зміни, що відбулися у сфері державного контролю за діяльністю громадських організацій. Із системи стягнень, що містить чинний Закон — попередження, штраф, тимчасова заборона (зупинення) окремих видів діяльності, тимчасова заборона (зупинення) діяльності, примусовий розпуск (ліквідація) — у новому Законі залишиться лише одна — заборона громадської організації (ст. 28).

Порівняння законів «Про об'єднання громадян» та «Про громадські об'єднання» вказує на наявність тенденції уніфікації законодавства про громадські організації з цивільним законодавством. Ця тенденція просліджується у тезаурусі Закону «Про громадські об'єднання», а також в його нормах, що регламентують створення, легалізацію та функціонування громадських організацій.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку вбачаються у необ-

хідності розробки та у формулюванні пропозицій для конкретизації у підзаконних актах норм Закону «Про громадські об'єднання», які стосуються громадських організацій.

Ключові слова: громадські організації, створення, легалізація, функціонування, державний контроль.

Метою статті став порівняльний аналіз конституційно-правової регламентації громадських організацій Законом від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян» та Законом від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання». Порівняння законів «Про об'єднання громадян» та «Про громадські об'єднання» вказує на наявність тенденції уніфікації законодавства про громадські організації з цивільним законодавством. Ця тенденція просліджується у тезаурусі Закону «Про громадські об'єднання», а також в його нормах, що регламентують створення, легалізацію та функціонування громадських організацій.

Целью статьи являлся сравнительный анализ конституционно-правовой регламентации общественных организаций Законом от 16 июня 1992 г. «Об объединении граждан» и Законом от 22 марта 2012 г. «Об общественных объединениях». Сравнение законов «Об объединении граждан» и «Об общественных объединениях» указывает на наличие тенденции унификации законодательства об общественных организациях с гражданским законодательством. Эта тенденция прослеживается в тезаурусе Закона «Об общественных объединениях», а также в его нормах, регламентирующих создание, легализацию и функционирование общественных организаций.

The aim of the article was the comparative analysis of the constitutional and legal regulation of NGOs by the Law of June 16, 1992 «On Associations of Citizens» and the Law of March 22,

2012 «On Civil Associations». Comparison of these Laws shows the trend of unification of legislation on NGOs with the civil law. This trend is seen in the thesaurus Law «On Civil Associations», as well as in it's norms that regulate the creation, the operation and the legalization of NGOs.

Література

1. Москаленко А. Оновлена свобода об'єднання [Електронний ресурс] / А. Москаленко, Е. Анцут. — Режим доступу : zib.com.ua/ua/9851-noviy_zakon_pro_gromadski_obednannya_n_4572-vi_analiz_polozh.html
2. Вінніков О. Урізана свобода, або Наслідки прийняття Закону «Про громадські об'єднання» // Юридичний вісник України. — 2012. — № 22.
3. Раду пікетують активісти громадських організацій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : tyzhden.ua/News/45470
4. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. // Офіційний вісник України. — 2012. — № 30. — Ст. 1097.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців : Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 31–32. — Ст. 263.
8. Михайлюк Ю. 60% громадських організацій в Україні вмирають на етапі створення [Електронний ресурс] / Ю. Михайлюк, А. Пастухова. — Режим доступу : tyzhden.ua/News/21958
9. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50–51. — Ст. 384.

Б. Пережняк,

заместитель главного редактора журнала «Юридический вестник»

**В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕНЫХ СОВЕТАХ
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
«ОДЕССКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ»**

В ноябре 2012 года состоялись заседания специализированного ученого совета Д.41.086.01 Национального университета «Одесская юридическая академия», на которых были защищены 2 кандидатские диссертации.

Рошан Николаевич СУХИЙ защитил кандидатскую диссертацию на тему «Полномочия Национального банка Украины по управлению и контролю за валютным оборотом: финансово-правовой аспект» (специальность 12.00.07 — административное право и процесс; финансовое право; информационное право). Научный руководитель — доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры административного и финансового права Национального университета «Одесская юридическая академия» Т. А. Латковская. Официальные оппоненты — доктор юридических наук, академик НАПрН Украины, профессор кафедры финансового права Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Л. К. Воронова и кандидат юридических наук, доцент, зав. кафедрой гражданского и хозяйственного права, декан юридического факультета Черниговского государственного института экономики и управления С. А. Нищимная.

В диссертации на основании достижений юридической науки, анализа действующего законодательства и существующей правоприменительной практики осуществлено комплексное исследование полномочий Национального банка Украины по управлению и контролю за валютным оборотом.

Раскрыты специфика деятельности центрального банка по управлению и контролю за валютным оборотом, его механизмы влияния на валютный рынок.

Сформулированы понятия «валютный оборот», «валютное регулирование» и определена система органов, которые осуществляют регулирование валютного оборота.

Исследована эволюция валютного законодательства и определены его источники, что позволило сделать акцент на необходимости систематизации источников валютного законодательства и повышения роли закона в регулировании валютных отношений.

Исследована правовая природа валютного контроля, определены органы контроля за валютным оборотом и сформулированы предложения по улучшению системы контроля за валютным оборотом. Выделены основные проблемы действующей системы валютного контроля, к которым относятся: дублирование функций органами валютного контроля, исполнение функций валютного контроля органами, которые не уполномочены на это законодателем, и фактическое отсутствие эффективной системы обмена информацией между органами валютного контроля.

Установлена правовая природа правонарушения в сфере регулирования валютного оборота и контроля за ним, сформулировано понятие правонарушения в сфере валютного регулирования и валютного контроля и подготовлены обоснованные предложения относительно

но путей повышения ответственности за такие правонарушения, в том числе и путем декриминализации ответственности.

Людмила Александровна Копцева защитила кандидатскую диссертацию на тему «Финансовый контроль в таможенном деле» (специальность 12.00.07 — административное право и процесс; финансовое право; информационное право). Научный руководитель — кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры административного и финансового права Национального университета «Одесская юридическая академия» Л. К. Царева. Официальные оппоненты — доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины, профессор кафедры финансового права Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Л. К. Воронова и кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры административного и таможенного права Академии таможенной службы Украины Н. В. Коваленко.

Диссертация является первым в отечественной финансово-правовой и таможенно-правовой науке комплексным исследованием теоретических и организационно-правовых основ финансового контроля в таможенном деле.

Рассмотрены понятие и содержание финансового контроля, современное состояние исследования финансового контроля в таможенном деле.

Дано определение понятий «финансовая деятельность таможенных органов», «финансовый контроль в таможенном деле», «финансовый контроль за декларированием товаров, которые

перемещаются через таможенную границу Украины», и определена их правовая сущность.

Исследуются содержание финансового контроля в таможенном деле, которым является контроль за декларированием товаров, которые перемещаются через таможенную границу Украины, и его направления: проверка достоверности задекларированных декларантом кода товаров в соответствии с товарной номенклатурой Таможенного тарифа Украины (УКТ ВЭД), страны происхождения товаров и их таможенной стоимости.

Рассмотрены и охарактеризованы методы финансового контроля в таможенном деле (мониторинг, проверка, ревизия, экспертиза) и стадии финансового контроля в таможенном деле.

Определен круг лиц, которые вступают в правоотношения, возникающие при осуществлении финансового контроля в таможенном деле.

На основании нормативного материала и анализа литературных источников сформулированы конкретные предложения и практические рекомендации усовершенствования правового регулирования финансового контроля в таможенном деле.

Редакционная коллегия журнала «Юридический вестник» поздравляет Р. Н. Сухого и Л. А. Копцеву с успешной защитой диссертаций и желаем им дальнейших творческих успехов по утверждению верховенства права, демократизма и правовых основ Украинского государства!

ІВАНУ МИХАЙЛОВИЧУ СИРОТІ — 85

У жовтні 2012 року юридична громадянська Україна відзначила 85-річчя з дня народження відомого вченого кандидата юридичних наук, професора, заслуженого юриста України та Автономної Республіки Крим Івана Михайловича Сироти, який усе своє життя присвятив служінню Вітчизні, своїй рідній юриспруденції.

Життєвий шлях Івана Михайловича — яскравий приклад для наслідування молодим поколінням, взірць поваги та любові до своєї Батьківщини.

Вся його життєва біографія пов'язана із Одесою і найавторитетнішим у місті навчальним закладом — Національним університетом «Одеська юридична академія».

Трудову діяльність І. М. Сирота розпочав у 1944 році на залізничному транспорті у депо Одеса-Сортувальна, далі служба в Радянській армії. Іван Михайлович — учасник Великої Вітчизняної війни, брав участь в обороні Одеси, за що нагороджений медаллю «За оборону Одеси», а також медалями «За Перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні», ювілейними медалями за Перемогу, орденами Вітчизняної війни II ступеня, «За мужність».

З 1952 року по 1955 рік І. М. Сирота навчався у залізничному технікумі, а після його закінчення працював у депо Одеса-Сортувальна, потім машиністом у транспортному цеху Одеського цукрового заводу. Без відриву від виробництва Іван Михайлович закінчив у 1960 році юридичний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, після закінчення якого працював помічником прокурора в Одеській обласній прокуратурі. З 1964 року — координатор правоохоронних органів Одеського обласного комітету партії. З 1969 року по 1976 рік — голова При-

морського райвиконкому м. Одеси, потім знову на партійній роботі.

Свою науково-педагогічну діяльність І. М. Сирота розпочав у 1964 році на посаді асистента кафедри трудового, колгоспного та земельного права Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова за сумісництвом, з 1976 року працював на посаді старшого викладача цієї ж кафедри, у 1973 році Іван Михайлович захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, в 1996 році йому присвоєно вчене звання професора. З 1977 року І. М. Сирота призначений заступником декана юридичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. З 1997 року Іван Михайлович працює на посаді професора кафедри трудового права та права соціального забезпечення, декана факультету післядипломної освіти Одеської національної юридичної академії. У 1999 році за вагомих внесок у реалізацію державної правової політики, заслуги у зміцненні законності і правопорядку, високий професіоналізм І. М. Сироті присвоєно почесні звання «Заслужений юрист України», у 2010 році — «Заслужений юрист Автономної Республіки Крим».

І. М. Сирота — почесний професор університету, читає лекції та проводить практичні заняття з права соціального забезпечення, пенсійної реформи в Україні для студентів 3–5-х курсів денної та заочної форм навчання.

Тисячі випускників університету й досі пам'ятають незабутньо цікаві заняття, людяність, життєвий досвід та глибокі знання, якими талановитий викладач щедро ділився з ними. Багато років він працює координатором відокремлених навчальних центрів юридичної академії.

І. М. Сирота був науковим керівником багатьох молодих вчених, які своїми науковими працями збагатили науку трудового права та права соціального забезпечення. Зокрема, під керівництвом І. М. Сироти захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Шумною Ларисою Петрівною на тему «Правові основи реабілітації інвалідів в Україні», Чанишевим Рашидом Ібрагімовичем на тему «Правове регулювання інформаційних відносин у сфері праці», Горбатенко Оленою Віталіївною на тему «Правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» та ін.

І. М. Сирота відомий в Україні як один із активних авторів розробки нової на той час галузі права — права соціального забезпечення. Ним підготовлено та опубліковано більше 150 наукових праць, у тому числі монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті із зазначеної проблематики. Саме його перу належать такі публікації, як «Трудові і соціальні пенсії: умови їх призначення» (1991), «Правовые проблемы реформы социального обеспечения населения Украины» (1994), «Конституционная природа права граждан на социальное обеспечение» (1996), «Государственное социальное страхование как система гарантий права граждан на социальную защиту» (1999), «Право человека и гражданина на социальное обеспечение и социальное страхование» (2001), «Основные параметры адаптации законодательства Украины и России в сфере социального обеспечения» (2002), «Развитие национальной научной школы права социального обеспечения в Украине» (2003), «Нова пенсійна система в Україні : три рівні пенсійного забезпечення» (2004), «Пенсійна реформа в Україні» (2006), «Три рівні пенсійного забезпечення в Україні» (2007), «Реформування системи соціального страхування» (2008), «Страхова трудова пенсія за віком (по старості) в солідарній системі» (2009), «Страховий (трудовий) стаж як головна умова пенсійного забезпечення у солідарній системі» (2010), «Система соціального захисту ветеранів Великої

Вітчизняної війни в Україні» (2011), «Правові аспекти здійснення пенсійної реформи в Україні» (2012).

Багато часу та зусиль І. М. Сирота віддав написанню та підготовці відомого підручника «Право соціального забезпечення», який побачив світ у восьми виданнях 1998, 1999, 2000, 2003, 2005, 2007, 2008 та 2010 роках. Результатом цієї праці стало те, що перше видання підручника відзначено премією в номінації «Юридичний підручник» за підсумками щорічного Всеукраїнського конкурсу «Юрист року» на краще професійне досягнення та на краще юридичне видання 2000–2001 рр. Його підручником користуються студенти всіх юридичних закладів в Україні.

Наукове надбання І. М. Сироти охоплює і діяльність по підготовці науково-практичних коментарів. Так, багато років свого життя Іван Михайлович присвятив підготовці науково-практичного коментаря законодавства «Все про пенсії, допомоги, соціальний захист громадян України». Цей коментар побачив світ у 2006 році та був перевиданий у 2008 році.

Шлях від асистента до відомого в Україні і за її межами вченого, високопрофесійного науково-педагогічного працівника, професора, кандидата юридичних наук встелений копіткою, наполегливою та натхненною працею. Численні статті, підручники, педагогічний талант збагатили українську юридичну науку новим баченням проблем, є свідченням патріотичного обов'язку перед Україною, яка саме тепер, в період незалежності, потребує високої самовіддачі від кожного громадянина.

За свої досягнення у сфері науки Іван Михайлович нагороджений медаллю «За доблесну працю», медаллю «Ветеран праці», нагрудним знаком МОН України «Відмінник освіти», орденом «За заслуги III ступеня», почесним знаком Національного університету «Одеська юридична академія» «За заслуги» I ступеня, почесними грамотами Кабінету Міністрів України, Міністерства праці та соціальної політики України, обласної державної адміністрації.

ПЕРСОНАЛІЇ

Іван Михайлович — серйозна, принципова людина, вимогливий викладач, професіонал, користується заслуженим авторитетом серед колективу, має великий досвід викладацької та адміністративної роботи, є учасником багатьох наукових конференцій, в тому числі міжнародних. Він є членом вченої ради та навчально-методичної ради академії.

Глибокі знання, невичерпна енергія, прагнення досягти досконалості у всьому, високе почуття відповідальності

Івана Михайловича Сироти є яскравим прикладом новому поколінню.

Редакційна колегія журналу «Юридичний вісник» поздоровляє Івана Михайловича СИРОТУ зі славним ювілеєм і бажає йому міцного здоров'я, довголіття, благополуччя і подальших творчих успіхів на благо України і Національного університету «Одеська юридична академія»!

